

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISKE MEDDELELSER OM KØBENHAVN

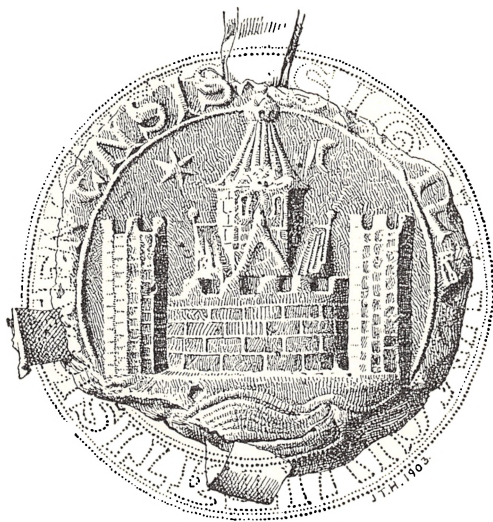
Årbog 1969

UDGIVET AF KØBENHAVNS KOMMUNALBESTYRELSE
I KOMMISSION HOS G·E·C GADS FORLAG
KØBENHAVN 1969

HISTORISKE MEDDELELSER OM KØBENHAVN

Årbog 1969

UDGIVET AF KØBENHAVNS KOMMUNALBESTYRELSE
I KOMMISSION HOS G·E·C GADS FORLAG
KØBENHAVN 1969

Redaktør :
stadsarkivar, dr. phil.
SIGURD JENSEN

På omslaget stadens ældste segl efter H. U. Ramsing :
Københavns Historie og Topografi i Middelalderen

Historiske Meddelelser om København er medlemsskrift
for Selskabet for Staden Københavns Historie

Trykt hos:
Nielsen & Lydiche (M. Simmelkiær), København

INDHOLD

Stadsarkivar, dr. phil. <i>Sigurd Jensen</i> : Johan Jørgensen 2. august 1924-14. marts 1969	7
Arkivar, dr. phil. <i>Johan Jørgensen</i> †: Familien Würger i Lü- beck og København	10
Stadsarkivar, dr. phil. <i>Sigurd Jensen</i> : Et regnskab fra roko- kotiden	29
Arkivar, cand. mag. <i>J. Svane-Mikkelsen</i> : Københavns politi og forholdet til offentligheden omkring enevældens ophør	55
Kontorchef, cand. polit. <i>Axel Holm</i> : Rigsrådsvalget efter Fællesforfatningen af 1855 i Sjællands stift	165
Stud. mag. <i>Knud Liebgott</i> og cand. mag. <i>Robert Egevang</i> : Et bidrag til Gråbrødretorvs bygningshistorie – Gråbrødre- torv 13	199
Greve <i>Jørgen Ahlefeldt-Laurvig</i> : Jordfund Gråbrødretorv 13	221
<i>Samme</i> : Københavnske jordfund 1968	225
Anmeldelser	
Københavns Bibliografi. Litteratur om København. Sup- plement I 1951-1965. Ved <i>Svend Thomsen</i> . Tilsyns- førende: <i>Svend Pust</i> . Anmeldt af professor <i>Ole Karup</i> <i>Pedersen</i>	233
<i>Axel H. Pedersen</i> : Birketing i Gl. Københavns Amt 1521- 1965. Anmeldt af kontorchef, cand. jur. <i>P. A. Tvede</i> ..	234

JOHAN JØRGENSEN

2. AUGUST 1924 — 14. MARTS 1969

Med arkivar, dr. phil. Johan Jørgensen har den københavnhistoriske forskning såvelsom den historiske forskning i almindelighed mistet en af sine betydeligste udøvere. Allerede i sit første større arbejde »Det københavnske patriciat og staten ved det 17. århundredes midte« (Skrifter udgivet af det historiske institut ved Københavns universitet I, 1957) viste han, hvor sikkert han beherskede det meget store kildemateriale og den betydelige litteratur, der foreligger om Københavns historie i 1600-tallet. Hans mål var at skabe større klarhed om baggrunden for de københavnske privilegier fra årene omkring 1660, og med dette for øje søgte han at spore den udvikling, der lå til grund for borgerstandens voksende indflydelse. Han kom her til det resultat, at borgerne ikke blot skaffede sig deres nye position i kraft af øget velstand, men også ved familieforbindinger og ved at placere sig på et relativt højt kulturniveau.

Linien fra denne lille, men meget vægtige bog fortsatte han i den store artikel »Patriciat og enevælde«, som blev trykt i Historiske Meddelelser om København, årbøgerne for 1963 og 1964, og i disputatsen »Rentemester Henrik Müller. En studie over enevældens etablering i Danmark« (1966). Disputatsens undertitel kunne med samme ret have været anvendt på »Patriciat og enevælde«. Også i denne afhandling gjaldt undersøgelsen den udvikling, især med hensyn til forholdet mellem kongemagt og storkøbmænd, der bestemte den ældre enevældes politik overfor stænderne. De tre nævnte arbejder hører nøje sammen og læses med størst udbytte

Arkivar, dr. phil. Johan Jørgensen

i forlængelse af hinanden. Forfatterens solide kendskab både til datidens økonomi og det økonomiske livs nøglepersoner gør serien til et værdifuldt bidrag til belysning af tidens historie. Da København var rigets vigtigste by, kom dens borgere naturligvis til at spille en dominerende rolle i denne behandling. Men Johan Jørgensen kendte også provinsbyernes patriciere og skrev adskillige mindre afhandlinger om deres forhold. Han kendte ligeledes de danske købmænds udenrigske forbindelser. En afhandling herom, som han fik færdig kort før sin død, bringes i det følgende.

Ved siden af borgerstanden spillede gejstligheden sin rolle i 1600-tallet. Johan Jørgensen kendte den, og han nåede at få fremlagt adskillige bidrag til dansk kirkehistorie, især – men ikke udelukkende – med tilknytning til det 17. århundrede. At også adelens rolle i denne periode beskæftigede ham, fremgik af nogle planer, som han arbejdede med, men ikke nåede at få bragt til udførelse.

Johan Jørgensen, der siden 1957 var arkivar ved rigsarkivet, var også med i meget andet videnskabeligt arbejde. Han var medarbejder ved Danmarks Kirker og Traps Danmark, for rigsarkivet udgav han et bind af Kancelliets Brevbøger (udkom 1968), og han har ydet bidrag til forskellige af de skrifter, der er udgået fra denne institution i de senere år. I 1968 indtrådte han i redaktionen af tidsskriftet Arkiv.

Denne stoute, besindige mand med det stilfærdige lune var anerkendt og afholdt i de kredse, hvor han færdedes. Trods den korte arbejdsdag, der blev ham beskåret, fik han præsteret et imponerende dagsværk. Det vil fagfællerne mindes med respekt, og de vil savne ham.

Sigurd Jensen.

FAMILIEN WÜRGER I LÜBECK OG KØBENHAVN

AF JOHAN JØRGENSEN †

I Danmark gjaldt Lübeck og de andre Hansestæder gennem århundreder for fjender. Der går en lige linie fra kansler Johan Friis, der brugte modsætningsforholdet til Wullenweber og hans byfæller i den hjemlige politik,¹ over klagerne fra de danske købstæder i 18. århundrede, til den kendte nationalliberale politiker Orla Lehmanns polemik mod Hanseaterne i stænderforsamlingen 1842. Hvem kan læse Danmarks historie uden at fyldes af harme over den måde, hvorpå Hansestæderne har domineret her i landet?, spurgte Lehmann. Og han fortsatte: Og når nu en dansk handlende etablerer sig ene på hamborgsk kredit og under navn af diskonto og provision må remittere alt, hvad han fortjener, til de tyske købmænd, hvis varer han forhandler, så er han vel dansk borger af navn, men hvori består i virkeligheden forskellen mellem ham og hine gamle hamburgske pebersvende.²

Som politikerne således også historikerne. Af Johan Friis' propaganda finder vi henimod år 1600 en genklang hos Arild Huitfeldt i hans store, grundlæggende Danmarkshistorie, hvor han om Lübeck siger følgende: Og har altid dette været deres vis og vane, at når vi og vore naboer har stået ilde sammen, eller indbyrdes været splidagtige, at de da altid har anhængt den ene og undertiden den anden part og i så måde søgt deres fordel.³

Arild Huitfeldts vurdering var rent politisk. Først i 19. århundrede blev samfundsforholdene for alvor taget op til behandling af historikerne, men det kom på ingen måde til at betyde nogen gun-

stigere dom over Hanseaterne, hvis rolle i Danmarkshistorien af den fremtrædende historiker C. F. Allen skildredes i de mørkeste farver: De tyske købmænds åg fik først sit knæk efter Grevefejden, under Christian III indskrænkedes Hansestædernes handelsvælde betydeligt, og fra Frederik II kan man regne dens fuldkomne ophør.⁴

Hvad dette sidste angår, var der altså uoverensstemmelse mellem Allen og hans politiske meningsfælle Orla Lehmann, som iøvrigt vel havde sin historiske viden fra Allens Danmarkshistorie. Det er interessant at lægge mærke til, hvorledes den praktiske politiker forstår at give de aktuelle problemer historisk perspektiv, medens historikeren stort set slipper emnet, da det efter en politisk vurdering synes at have mistet sin betydning.

Imidlertid har vel hverken Johan Friis eller Orla Lehmann mødt udelt tilslutning. Det var ikke alle kredse i Danmark for hvem Lübeck ubetinget og til enhver tid var en modstander. For mange bønder og adelsmænd var lübeckerne traditionelle handelspartnere, og heller ikke købstadboerne kan uden videre betragtes som fødte modstandere af forbindelsen med Hanseaterne.⁵

Denne side af det dansk-lybske forhold har hidtil kun i ringere grad haft historikernes opmærksomhed, og man ser derfor, at Lübeck så at sige fuldstændigt forsvinder ud af de almindelige Danmarkshistoriske værker fra det tidspunkt, hvor byens selvstændige politiske betydning forsvinder.⁶ Vel har Lübeck ikke i nyere tid haft en placering i dansk udenrigspolitik og -økonomi som i middelalderen. Amsterdam og Hamburg havde tildels taget dens plads – men også kun tildels. De gamle handelsforbindelser bestod fortsat og spores tydeligt i 17. og 18. århundrede. Bevarede toldregnskaber viser f.ex. en omfattende dansk import fra Lübeck.⁷

En række andre kilder bevidner ligeledes den fortsatte kontakt. Endnu så sent som i 1606 fik lensmanden på Malmøhus ordre til

at skride ind, fordi lübeckerne påny trods kongens forbud havde ført deres egen rettermand og bøddel med sig til Falsterbo.⁸ 1609 hører man om trykning af danske bøger i Lübeck.⁹ Af det nørre-jyske landstings domme i 1616 ser vi, at der har været strid om en Horsensborgers våbenindkøb i Hamburg og Lübeck, og vi sporer trafik mellem Grenå, Norge og Lübeck, mellem Mariager og Lübeck og mellem Kolding og Lübeck.¹⁰ Et særligt bemærkelsesværdigt tilfælde indtraf i 1619, da kongen som sin andel i et handelsforetagende, hvori han tog del sammen med københavnske storhandelsmænd, lod indkøbe varer til udredningen i Lübeck.¹¹

Vi har endvidere vidnesbyrd om, at de danske adeliges traditionelle handelsforbindelse med Hansestæderne og især med Lübeck trivedes endnu i det 17. århundrede. Adelsfruen Sophie Brahe noterede 1633 i sin regnskabsbog: Blev solgt til Lübeck, som vort skib selv sejlede hen med, 150 tdr. byg. – Og: Havde vort skib som var til Lübeck hjem med sig 50 tdr. Prying, 1 lst. humle og to tdr. salt. – Og i 1637: Annammet for fem tdr. smør, som blev solgt til Lübeck . . . 75 rd.¹²

Om den danske export til Lübeck underrettes vi ikke mindre instruktivt af en række exportlicenser fra krigsårene 1644-1645:¹³

- 11. januar 1644, lübecker der inden exportforbudet har opkøbt 14 lstr. byg må føre det hvorhen han vil.
- 28. januar s.å., 130 staldøxne må udskibes til Lübeck.
- 5. marts 1645, lübecker må til Lübeck udføre lige så meget byg fra Danmark, som han kan bevise at have indført rug.
- 8. marts s.å., tre lübeckere må til Jylland indføre købmandsvarer og der købe hvad de kan få.
- 20. maj s.å., 13 par øxne må føres fra Sjælland til Lübeck.
- 2. juni s.å., 50 øxne må føres til Lübeck eller andre fri stæder.

10. juni s.å., Lübecker der har opkøbt øxne, må føre disse til Lübeck.

10. juli s.å., adelsfrue må fra Lolland udføre heste og kvæg til Lübeck.

Selv om vi må savne statistiske vidnesbyrd, må det være berettiget med grundlag i de her fremlagte eksempler, hvis tal let kunne forøges, at hævde at Lübeck fortsat var en vigtig handelspartner for Danmark.

Så vidt man kan se, har Lübeckernes betydning ikke så meget beroet på firmaernes størrelse som på disses antal. Betragter man således den danske stats mellemværende med udenlandske købmænd, som det blev opgjort i forbindelse med statsomvæltningen i 1660, vil man se, at den altovervejende del af forretningerne var gjort med nederlandske og hamburgske huse. Medens f.ex. de Lima i Hamburg alene havde et krav på den danske statskasse på 300.000 rd., blev samtlige fordringer fra Lübeck ansat, omend ikke uden forbigåelse af enkelte mindre fordringer, til ialt 133.000 rd.

Næsten halvdelen af disse fordringer fra Lübeck stammede fra eet handelshus: Würger, der gjorde krav på 61.000 rd., eller tre gange så meget som selve staden Lübeck, der krævede 20.000 rd. og huset Cratz & Co., der ligeledes krævede 20.000 rd.¹⁴

Würger, som vi skal beskæftige os med i det følgende, kan altså ikke betragtes som typisk. Men handelshusets historie turde alligevel på sin vis være af betydelig interesse til belysning af de dansk-lybske relationer i det 17. århundrede. Hvornår Heinrich Würger, eller Werger, som han selv skrev sig, kom i forbindelse med den danske stat, ved vi ikke. Men under Torstenssonkrigen 1644-45 finder vi ham beskæftiget med for dansk regning at hverve skibsfolk og købe ammunition.¹⁵ Hans præstationer indskrænkede sig imidlertid ikke hertil. Vi ser af den svenske rigskansler Axel Oxen-

stiernas papirer,¹⁶ at det var lykkedes at afsløre et anslag, der gik ud på intet mindre end at afbrænde den svenske Østersøflåde, og at det af forhørene fremgik, at Heinrich Würger var blandt de implicerede. Det var måske dette, der blev hentydet til i det kongebrev af 1. juli 1648, hvorved Würger fik forlænget den koncession på det indkomne kalk af Segeberg amt, som kong Christian IV havde tilstået ham.¹⁷ Begrundelsen var nemlig, at Würger »bey vorigen Kriegswesen getrewe vndt gutte dienste geleistet, darüber auch in nicht geringer Verlegenheit vndt gefahr gerahten«. Der kan i hvert fald ikke være tvivl om, at navnet Würger havde en god klang ved det danske hof. I den udvalgte prins Christians omgivelser lagde man således vægt på hans forbøn for en skipper,¹⁸ og vi ved, at Christian IV skænkede ham et gammelt forfaldent kapel i Lübeck, måske til nedbrydelse, som den danske konge på en eller anden måde har kunnet disponere over.¹⁹ Yderligere fik admiral Christoffer Lindenov 5. marts 1649 befaling til at overlade Würger koffardiskibet HAABET, som han havde ansøgt om, og som kongen havde foræret ham.²⁰

Würgers private handel er vi ikke videre godt underrettet om. Det kan dog nævnes, at han 14. maj 1645 fik bevilling til at modtage et halvthundrede øxne, som folk på Bornholm havde givet i betaling for varer, og til at udføre disse øxne til Lübeck.²¹ 1647 møder vi atter Würger som øxnehandler, han havde da hos den udvalgte prins Christian købt 30 par fra Halsted kloster på Lolland.²² Flere år senere, i 1658, opnåede Heinrich og Joachim Würger – enten far og søn eller måske begge Heinrich Würgers sønner – tilladelse for to nederlandske skibe, som de havde fragtet, til at besøge den danske konges strømme i Vardøhus len i det nordligste Norge, indtage fisk og derpå sejle hvorhen de ville, f.ex. til Hamburg. En betingelse var det dog, at de ikke handlede mod byen Bergens privilegier.²³

Flest og bedst er oplysningerne om forretningerne med staten. Heinrich Würger var knyttet til det danske postvæsen.²⁴ Han var i 1650 blandt de mere betydelige statskreditorer, der måtte få udlæg i krongods,²⁵ og i 1650'erne fortsatte han leverancerne. I 1655 kunne han aflevere skibet LINDORMEN, som han i Lübeck havde bygget til den danske flåde, efter at et kongebrev af 13. februar 1652 havde anerkendt, at han havde et tilgodehavende på 1.257 rd. samtidig med at Würger på sin side påtog sig at levere et godt orlogsskib.²⁶ Skibet førte 50 kanoner og var således af anselig størrelse, det synes at have været af udmærket kvalitet. Det var med i det berømte slag i Køge Bugt 1. juli 1677 og fandtes i flåden endnu tyve år derefter. Prisen var 35.000 rd., Würger prøvede at få den sat op med 3.000 rd., hvilket dog ikke synes at være lykkedes ham.²⁷

Når man betroede Würger bygningen af et stort skib og betalte ham præcist under den herskende finansnød,²⁸ er forklaringen naturligvis ikke alene at søge i hans prøvede loyalitet overfor Danmark men også deri, at man havde erfaret, at han magtede en sådan opgave. Således må man have betragtet hans tidligere leverancer som tilfredsstillende, især må dette have været tilfældet med det egetømmer, han i 1650 og 1651 havde skaffet.²⁹ Jævnside hermed skaffede Würger »kursk« (kurlandsk) oxekød, rytterharnisker og pistoler. Men medens skibet betaltes næsten samtidigt, fik han for disse andre leverancer kun noget over halvdelen af sit forlangende: 5.530 rd. af 10.745 rd., af hvilke 1.255 rd. ikke kunne anerkendes.³⁰

I november 1656 indberettede den svenske resident i Danmark, Magnus Durel, til sin konge, at den danske faktor i Lübeck, Würger, havde ordre til at skaffe en god del jern.³¹ Oplysningen var rigtig, blot må det tilføjes, at det drejede sig om en særlig slags jern, idet Würger den følgende måned leverede for ca. 16.000 rd.

jernkanoner – åbenbart et led i den danske regerings krigsforberedelser. Da krigen kom det følgende år, tilbød han at proviantere hæren ved Oldesloe i 6 uger, hvorefter det videre fornødne skulle skaffes fra Hamburg.³² Og i sommeren 1657 leverede han levnedsmidler og våben, således at han 11. november s.å. opgjorde sine fordringer til ialt 56.995 rd., hvorfra dog gik 28.432 rd. som allerede betalt.

Ikke mindre end leverancernes art er de danske modydelse oplysende om Würgers virksomhed. Betalingen bestod nemlig ikke blot i rede penge, der karakteristisk for landets betrængte finanser kun udgjorde den næststørste post på regnskabet, men også i naturalier. Vigtigst var et parti spansk salt, der stammede fra beslaglagte svenske skibe, desuden kan nævnes et parti fisk fra Nordnorge, noget rug fra Jylland og – af mere underordnet betydning – 30 par øxne og en del gamle musketter.³³ Würger gjorde sig også på anden vis nyttig i dansk tjeneste under krigen. 1657 var han blandt de sagkyndige, der blev spurgt til råds om den danske flådes forbliven i søen og om Wismars havn.³⁴ Og da krigen i august 1658 genoptoges og syntes at tage en katastrofal vending, leveredes en del sølvsager til opbevaring i Lübeck, den danske konge måtte jo se alle muligheder i øjnene på dette tidspunkt, og da sagerne, 18 sølvfade, 18 tallerkener og 20 forskellige bægre, i februar 1663 atter var vendt tilbage til Københavns Slot, var det Würgers søn Joachim, der fik kvittering for afleveringen.³⁵

For familien Würger måtte krigens udfald naturligvis være af allerstørste betydning, tilknytningen til det danske kongehus var så stærk, at en katastrofe for dette såre let kunne forplante sig til dets faktotum i Lübeck. Man undrer sig ikke ved i et mandtal, der blev optaget i København under belejringen, at finde såvel Heinrich Würger som hans søn af samme navn boende hos en af stadens fremtrædende borgere.³⁶ Det var naturligvis ikke for at

være tilskuere til de spændende begivenheder, at fader og søn havde taget ophold i staden. I foråret og sommeren 1659 fulgte en ny serie leverancer til den danske stat. Det drejede sig om våben og ammunition. Hollandsk krudt for 18.545 rd. og musketter for 6.777 rd. Dertil kom skibsproviant (for 3.990 rd.), »kursk« kød samt smør (for 4.164 rd.) og forskellig slags proviant (for 3.141 rd.). I januar 1659 ydede Würger desuden kaution for fragt og betaling ved provianttilførsel til København.³⁷

I denne periode, fra november 1658 til oktober det følgende år, androg leverancerne ialt 55.368 rd. Det er et mål for disse forsyningers vigtighed, at 30.000 rd. heraf kom til udbetaling i juni 1659 i Hamburg.³⁸ Hermed havde leverancerne kulmineret. Endnu 24. december 1660 var Heinrich Würger »der Elter«, som han selv skrev sig, i stand til at indgive en ansøgning om betaling af sit tilgodehavende, da den sikkerhed han det foregående år havde fået i jysk gods nu tildels var unddraget ham. Men ved årsskiftet synes han at være afgået ved døden. Det blev nu sønnerne Heinrich og navnlig Joachim, der videreførte forretningerne med den danske stat. Medens de ventede på en afgørelse havde de deres bekymringer. I januar 1661 var de gamle forsikringsbreve fra kongen blevet ophævet, og kreditorerne opfordredes til påny at indgive deres fordringer, og det gjorde brødrene.³⁹

Pr. 22. januar androg familiens samlede tilgodehavende 60.525 rd., hvorfra dog skal trækkes 20.000 rd., for hvilke det tidligere omtalte kalkværk i Segeberg var blevet udlagt som betaling 1. maj 1660. Allerede 7. marts 1661 fik Heinrich og Joachim som de første af de udenlandske kreditorer udlagt gods i Danmark for deres tilgodehavende, men det ventedes da også, at de ville stille 2.000 rd. til rådighed for den hyldningsrejse til Norge, som kongen skulle foretage.⁴⁰

Danmarks tilstand efter de hårde krige var imidlertid alt andet

end blomstrende. Også familien Würger fik dette at mærke. Allerede nogle få måneder efter at skødet var blevet udstedt, klagede Joachim over, at godset, der lå i Stiernholm len i Sydøstjylland ved Horsens, og som han havde modtaget ubeset og i god tro, ved nærmere eftersyn slet ikke svarede til prisen, hvorfor han bad om moderation. Året efter fulgte en ny klage, denne gang fra begge brødre, hvori de hævdede, at de med besvær havde fået godset besat med bønder, tildels fra andre egne, og at det skyldtes deres egne kreditorers kristelige medlidenhed, at »vi unge folk« som de kaldte sig, ikke havde måttet gå derfra. Hertil kom vanskeligheder ved at gøre de tilståede rettigheder gældende overfor indflydelsesrige mænd på stedet som borgmester Oluf Hansen i Horsens – en broder til ærkebiskop Hans Svane – og adelsmanden Knud Bille.⁴¹

En anden kontrovers om jordegods i Jylland havde brødrene med deres landsmand Morten Rademacher fra Lübeck, mod hvem de 1669 uden held søgte at få udstedt et kongeligt forbud mod at befatte sig med jordegods i Jylland, førend deres sag mod ham var til ende.⁴²

Langt mere betydningsfuld og for os interessant er dog den langtrukne strid mellem familien Würger og lübeckeren Heinrich Bremer. Det første spor af den er vistnok en kongelig befaling 1663 til undersøgelse af en sag mellem Bremer og en vis oberst Carl Abraham v. Richard om godshandel. Det følgende år nåede denne sag frem til Højesteret, der fandt, at Richard havde oprettet to lovlige kontrakter med Bremer om køb af jordegods, og at han skulle holde disse og udlevere skødet.⁴³ Bremers godsbesiddelse og pengeforhold var imidlertid på det nøjeste knyttet til familien Würgers. Dette kom frem 1668, da deres mellemværende blev taget under behandling af det fornemste regeringskollegium, Statskollegiet. Dettets betænkning af 3. februar 1668 er meget oplysende. Heinrich Wür-

ger den ældre havde i mange år haft fælles handel med Bremer, og adskillige regnskaber »af importante summer« havde været dem imellem. Efter Würgers død var der oprettet tre »instrumenter«, to i 1661 og det tredje i 1667, hvoraf det fremgik, at Würgers arvinger skyldte Bremer en anselig sum, som brødrene skulle betale i terminer med deres svoger magister Buck som kautionist. Joachim Würger havde rigtigt præsteret første termin, men Bremer havde rejst indvendinger af formel art. Statskollegiet fandt ikke Bremers ophævelser beføjede, og følgen blev et kongebrev, der i hovedsagen gav Würger ret.⁴⁴ Hermed var striden dog ingenlunde til ende. Endnu 1669 og 1674 stredes man om det udlagte gods, og siden førte Bremers enke kampen videre.⁴⁵

Langt mere interessant end selve den langtrukne trætte, som vi ikke skal komme nærmere ind på, er naturligvis det lys den kaster over de forudgående begivenheder og forhold. Kompagniskabet forklarer vel i nogen grad Heinrich Würgers foretagsomhed og større kapacitet end de andre dansk-engagerede lübeckeres. Forretningerne lå i et andet plan, hvilket understregedes ved, at sagen mellem Würgers arvinger og Bremer i modsætning til almindelige arvestridigheder behandlede som et politisk anliggende, på regeringsplan. Grunden hertil var, at Bremers indlæg ledsagedes af en henvendelse fra den svenske til den danske regering. I denne henvendelse kaldes Bremer »vor tro tjener og faktor«, og i betragtning af våbenhandelens relativt exclusive karakter og vor viden om den mangeårige kontakt mellem Bremer og Würger er det vel næppe for dristigt at ville identificere Heinrich Bremer med den købmand i Lübeck af samme navn, der i 1630'erne stod i forbindelse med den berømte svensk-nederlandske handelsfyrste Louis de Geer bl.a. m.h.t. våbenhandel.⁴⁶ Heinrich Bremers forbindelse med oberst Richard peger i samme retning, og rimeligvis må man også tro, at

han er den Henricus Bremer i Lübeck, der i 1648 gjorde indkøb af kanoner i Stockholm for Duarte Nunes da Costa og via Lübeck sendte dem til Hamburg.⁴⁷ Er denne identifikation ikke fuldt ud beviselig, så passer den godt ind i det billede det i øvrigt har været muligt at danne sig af Würgers forretninger. Han har ikke været placeret i allerforreste række blandt samtidens nordeuropæiske handelsmænd, og det har Bremer næppe heller. Han har ikke kunnet måle sig med f.ex. Marselierne i Amsterdam og Hamburg for ikke at tale om de Geer, hans position overfor disse har afspejlet Lübecks i forholdet til Amsterdam og Hamburg. På den anden side kan der ikke være tvivl om, at Würgers forretninger vel ikke mindst takket være samarbejdet med Bremer har kunnet få et langt større omfang end sædvanligt for lübske købmænds handel i samtiden.

Familien Würgers forbindelse med Danmark var imidlertid på ingen måde afsluttet med opgøret efter Heinrich Würger senior. Sønnerne førte forretningerne videre. Heinrich junior arvede posten som faktor i Lübeck og fik i 1661 som sådan udstedt pas i anledning af en leverance af øl til hoffet.⁴⁸ Joachim stod i forbindelse med feltherren Hans Schack, med hvem han 1673 korresponderede om levering af 400 musketter og 200 piker. Der var også tale om kanoner.⁴⁹ Også flåden sørgede de for; 1663 købtes således en galiot af Heinrich og Arent Tengenagel for 3.000 rd.⁵⁰ og 1666 fik begge brødre pas for en del tømmer til flåden, som de havde samlet ved Eckernförde,⁵¹ medens Joachim af subsidierne fra Holland til Danmark fik udbetalt 10.000 rd. for hamp i 1667.⁵² Således fortsatte brødrene i en årrække. 1668 var de fælles om en tømmerleverance bl.a. af store egeplanker, som de fra Holsten skaffede til flåden og ligeledes i 1672.⁵³ Joachim alene skulle levere 3.000 tdr. rug og 1.000 tdr. malt til magasinet i Glückstadt 1673,⁵⁴ og i 1677 var det også ham, der alene kontraherede med

marinen om leverance af ege- og fyrretømmer.⁵⁵ Derimod var det Heinrich, der 1675 figurerede på den danske resident i Lübeck, Johan Hugo v. Lentes regnskab med en udbetaling på 1.800 rd.⁵⁶

Trods den nye krig med Sverige var de danske statsfinansers stilling henimod 1680 adskilligt stærkere end tyve år tidligere. Det betød at f.ex. Joachim Würger fik sine leverancer af planker, munderingssager, Rigahamp og lærred 1677-79 til et beløb af 11.000 rd. betalt med det samme.⁵⁷ Men det betød også, at staten nu mente sig i stand til at foretage et opgør med sine gamle kreditorer og forbindelser – herunder også familien Würger. 1684 kom en revisionskommission til det resultat, at brødrene burde tilbagebetale 7.500 rd. af, hvad de havde modtaget af den danske stat. Joachim og Heinrich protesterede naturligvis det bedste de kunne og gjorde det så godt, at kravet frafaldtes fire år senere under henvisning til faderens tjeneste især under krigen 1660.⁵⁸

Det gode forhold opretholdtes. Heinrich i Lübeck fortsatte faderens nyhedsformidling. 1678 skrev han således til statssekretær for de udenrigske sager Conrad Biermann v. Ehrenschild, at Nicolaus Raschmann, der allerede i Christian IV's tid havde været administrator på Rügen, havde erklæret at have en kopi af en traktat fra 1531 mellem den danske konge og hertugen af Pommern især om de Ratzwische godser.⁵⁹ Og endnu i 1686 skrev han til overkrigssekretæren, at rygterne om svenskernes forholdsregler var overdrevne – forefaldt der noget af vigtighed, skulle det blive meddelt.⁶⁰

Dette er vistnok det sidste spor af Heinrich Würger juniors forbindelse med den danske stat.

Imidlertid var Joachim Würger forblevet i København. 1689 nævnes han som långiver til staten med et beløb af 1.000 rd.⁶¹ 1691 regnedes han blandt byens fornemste skibsredere,⁶² og samme år søgte han nedsættelse af tolden på en ladning portugisisk salt.⁶³

1692 købte han sig en gård og giftede sig omtrent ved samme tid med Johanne v. Gendern, enke efter bogholder i Ostindisk Kompagni Ditmer Buhrmester.⁶⁴ 1701 betegnede han som vinhandler,⁶⁵ hvilket er meget naturligt i betragtning af hans virksomhed som reder og hans handel med spansk salt – 1702 og 1705 hører man, at han havde fået noget salt ødelagt i et pakhus på Christianshavn, og i 1706 at han havde mistet skibet FORTUN med 170 lstr. spansk salt, hvorimod et andet skib var kommet til København med 432 lstr.⁶⁶ Desuden handlede Joachim Würger med jern. 1703 fik han tilladelse til at betale tolden af noget jern, 501 rd. 36 sk., med en kongelig obligation fra 1678 på 500 rd. samt påløbne renter.⁶⁷

Da Joachim Würger 1708 døde og blev begravet i det gravsted, han 1705 havde erhvervet i Petri tyske kirke,⁶⁸ havde han uden tvivl gennem sin halvhundredårige virksomhed i København forstået at hævde den af faderen skabte position i handelsverdenen. Men hjemstedet var nu København.

Familien Würger er et interessant eksempel på bevægeligheden i det 17. århundredes patriciermilieu. Det var ikke blot Joachim Würger, som vel først og fremmest af hensyn til sit erhverv flyttede til Danmark. Ikke mindre end tre søstre fulgte ham og fik ægtefæller i Danmark. Margaretha blev 1671 gift med boghandleren og avisudgiveren Daniel Paulli, hvis udgivervirksomhed ikke mindst handelsmændene havde gavn af, idet han bragte kurslister og handelsefterretninger i sine aviser.⁶⁹ Søsteren Anna blev 1661 gift med magister Hieronymus Bueck, præst ved Petri tyske kirke. Også han stammede fra Lübeck, og lige som familien Würger synes også han at have været yndet af det danske kongehus.⁷⁰ Efter Buecks død ægtede Anna Würger sognepræsten ved Københavns hovedkirke, Frue kirke, den senere biskop over Ålborg og sidst over Sjællands stift Henrik Bornemann.⁷¹ Endelig blev Joachim Würgers tredje

FAMILIEN WÜRGER

søster Margrethe Elisabeth gift med rektor ved Ålborg katedralskole Søren Ware.⁷²

Joachim Würger synes ikke at have efterladt sig sønner, og slægtsnavnet forekommer ikke siden i Københavns historie.⁷³ Hvad forbindelsen mellem Lübeck og Danmark angår, må man vel sige, at slægten havde udspillet sin rolle allerede en snes år før Joachims død.

HENVISNINGER OG NOTER

1. Astrid Friis i *Scandia* VI, s. 236 f.
2. Jul. Schovelin, *Fra den danske Handels Renaissance I*, Kbh. 1924, s. 126.
3. Arild Huitfeldt, *En kaart Historiske Beskriffuelse paa hues merckeligt, som sig under Kong Christian den Tredie haffuer tildragit*. Kbh. 1594, bl. F iiii v.
4. Aksel E. Christensen i *Det nordiske syn på forbindelsen mellem Hansestæderne og Norden*, Århus 1957, s. 57 f. Ganske på linie med Allen opfattede mange år senere, i 1871 hans store samtidige Caspar Paludan-Müller *Hansestædernes rolle i dansk historie*, Caspar Paludan-Müller, *Et Udvalg af hans Optegnelser og Breve af Bjørn Kornerup II*, Kbh. 1958, s. 250. Vurderingen er fremsat i et privatbrev og den skarpe formulering skyldes uden tvivl de friske indtryk af den tysk-franske krig.
5. Axel E. Christensen, *anf. skr. s. 90 ff.*, Grethe Ilsøe i *Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen*, Kbh. 1966, s. 305-336.
6. *Den nyeste store fremstilling, Danmarks Historie under redaktion af John Danstrup og Hal Koch I-XIV*, Kbh. 1962-1966 anfører i registeret Lübeck scnest i forbindelse med fredsslutningen 1534 (bortset fra den i denne forbindelse uvedkommende fredsforshandling 1629).
7. Aage Rasch i *Hansische Geschichtsblätter* 82. Jahrgang, 1964, s. 55-58 og i *Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde*, bd. 46, 1966, s. 15-24; Johan Jørgensen i *The Scandinavian Economic History Review* Vol. XI, 1963, p. 73-116 og i *Hansische Geschichtsblätter* 85. Jahrgang, 1967, s. 85-110.
8. *Kancelliets Brevbøger ved L. Laursen 1603-1608*, Kbh. 1915, s. 450 f.
9. *Ibid.* 1609-1615, Kbh. 1916, s. 11 f.
10. *Viborg Landstings Dombøger 1616* udg. ved Poul Rasmussen, Viborg 1965, s. 135 f., 213, 257 og 326.
11. Sune Dalgård, *Det Petsoriske Kompagni af 1619*, Kbh. 1955, s. 44 f.
12. Sophie Brahes *Regnskabsbog*

FAMILIEN WÜRGER

- 1627-40 ved Henning Paulsen, Viborg 1955, s. 81, 91 og 152.
13. Kancelliets Brevbøger 1644-1645, Kbh. 1968, s. 7 f., 19, 243, 246, 324, 334, 348 og 383.
 14. The Scandinavian Economic History Review XI, p. 97 f.
 15. Rigsarkivet, København (RA.) Rentemesterregnskaber 1645/46, Indtægt fol. 264: 14. marts sendtes der ham på vaxel 600 rd. til dette formål.
 16. Rikskansleren Axel Oxenstiernas Skrifter och Brefvexling, Senare Afd. VIII, Stockholm 1897, s. 663 f.
 17. RA., Tyske Kancelli, Indenrigske Afdeling (TKIA), Patenten, anf. dato.
 18. Prins Christian (V.)s Breve udg. ved E. Marquard og J. O. Bro-Jørgensen II, Kbh. 1956, s. 728 f.
 19. RA., TKIA Inländische Registratur 1649, 6. juli (fol. 350b ff.).
 20. RA., Sjællandske Tegnelser anførte dato.
 21. RA., Jyske Registre anførte dato. 1652, 25. september fik han tilladelse til toldfrit at udføre 9 heste, RA., Sjællandske Registre anførte dato.
 22. Prins Christian (V.)s Breve II, s. 716 og 720.
 23. Norske Rigsregistrarer ved E. A. Thomle, Christiania 1891, 1658, 6. og 25. maj: pas for DEN FORGYLDTE SONNE 180 lstr., skipper Thomas Thomesøn af Hornbusch i Holland og for BROU-
VEREY af Fliland 100 lstr., skipper Peter Petersen Unkrut.
 24. Fr. Olsen, Det danske Postvæsen, dets Historie og Personer indtil dets Overtagelse af Staten 1711, Kbh. 1889, s. 45 og 89.
 25. Aktstykker og Oplysninger til Rigsrådets og Stændermodernes Historie i Frederik IIIs Tid udg. ved C. Rise Hansen I, Kbh. 1959, s. 489.
 26. Chr. Bruun, Curt Sivertsen Adelaer, Kbh. 1871, s. 223 f.
 27. H. D. Lind, Frederik den Tredjes Sømagt, Odense 1896, s. 76., RA., Rentekammeret 216.269, Afregninger IX, 111.
 28. I tiden oktober 1652 til september 1655 fik han 29.900 rd. kontant og dertil et parti byg og havre fra Møen. Mindst 11.000 rd. af den kontante betaling anvistes af de norske toldindtægter, 1653, 25. august 6.000 rd. af Langesund told og 1655, 11. maj 5.000 rd. af Bergen told, Norske Rigsregistrarer under de pågældende datoer.
 29. RA., Rentekammeret 216.269, Afregninger IX, 113. I visse tilfælde er Würgers leverancer blevet hentet i Lübeck af danske skibe, RA., Danske Kancelli B 162, Skånske, Sjællandske, Fyenske, Smålandske og Jyske henlagte sager 11. marts 1652.
 30. 1656, 31. marts fik han atter anvist penge af Bergens told, Norske Rigsregistrarer anførte dato. 12. marts s.å. havde Würger fået brev på et skib, hvis navn ikke nævnes,

- RA. Sjællandske Registre anførte dato. Det kan også nævnes, at han skulle have et udlæg til oberstløjtnant Anders Mayer i Lüneburg refunderet 1653, RA., Sjællandske Tegnelser 1653, 10. september.
31. Samlinger til Danmarks Historie under Kong Frederik den Tredies Regiering udg. af P. W. Becker, I, Kbh. 1847, s. 133.
 32. RA., TKIA, Inländische Registratur 1657, 14., 18. og 19. maj. Af Geheimeraad Ditlev Ahlefeldts Memoirer, udg. ved Louis Bobé, Kbh. 1895, s. 124.
 33. Beløbene var: spansk salt, 380 lstr. 11.421 rd., rede penge 8.500 rd., 1.000 skpd. fisk 4.666 rd. (jfr. Norske Rigsregistranter 1658, 16. november), rug 2.624 tdr. 1.945 rd., gamle musketter 479 rd. (jfr. Norske Rigsregistranter 1657, 1. maj) samt 30 par øxne 570 rd.
 34. Danske Magazin 5. Rk. III, Kbh. 1893-97, s. 139.
 35. RA., Rentekammeret 216.269, Afregninger IX, 112.
 36. Kjøbenhavns Borgere 1659 ved E. Marquard, Kbh. 1920, s. 23; med sig havde de tjeneren Jeronimus. Deres vært var Peter Motzfeld, senere rådmand og morbroder til Griffenfeld. Der synes ikke at foreligge vidnesbyrd om handelsforbindelse mellem Würger og Motzfeld.
 37. RA., Rentekammeret 216.269, Afregninger IX, 113. TKIA, Inländisch 1659, 28. januar. 8. januar 1659 havde tøjmester Peter Kalt-hof fået ordre til at taxere gamle våben på Tøjhuset og for taxa-tionsprisen levere disse til Würger og ligesom tidligere slutte køb derom, Kjøbenhavns Diplomatarium udg. af O. Nielsen, V, Kbh. 1882, s. 568. 10. juli 1659 skulle Heinrich Würger skaffe feltherren Hans Schack 500 par pistoler, og to dage senere levere proviant til danske og hollandske skibe, RA., TKIA Inländisch anf. datoer. 18. oktober s.å. anmodede Joachim Würger om pas for 2.000 tdr. byg fra Stubbekøbing, 2.000 tdr. byg fra Nykøbing og 1.000 tdr. hvede fra Nysted samt 150 à 200 øxne fra Skåne, som han ville levere i København, og 20. okt. fik han passet, RA., Danske Kancelli, Henlagte Sager 18. oktober 1659.
 38. Missiver til Fr. v. Ahlefeldt og Chr. Rantzau, RA., TKIA, Inländisch 1659, 16. april og 2. maj.
 39. RA., Rentekammeret 215.25, Di-verse dokumenter vedr. partiku-lære personer.
 40. Kronens Skøder II ved F. J. West, Kbh. 1908, s. 74 f., Carl Christi-ansen, Formuesforhold i Danmark 1660-1700, Kbh. 1941, s. 69.
 41. RA., Rentekammeret 215.25, Di-verse dokumenter vedr. partiku-lære personer, indlæg 1661, 18. november, 1662, 14. juni og 1663, 18. maj.
 42. RA., Danske Kancelli, Henlagte sager 1669, 27. september. Rade-macher stod 1663 i handelsforbin-

FAMILIEN WÜRGER

- delse med borgmester Jørgen Bang i Assens, Svend Larsen, Studier over det fynske Rådsaristokrati i det 17de Århundrede II, Odense 1965, s. 298.
43. RA., Sjællandske Tegnelser 1663, 3. april, nr. 137 (indlæg er ikke bevaret), Fortegnelse over kgl. resolutioner gennem Rentekammeret 1660-1719 ved S. Nygård nr. 527, Højesterets Dombog 1664 nr. 75 og 1665 nr. 159 (indlæg er ikke bevaret).
44. Aktstykker og Oplysninger til Statskollegiets Historie 1660-1676 ved J. Lindbæk I, Kbh. 1903-1904, s. 293-95. RA., Indlæg til Sjællandske Tegnelser 1668, 17. februar, nr. 124 og TKIA, Indlændisch 1668, 30. juni.
45. RA., Højesterets Voteringsbog 1669, 15. juli, Dombog 1674 B, fol. 242 b ff. og Tyske Kancelli Udenrigske Afdeling (TKUA), Lübeck nr. 25, Akter vedr. sagen mellem Anna Bremer og Joachim Würger 1669 og 1686. TKUA, Sverige nr. 12 Breve, tildels med koncepter til svar, fra Carl X Gustav og dronning Hedevig Eleonora samt fra Carl XI (regeringsrådet) til Frederik III og dronning Sophie Amalie.
46. Louis de Geers Brev och Affärshandlingar 1614-1652 utg. genom E. W. Dahlgren (Historiska Handlingar Del 29), Stockholm 1934, s. 344 ff, 356 ff. og 368. Jfr. P. W. Klein, De Tripen in de 17^e Eeuw, Assen 1965, s. 256, 260 f. og 341.
47. Hermann Kellenbenz, Sephardim an der unteren Elbe (Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Beiheft 40) Wiesbaden 1958, s. 151.
48. RA., TKIA, Patenten 1661, 26. november.
49. RA., Hans Schacks privatarkiv, breve fra J. W. 1662, 14. november og 1673, 4. marts.
50. Chr. Bruun, Curt Sivertsen Adelaer, Kbh. 1871, s. 280.
51. RA., TKIA, Patenten 1666, 10. marts.
52. RA., TKUA, Gesandtskabsregnskaber nr. 16, Poul Klingenberges regnskab 1661-67.
53. RA, TKIA, Patenten 1668, 7. januar og 1672, 30. januar.
54. Ibid. 1673, 20. november.
55. RA., Søetaten, Generalkommissariatets kontraktbog 1677-79, under 1677, 29. marts, fristen var 6 uger.
56. RA., Militære regnskaber V - c - 53.
57. RA., Rentekammeret 216.269, Afregninger IX, 114, 9.000 rd. var forøvrigt udredt af Lübeck.
58. Hist. Tidsskr. 7. Rk. IV, 1902-1904, s. 85. RA., Nygård, Fortegnelse . . . nr. 7108 og 7289.
59. RA., Conrad Biermann v. Ehrenschilds privatarkiv.
60. RA., Landetaten, Overkrigssekretærens indkomne breve 1686, 1. juni.
61. Carl Christiansen, Formuesforhold, s. 482.
62. O. Nielsen, Kjøbenhavns Historie

JOHAN JØRGENSEN

- og Beskrivelse V, Kbh. 1889, s. 137 og VI, Kbh. 1892, s. 171.
63. Nygård, Fortegnelse . . . nr. 10291.
64. H. U. Ramsing, Københavns Ejendomme 1377-1728, IV, Kbh. 1945, s. 124 og I, Kbh. 1943, s. 111.
65. Ibid. VIII, Kbh. 1962, s. 53.
66. RA., Rentekammeret 2214.88, Dokumenter vedr. partikulære personer jfr. Nygård, Fortegnelse . . . nr. 18128.
67. RA., Nygård, Fortegnelse . . . nr. 14601. Med en rentefod på 5 % skulle obligationens pålydende plus rente udgøre 1.125 rd., hvilket svarer til en kurs på lidt over 44.
68. Fra Arkiv og Museum II, Kbh. 1903-1905, s. 222.
69. Dansk Biografisk Leksikon red. af Povl Engelstoft og Svend Dahl XVIII, Kbh. 1940, s. 26 f.
70. Louis Bobé, Die deutsche St. Petri Gemeinde, Kbh. 1925, s. 95 og 339.
71. Dansk Biografisk Leksikon III, Kbh. 1934, s. 498 ff.
72. F. E. Hundrup, Lærerstanden ved Aalborg Kathedralskole, Ålborg 1870, s. 42 f.
73. En datter var rimeligvis den Margrethe Würger, som 1732 blev begravet i familiegravstedet i Petri kirke, Fra Arkiv og Museum II, s. 222. I forbindelse med Joachim Würgers død nævnes brorsønnen dr. Johan Würger, garnisonsmedicus i Rendsborg RA., Rentekammeret 2214.88, Dokumenter vedr. partikulære personer og en anden brorson, Anton Würger i Tranquebar, RA., Nygård, Fortegnelse . . . nr. 19873. Også broderens sønner bevarede således hver på sin vis tilknytningen til Danmark.

ET REGNSKAB FRA ROKOKOTIDEN

AF SIGURD JENSEN

En af de bedste kilder, kulturhistorikeren kan finde, er et regnskab, f.eks. et ganske almindeligt husholdningsregnskab for en ganske almindelig familie fra en fjern tid. Men dem finder man ikke mange af. Hvis man endelig finder et, er der næsten altid noget ualmindeligt ved det. Det er derfor, det er blevet bevaret. Man må være glad, når man finder et, der bare nærmer sig det almindelige.

Det regnskab, som er udgangspunktet for nærværende artikel,¹ synes ved første øjekast at være et ganske almindeligt regnskab for en velstillet københavnsk borgerfamilie. Det viser os en højerestående funktionærs indtægter og udgifter. Men ved nærmere undersøgelse viser det sig imidlertid, at familiens forhold ikke var så helt almindelige endda.² Vi vil imidlertid her bruge regnskabet til i et vist omfang at fortælle lidt om tidens lønninger og priser, en smule kulturhistorie kan det også berette, og for helt at forstå sammenhængen må vi sætte os ind i forholdene omkring det.

I. IDYL

Den 1. januar 1768 begyndte Rasmus Berthelsen Møller på et nyt privatregnskab. Han havde til formålet anskaffet sig en bog med blanke blade i lommebogsformat. Papiret er ret tarveligt og bogens udstyr prunkløst. Efter tidens skik indledte han i Jesu navn,

idet han skrev bogstaverne I. N. J. (d.v.s. in nomine Jesu), og derefter tog han fat med spids og sirlig skrift.

Inden vi går videre, vil vi hilse på familien Møller. Husfaderen er i begyndelsen af 30'erne. Hans fader havde været rebslager, men selv er han på vej op til en noget højere position på den sociale rangstige. Han havde i 1768 været gift i knap 4 år med Christiane Cathrine Susanne Weise,³ og de har et par børn.

Da Møller påbegyndte sin regnskabsbog, var der kort forinden sket en vigtig ændring i hans forhold. Siden 18. januar 1760 havde han været ansat i Kurantbanken, Danmarks daværende seddelbank og landets eneste bank. Først havde han været »udgiver«, d.v.s. ekspedient, men i løbet af et par år avancerede han til fuldmægtig hos bankens kasserer Isaac Preye (undertiden stavet Praye). Da denne blev svagelig, kom Møller til at udføre hans funktioner, og i 1767 blev hans status ændret derhen, at han blev »adjungeret« kassereren, hvilket i praksis ville sige, at han var kassererens højre hånd, stedfortræder og designerede efterfølger. Det medførte blandt meget andet, at han fik en væsentlig højere løn end før. I året 1768 var hans årsløn 300 rigsdaler, hvad der var præcis dobbelt så meget, som den næsthøjeste gagerede af de øvrige funktionærer i bankens kasseafdeling fik. Hertil kom en »douceur« på 50 rd., og også denne dusør lå over, hvad der betaltes de andre funktionærer i afdelingen.

Disse 350 rigsdaler var ikke Møllers eneste indtægt. Han havde renteindtægter af en pæn lille formue, og der anføres en del indtægtsposter, der kun forklares med et mærke, f.eks. L.I.B. Helhedsindtrykket forplumres imidlertid af, at Møller lader nogle transaktioner med formuegenstande (panteobligationer) indgå i både indtægts- og udgiftsregnskabet. Desuden er forskellige økonomiske mellemværender med broderen på en noget forvirrende måde blevet draget ind i regnskabet. Broderen hed Johan Møller og var

ligeledes ansat i Kurantbankens kasseafdeling, dog i en lavere stilling end broderen. Rasmus lægger ustandselig ud for Johan, så i den ene, så i den anden anledning.

Da Rasmus Møller var gået ind i året med en beholdning på 111 rd. og kunne gå ud af det med en beholdning på 637 rd. 54 sk., ser det imidlertid ud til at have været et godt år for ham.

I de nærmest følgende år er regnskabet klarere affattet. Det synes at være et reelt indtægts- og udgiftsregnskab.

1769 balancerede det med ca. 2300 rd., 1770 med ca. 4000 rd. og 1771 også med ca. 4000 rd.

Den beholdning, Møller gik ud af 1769 med, var noget mindre end den, han havde ved udgangen af året 1768, nemlig kun 192 rd. 23 sk. 1770 kunne han derimod slutte med en beholdning på 311 rd. 2 sk., og 1771 var der 183 rd. 88 sk. i behold ved årets udgang.

Så kommer der noget kludder i regnskabet. Han slutter ikke af ved udgangen af 1772 og heller ikke ved udgangen af 1773. Først i marts 1774 foretager han en samlet opgørelse, der viser et overskud på 347 rd. 83 sk. (Han har åbenbart haft planer om et privat regnskabsår, der ligesom Kurantbankens begyndte 11. marts).⁴ Herefter bliver regnskabet temmelig uoverskueligt, men det synes dog nogenlunde omhyggeligt ført indtil 6. april 1776. Så holder det op bortset fra et par spredte indførsler fra 1777.

Rasmus Møller var kun adjungeret kassereren i et år. I december 1768 døde kasserer Preye, og Møller blev hans efterfølger. Det var kulminationen på en hastig og smuk karriere. Rasmus Møller var i en ung alder kommet i en stor stilling, der gav anseelse og gode indtægter, og lyse år lå tilsyneladende forude.

Som kasserer var han leder af Kurantbankens kassererkontor, og for fremtiden ville han ikke som hidtil få en fast gage, men et fast kvartårligt beløb, hvoraf han skulle udrede løn til sine medarbejdere, gageskat for dem og sig selv samt tilsyneladende også

visse udgifter til kontorhold. Hvad der blev til rest, var hans egen løn, hvortil kom en del ikke ubetydelige sportler. Disse forhold vil blive nærmere omtalt i næste afsnit.

Familien Møller gik i gang med at leve op til dens nye status. Husherren anskaffede sig omgående en ny paryk og et gehæng, for en så fornem herre gik naturligvis ved passende lejlighed med pyntekårde. Til huset købtes forskelligt, bl.a. et nyt bord og en lænestol, hen på foråret nye gardiner, forskelligt inventar, nyt sengetøj osv. Alt dog i sindigt tempo. Man var således helt henne i juni måned, før man fandt ud af, at karlen Brill ikke var påklædt, som det sømmede sig en domestique i et fint hus, og der anskaffedes da 8 alen stof («*Coleur de Loup*») til nyt liberier samt dertil passende flotte knapper. («*Coleur de Loup*» er formentlig en fejl-skrivning for »*couleur de loup*«, et groft vadmøl af grå farve, varmt og slidstærkt).

Når man ventede så længe dermed, havde det nok sin særlige grund. Husets frue redte til barsel, og liberiet skulle naturligvis være fint og nyt til lejligheden. Begivenheden skete i juli. Barnets fødselsdato fremgår ikke af kirkebogen,⁵ men af regnskabet ses, at der den 6. fæstedes en amme (fruens buste skulle naturligvis skånes). En amme var et dyrt bekendtskab. Hun fik 1 rd. i fæstepenge og skulle have 36 sk. om ugen, desuden må man nok regne med, at hun fik kost og logi, og så gik det endda ikke så godt med hende; efter et par ugers forløb måtte hun afskediges – hun har muligvis ikke kunnet præstere det fornødne – og en ny amme måtte i hast engageres. Ikke alene skulle der nu påny falde en daler i fæstepenge, men den nye amme var dyrere. Hun fik 40 sk. pr. uge.

Jordemoderen fik et à conto beløb på 2 rd. den 8. juli. En måned efter faldt hendes resthonorar, 10 rd. Det samme system konstateredes ved de andre fødsler. Jordemoderen fik et par daler med

det samme og resten en måned efter, når alt befandt sig i god orden, og Møller nøjedes efterhånden ikke med 12 rd. i jordemoderhonorar, men lagde et par daler til.

Han ville naturligvis sikre sig den bedst mulige service fra jordemoderens side, ligesom han havde sikret sig den bedst mulige lægehjælp i sygdomstilfælde; for familiens huslæge var selveste overmedikus Jensenius⁶ fra Det kongelige Frederiks Hospital, og det var naturligvis ingen billig spøg. Det første par år betalte Møller 15 rd. årligt til huslægen, derefter steg honoraret til 20 rd. pr. år.

Men tilbage til barselstuen i juli 1769. Vi ved fra Holberg, at en barselstue krævede kaffe, masser af kaffe. I Rasmus Møllers regnskabsbog ser vi, at det er rigtigt, men at der også skulle te til, og når damerne kom på barselvisit, skulle de naturligvis drikke af fine kopper. Møllers var kommet højt på strå. Statussymbolerne måtte være i orden. Altså ilede Møller i byen den 14. juli – der var gået en uges tid efter fødslen, og barnet var blevet døbt den 12., så nu var invasionen der snart – og købte »6 par med Tusk malede Caffè-kopper à 26 sk.« og »6 par do. Thee-kopper à 1 mk.« Men enten har det ikke været nok, eller madammerne har været så ivrigt optaget af at sladre, at de har tabt kopperne på gulvet, i hvert fald måtte der allerede den 27. juli købes »4 par store Caffè-Copper à 2 mk. 6 sk.« og »6 par ditto smaae à 1 mk. 4 sk.«

Året før var fru en også nedkommet (da var begivenheden sket i juni måned), og da var der også foretaget en del anskaffelser i den anledning, bl.a. havde man købt »4 stk. Durgbrockene Confect Tallerkener . . . 1 rd. 32 sk.« samt en terrin, og da en ny glædelig begivenhed indtraf i 1770, traditionen tro midt på sommeren, købtes diverse uspecificeret porcelæn til i alt 5 rd. At de forskellige barsler også ledsagedes af anskaffelser af lærred, »lister« (til svøb) o.lign., siger sig selv.

Livet var dog ikke lutter barselstue for hr. og fru Møller, Når

lejlighed bød sig, deltog man f.eks. i maskerader, hvad der naturligvis medførte udgifter til »Mascherade Habit«, vognleje og for-
tæring; man gik hyppigt til opera eller på komedie, hvor man sad i loge og naturligvis var iført dyre silkestrømper, silkekjole, den fineste paryk og det flotteste »sæt«. Om sommeren tog man i skoven. Somme tider får vi at vide, hvor turen gik hen (Frederiksdal, Tårnbæk, Hørsholm, Vilhelmsdal, der lå, hvor Hvidøre nu ligger, osv.), somme tider indføres kun udgiften til en »Plaisir-Tuur« (således 2.7.1770, der var en mandag, så turen er vel foregået dagen i forvejen). Fastelavnsmandag spistes boller, og Mortensaften gåsesteg. Sct. Hansaften holdt man ofte et lille gilde, og til tider forekommer udgifter til et »Aftentractement« eller et »Tractement«, uden at anledningen oplyses.

Når det efterhånden talrige afkom tumlede sig om fødderne på Rasmus Møller, kunne han nok føle sig fristet til at trække sig tilbage til sin egen stue til en rolig time med en bog, og efterhånden fik han skabt sig en smuk bogsamling. Den rummede bl. a. en mængde af Holbergs arbejder, både komedierne, Peder Paars, Bergens Beskrivelse, Moralske Tanker, Epistlerne og de historiske, politiske og geografiske skrifter. Nogle af disse værker havde han i flere eksemplarer, enkelte angives at være med kobber. Desuden ejede han historiske værker af Saxo, Snorre, Arild Huitfeldt, Josephus m.fl. Han havde Arent Berntsens Danmarks og Norges frugtbare Herlighed, Pontoppidans Københavnsbeskrivelse og 3. bind af Danske Magazin. Der var Kongeloven i en meget fin udgave og en del juridisk litteratur samt bøger om bankvæsen, bogføring, aritmetik o.lign. Der var Kirkeritualet, biblen på fransk, teologiske værker og opbyggelige skrifter. Der var »Le grand Dictionnaire françois«, en del ordbøger o.lign. tillige med Reinike Foss, Æsops Fabler, Ciceros skrifter i fransk oversættelse etc., og der var 5 år-

gange af Den danske Mercurius, 3 årgange af Den patriotiske Tilskuer samt 2 bind af Spectator.

Alt i alt ejede Rasmus Møller flere hundrede bind. Vi har uden for al tvivl for os en kultiveret læser og en energisk bogsamler. Af fremmede sprog har han vovet sig ud i tysk og fransk, men næppe i latin. Af regnskabet fremgår, at han købte tyske aviser, og i biblioteket var der en del kort og tegninger.⁷

Men Rasmus Møller var ikke alene interesseret i sin egen åndelige vækst, også børnene skulle – så tidligt som muligt – indføres i bøgernes verden og lære almindelig dannelse. I 1770 engageredes ifølge regnskabet en informator til den 4-årige Jacob,⁸ husets ældste søn, og et par år efter dukker en fransk informator op i regnskaberne. Denne omtales nu og da som franskmænd og har altså åbenbart været indfødt franskmænd.

Som Møller var en god fader, var han også en god søn. Sammen med broderen Johan understøttede han sin moder med rundelige beløb, der er bogført dels som gaver, dels som lån. Hans hustru synes heller ikke at have haft grund til at klage over manglende rundhåndethed hos ægtemanden, og broderen Johan, der efterhånden avancerede til at blive næstkommanderende i bankens kasseafdeling, stod Rasmus Møllers meget nær. Han var ungarl og boede hos dem, og regnskabet viser nært økonomisk forhold mellem de to brødre, af hvilke den mere velhavende Rasmus som nævnt var den, der lagde ud ved enhver lejlighed.

Møller synes også at have været en venlig husbond overfor sit tyende. At han gav folkene en ekstraskilling til påske, pinse og jul, siger mindre. Her har han vel blot fulgt tidens skik. Men det var i al fald pænt af ham, at han den 24. januar 1774 gav tjenestepigerne teaterbilletter og tilmed penge med til at købe kager for hos »Backelsekonen«.

Af regnskabet ser vi, hvordan alle mulige mennesker, med nærmere eller fjernere tilknytning til hans husstand, lånte småbeløb af ham (ammen, den franske informator, skomageren og adskillige andre).

Som funktionær i banken var han bekendt for sin flid og akkuratesse. Det blev senere sagt om ham, at han var at finde på sit kontor både nat og dag.⁹

Et bevis for, hvor estimeret han var, fik han i 1773, ved hans datter Sophia Charlottes dåb,¹⁰ da lod en af bankens direktører, baron (senere greve) Heinrich Carl v. Schimmelmänn sig indskrive som fadder sammen med geheimerådinde Elisabeth Sophie Desmercières, gift med en anden af bankens direktører Jean Henri Desmercières. De øvrige faddere passer smukt ind i billedet (3 konferentsråder og en oberstinde).

Selv om Møller ellers sørgede for at få statussymbolerne bragt i orden, var der dog et, det trak ud med: at få eget hus. Efter at have boet til leje kortere tid forskellige steder (Hummergade, Kongens Nytorv og Ved Stranden),¹¹ flyttede man i oktober 1770¹² hen i en ejendom på Gammelstrand (nr. 19), der ejedes af kgl. agent, tapetfabrikant Abraham Moses Henriques, og her blev man boende til efteråret 1775. Først da fik man eget hus.¹³ På auktion efter brygger Jørgen Møllers enke købte Rasmus Møller gården matr. nr. 313 i Øster kvarter, beliggende i Reverentsgaden, også kaldet Laksegade. Huset lå, hvor nu Landmandsbankens ejendom mod Laksegade ligger.

Gården, hvis forhus var bygget med grundmur til gaden og bindingsværk til gården, bestod af 7 fag og var i 3 etager. Taget var »gebrokken«, og der var frontispice over 3 fag. Der var en 5-fags kælderlejlighed og en 2-fags brolagt port. Kælderen var lejet ud. Familien Møller beboede resten. Man kom op i herskabslejligheden ad en såkaldt »italiensk« trappe (d.v.s. en ligeløbstrappe

høje stue var der to værelser til gaden og køkkenen til gården. På 1. sal var der 3 »sale« til gaden. Disse var meget fint udstyret, bl.a. med »subtile« dørstykker, messingbeslag og messinglåse på dørene etc. Det var familiens stadsestuer. Også i den etage var der køkkenen. 2. sal rummede ligeledes 3 værelser og køkkenen. Endvidere var der et loftsværelse. Foruden forhuset bestod gården af et lille sidehus i 2 fag af samme højde som forhuset. Også værelserne her beboedes af familien Møller og deres tjenestefolk.

Møller havde givet ca. 4500 rd. for gården, og det synes at have været et godt køb; for ved en vurdering i 1778 ansattes den til 5000 rd. Samme vurderingsforretning fra 1778 gør det muligt for os at danne os et indtryk af, hvordan Møllers havde indrettet og møbleret huset.

I stueetagen var det første af de værelser til gaden, man kom ind i fra trappen, indrettet som dagligstue. For vinduerne var sribede netteldugsgardiner med lidser og kvaster. Herinde stod 6 gyldenlædersstole, nogle småborde, 2 chatoller, et fint taffelur »fra Bech« i forgyldt futteral, 2 spejle med lampetter m.v. Det næste værelse var sovekammer. Her var der også sribede netteldugsgardiner samt desuden grønne »halvgardiner« (fortræksgardiner) af taft. Også her var der fine lampetter. Værelset domineredes af en stor egeseng, en såkaldt »top-seng«, der var forsynet med et forhæng af rødt taft.

I selskabslokalerne på 1. sal var der 2 store spejle med forgyldte rammer og lampetter, samt 5 andre spejle. Væggene var iøvrigt dækket af malerier, til dels i forgyldte rammer, kobberstykker, skilderier af forskellig art, bl.a. 6 »chinesiske«, samt 5 små gipsstykker med sorte rammer og glas for. Intet af disse vægstykker vurderedes dog til de store penge. Værdifuld var derimod den store glaslysekrone, der vurderedes til 10 rd. 6 små lænestole betrukket med rødt overskåret plyds var tilsammen 9 rd. værd. Der

var forskellige andre stole, spilleborde osv. Men salenes fineste stykke var et stort indlagt chatol med skab og spejl. Det vurderedes til 50 rd. Også i denne etage var der et soveværelse, og her stod en ege »tron-seng« med sirtses-omhæng.

På 3. sal var der børneværelser, linnedstue etc., og heroppe havde Rasmus Møllers broder og medarbejder sit beskedne ungkarleværelse. Johan har formentlig gået ud og ind hos familien som en af deres. Hans – iøvrigt ikke særlig værdifulde – blå lakerede »claveer« stod således nede i en af stuerne.

Regnskabet har ført os ind i en blomstrende familie, der efterhånden kom til at føre en rig og fornem tilværelse. Et og andet i regnskabet virker dog foruroligende, først og fremmest det, at det til sidst er ved at komme i uorden, og at det standser så pludseligt. Desuden er Møller efterhånden kommet op på enormt høje udgifter til lotterispil. Fra første færd har regnskabet vist os hans interesse for at spille i tallotteriet (opr. 1771, overtaget af staten 1773), men udgifterne hertil var dog i begyndelsen holdt inden for beskedne grænser, senere var dette ikke tilfældet.

2. LØNNINGER OG PRISER

Møllers regnskab er blevet ført så summarisk, at det kun glimtvis kaster lys over indtægter og forbrug. Vedrørende husholdningen oplyses nu og da præcist, hvad der er købt og til hvilken pris. Men til andre tider er kun indført, at urtekræmmeren, vinhandleren, skrædderen etc. er blevet betalt efter regning, uden at yderligere oplyses, bortset fra den samlede sum. Derudover har Møller nu og da afgivet et beløb til sin kone (»til min kiereste«), og endelig optræder hyppigt, men med uregelmæssige mellemrum en udgiftspost, der kun kaldes »H.H.« (de to H'er skrevet sammen til et tegn), og man gætter på, at det dækker begrebet »Huus-Holdnin-

ET REGNSKAB FRA ROKOKOTIDEN

gen«. Det er iøvrigt i reglen en tidalerseddell, hvad vi vel – med det følgende in mente – bør notere os. I 1768 løb »H.H.«-udgiften op i 318 rd. 64 sk.

Med hensyn til lønninger og betaling for arbejdsydelser er vi lidt heldigere stillet. Et usikkerhedsmoment ved bestemmelsen af tjenestemand- og funktionærlønninger er dog dusørerne. Disse har ikke været noget helt uvæsentligt tillæg til den ofte magre løn. Regnskabet synes imidlertid at have dem alle med, for så vidt det drejer sig om bankfunktionærernes dusører fra deres overordnede, men dusører fra private kan også have spillet en rolle. Møller førte selv et lille specialregnskab over småbeløb, som efter alt at dømme har været en slags »drikkepenge« fra private til ham; hans undergivne har muligvis haft lignende småindtægter. Nogle havde »ben« ved siden af stillingen i banken. En af Møllers medarbejdere i kasseafdelingen, Simon Lund Ferslev, var således lotterikollektør – og hans chef spillede hos ham! Desuden havde Ferslev en del indtægter ved kommissionsforretninger af forskellig art.¹⁴

For de underordnede bankfunktionærer kan følgende faste kvartalsindtægter konstateres:

	Pr. 10.3.1769	Pr. 7.3.1777 steget til
J. Møller	30 rd.	37 rd. 48 sk.
Østrup	30 rd.	37 rd. 48 sk.
Ferslev	27 rd. 48 sk.	37 rd. 48 sk.
Jager (Jäger)	20 rd.	30 rd.

Følgende var fratruddt inden marts 1777:

Weyse (Weise, muligvis en slægtning af fru Møller), der fik 30 rd. 10.3.1769 og sidste gang nævnes i regnskabet 9. marts 1776 med 37 rd. 48 sk. (Der er dog lakune i regnskabet med hensyn til lønudbetalinger mellem marts 1776 og marts 1777).

Poulsen, der fik 20 rd. 10.3.1769 og sidste gang (12.3.1770) fik 22 rd. 48 sk.

I 1775 antoges Klaun, der til at begynde med fik 7 rd. 48 sk. kvartalet i fast løn, i marts 1777 var han steget til 10 rd. pr. kvartal, og en ny (ung) mand var ansat med kvartalslønnen 7 rd. 48 sk.

Dusørerne udbetaltes ved nytårstid og steg noget i Møllers kasserertid. Der var – naturligvis – en fast forbindelse mellem størrelsen af gagen og dusøren. De højest gagerede fik størst dusør. Men medens i 1770 kun en enkelt fik 10 rd., nogle 4 rd. eller mindre, fik ved nytår 1776 hele fire funktionærer den højeste dusør 10 rd.

Det vil altså sige, at en underordnet bankfunktionær på højeste løntrin ved midten af 1770'erne har haft en fast årsløn på 150 rd. + 10 rd. i dusør, i alt 160 rd. (og formodentlig nogle få daler i diverse småfortjenester i årets løb). Den adjungerede kasserer havde som nævnt 350 rd. på et år; kassererens nettoløn er det af indlysende grunde svært at beregne. Han fik i 1769 udbetalt 1650 rd. pr. år, et beløb der langsomt steg til 2100 rd. i 1775, men herfra gik i 1769 ca. 660 rd. i gager og dusører til kontorets personale, i 1775 ca. 725 rd. i gager og dusører, hvorved der blev henholdsvis ca. 990 rd. og ca. 1375 rd. tilbage, men deraf skulle han yderligere udrede diverse udgifter, først og fremmest gageskat for sig selv og sine folk (i alt 80 rd. pr. år), så nettoindtægten lå lavere. Helt præcist kan den ikke bestemmes.

Til sammenligning kan tjene, at Københavns bystyre betalte sine embedsmænd følgende løn (1770):

Raadstue-Notarius	166 rd. 64 sk.
De 32 Mænds Notarius	200 «
Stadsbygmesteren	200 «
Stadskonduktøren	150 «
Stadsphysicus	150 «

ET REGNSKAB FRA ROKOKOTIDEN

Raadstue Archivarius	150 rd.
Underfogeden	100 «
En Raadstuetjener	80 «
Byskriveren	53 « 32 sk. ¹⁵

Flere af disse embedsmænd og funktionærer havde dog store muligheder for ekstraindtægter, stadsbygmesteren som arkitekt, stadsphysicus som læge osv. Rådstuetjenerne fik udover deres løn 13 rd. 32 sk. årlig i uniformsgodtgørelse.

Rasmus Møllers karl Brill havde ca. 60 rd. om året. Derudover synes Møller at have sørget for, at han var standsmæssigt klædt, og han har formentlig fået kosten hos familien Møller. Brill var gift, og hans kone tjente nu og da en skilling ved arbejde for Møllers. Husets tjenestepiger fik 12-14 rd. pr. år + kost, logi, vask etc.

Ved bedømmelsen af alle tidens lønninger og honorarer må man tage i betragtning, at drikkepenge var en vigtig bestanddel i systemet. Drikkepenge spiller ofte en vigtig rolle i et fattigt samfund med en primitiv økonomi, men de hører hjemme i det dunkle ingenmandsland mellem honorar og bestikkelse, og det kan derfor være svært at få et præcist indtryk af deres omfang og størrelse. Det får vi til en vis grad i Møllers regnskab, og man ser, hvorledes de optræder overalt. Arbejdsmanden, der læsser brænde af, får et par skilling ekstra, og den adjungerede kasserer i Kurantbanken får ved nytårstid en dusør på et halvt hundrede daler. Sætserne er forskellige, systemet det samme.

Lad os til eksempel se på, hvad Møller måtte punge ud med til nytårgaver eller nytårsdrikkepenge den 1. januar 1768, da han endnu kun var adjungeret kasserer og ikke havde de store forpligtelser, han senere fik. Beløbene var sådan set ikke store, fra 24 skilling til godt et par daler, men der var temmelig mange, der skulle have, nemlig karlen, pigerne, barbersvenden, parykmager-

SIGURD JENSEN

drengen, bogbinderen, vandkikkeren, børsvægteren, klokkeren og personalet henne på Adressekontoret samt tre personer, der nævnes ved navn, men uden stillingsbetegnelse; de to nævnes ved fornavn og har følgelig tilhørt arbejderstanden, den tredje nævnes ved efternavn og får det højeste beløb af alle (2 rd. 12 sk.). Selv politibetjentene fik ved passende lejlighed stukket et lille beløb ud (21. oktober 1773 til »Poletie-Betienterne« . . . 2 rd.).

I oktober 1770 flyttede familien Møller som nævnt ind i Gamme Strand nr. 19, der ejedes af A. M. Henriques. Huslejen var 210 rd. om året, og desuden skulle lejeren deltage i betalingen af forskellige af ejendomsskatterne med en halv snes daler om året. Hvis vi regner med, at Møllers nettoløn i banken i 1770 lå på 800-900 rd., har han altså sat sig for en husleje på ca. 25 % af lønnen.

Priserne på fødevarer bliver som omtalt kun pletvis oplyst i regnskabet, i reglen betales varerne under et efter regning, således at vi ikke får nogen specifikation af mængder og priser. En undtagelse herfra er te og kaffe. Vedrørende disse varer kan vi – med en del »huller« – opstille en lille prisliste fra de 9 år, regnskabet omfatter.

	Pris i skilling pr. pund		
	te (Congo)	te (Bohé)	kaffe
1768	—	48	40
1769	128	—	—
1770	128	48	44
1771	120	—	40-44
1772	128	48	—
1773	112-128	42-56	26
1774	—	—	—
1775	80	48	—
1776	—	—	20

Med hensyn til prisen på Congo-te i 1773, da er den højest i begyndelsen af året, men falder om sommeren. Selv om materialet er spinkelt, ser det ud til, at man tør regne med, at prisfaldet i al fald på den fineste te har holdt sig. Af en bemærkning i regnskabet for 1775 fremgår, at Bohé-teen købtes til tjenestepigerne. Herskabet drak den fine Congo-te. Som det ses, faldt kaffeprisen også i året 1773, og denne prisnedgang synes fortsat i de følgende år.

Møllers var så velstillede, at de kunne købe, når priserne var gunstige, og i så store partier, at de havde chance for en vis mængderabat. Følgende eksempel kan vise lidt om, hvad det betød for dem: I sommeren 1774 var Københavns kødtakst for oksekød 5 sk. pr. pund, efterårstaksten for oksekød kendes ikke fra dette år. Men ved sammenligning med de foregående og de efterfølgende år ses, at prisen sædvanligvis gik $\frac{1}{2}$ -1 skilling ned i oktober-november, når de store efterårsslagtninger fandt sted.¹⁶ Den 8. november 1774 købte Møllers imidlertid 120 pund (altså 60 kg.) for ca. $3\frac{1}{4}$ sk. pr. pund og den 14. i samme måned 19 lis-pund (= 152 kg.) for 4 sk. pr. pund. 212 kg. oksekød på en gang har givet husmoderen noget at tænke på, men der var jo to piger og Brill til hjælp. Samtidig købtes talg og tarme. Så der er blevet lavet pøser i det Møllerske køkken, og man gætter næppe forkert i, at de 60 kg. særlig billigt kød har stammet fra en »pølseko«. For fuldstændigheds skyld skal nævnes, at fru Møller i de samme dage også skulle tage sig af tre gæs (à 30 sk.), der ligeledes var blevet købt. Men da de købes til Mortensaften, tør man regne med, at de ikke har skullet tilberedes som vinterforråd, men er blevet spist med det samme ved en munter Mortensaften-sammenkomst for familien og dens venner.

Der blev købt store partier af både de varer, hvor det daglige forbrug i en så stor husholdning måtte være betydeligt, såsom mel, gryn, øl, sukker, smør, flæsk, salt, brændevin, sæbe, tællelys, gulv-

sand o.lign. og af mere luksusbetonede varer som svedsker, citroner, kirsebær, ribs, æbler m.v. De indkøbte portioner af te og kaffe er betydelige, men dog relativt mindre. Det var – selv for familien Møller – udprægede luksusvarer.

Hvad priserne på beklædningsgenstande angår, får vi bedst underretning om priserne på de ting, man kunne kalde tilbehøret til klædedragten. Hvad en klædning, en damekjole eller et sæt børnetøj kostede, er det sværere at trænge til bunds i. På samme måde gælder, at det er lettere at se, hvad festtøj end hvad dagligtøj kostede.

På hovedet bar herrerne paryk, og en ny paryk kostede omkring 4-5 rd. Men en paryk kunne ikke vare evigt, og en velklædt herre havde flere til sin disposition. I avancementsåret 1769 anskaffede Møller sig to nye. Pudder til parykken kostede 6-7 skilling pundet og købtes lispundevis. Fruen havde et »sæt« på hovedet, og fru Møller fik naturligvis et nyt i 1769, da familien blev så fornem. Det var en anelse dyrere end en paryk (6 rd.). Året efter fik hun et nyt, der dog kun kostede det halve. Om natten prydedes husherrens hoved af en nathue til 64 sk. (prisen fra 1772).

På benene bar man ved festlige lejligheder silkestrømper, sorte eller hvide, og det var en luksus, for blandt de fem par, familien anskaffede sig i årene 1768-69, kostede det billigste 2 rd. 32 sk. og det dyreste 3 rd. 64 sk. Det vil altså sige, at det billigste par silkestrømper kostede det samme, som karlen Brill fik i løn for to uger. Til daglig gik man naturligvis med billigere strømper, f.eks. et par solide »støvlestrømper« til 80 sk. eller et par uldne strømper til 1 rd. eller 1 rd. 24 sk. (1772, 1773). Ofte har man dog nok klaret sig med et par hjemmestrikkede, hvis pris ikke er indgået i regnskabet.

Allerede i 1768 så Møller sig i stand til at købe pels og muffe

til fru en eller til sig selv, den første kostede 26 rd. (det dobbelte af tjenestepigens årsløn i penge) og den sidste 2 rd. Et par handsker kostede (1774) 40 sk., en vifte 2 rd. 8 sk. (samme år) og et sølvspænde 80 sk. (1768). Et par børnesko kostede i 1768 44 sk.

Selve dragten får vi mindre at vide om. Fruen købte nu og da et færdigsyet skørt (f.eks. i 1768 til 1 rd. 48 sk.), men i reglen købte man stoffet og lod det forarbejde. Her er nogle stofpriser: For silke betaltes i 1768 mellem 24 sk. og 1 rd. pr. alen. Sirts kostede samtidig 80 sk. pr. alen, atlask 80 sk., lærred til manchetskjorter 24 sk. og multum 44 sk. For en maskeradedragt betaltes i 1768 2 rd. 48 sk.

Sengetøjet var naturligvis af vidt forskellig kvalitet, afhængig af om det skulle ligge i herskabets eller tjenerskabets senge. Til disse sidste anskaffedes i 1768 en halmdyne til 1 rd., og lagnerne her var af blårlærred til ca. 13 sk. pr. alen (1775). Disse tarvelige sengeklæder har i al fald ikke fået deres plads i den fornemme egeseng til 26 rd., Møllers anskaffede sig i 1768 (formentlig den i vurderingen anførte tron-seng). Samme år blev der råd til en stor lænestol («dormeuse») til 3 rd. Den anskaffedes i forbindelse med en fødsel, og vi ser for os fru en tronende i den, medens hun modtager barselsgratulanterne. Da familien i 1775 måtte konstatere, at deres gamle vugge ved flittig brug var slidt op, bekostedes en ny med 2 rd. og 32 sk., hvad der må kaldes en beskeden udgift, når det tages i betragtning, hvad de ofrede f.eks. på legetøj til børnene (således i 1771 en top til 2 rd., mere end karlen fik i ugeløn, i 1774 et gnav-spil til 1 rd. 8 sk. osv.).

Til opvarmning anvendtes kul og træ. Det er så heldigt, at brændeprisen kan følges over et femår.

Prisen på en favn brænde (omkostningerne til savning, transport o. lign ikke medregnet):

SIGURD JENSEN

1768	4 rd. 32 sk.
1769	4 rd. 24 sk.
1769	4 rd. 8 sk.
1770	4 rd. 64 sk.
1771	5 rd.
1772	4 rd. 44 sk.

Kulprisen var i 1768 2 rd. pr. læs og 1769 1 rd. 16 sk. pr. læs, men læssets størrelse angives ikke. Tørvekøb er ikke fundet omtalt. Lugten af tørverøg har måske ikke bekommet den fine familie vel.

Belysningen skete ved hjælp af tællelys (til daglig), vokslys (til fest) og tran (til lygterne). Det er så heldigt, at prisen for tællelys kan følges fra år til år i tidsrummet 1768-75. Oplysningerne om priserne på vokslys forekommer mere spredt.

Pris i skilling pr. pund:

	tællelys	vokslys
1768	14 ³ / ₄ -15 ¹ / ₂	48
1769	15	-
1770	12-15	-
1771	15	-
1772	14	-
1773	ca. 13-14	-
1774	12-15	52
1775	13-16	-

3. KATASTROFE

I begyndelsen af sommeren 1777 henvendte Kurantbankens bogholder sig til sin kollega kasserer Møller og anmodede om at få overført nogle af de nye tidalersedler, som han havde underskrevet, og som skulle befinde sig i kassererens pengeskab. Bankkommissæ-

terne havde spurgt om, hvor de i grunden var henne. Møller svarede hertil, at nu var det jo termin, og juni og juli måneder var i det hele taget travle måneder, men når de var forbi, skulle han komme ind til bogholderen med sedlerne. Bogholderen gik med til dette, men da juli var gået til ende, og Møller øjensynlig ikke selv huskede aftalen om tidalersedlerne, rykkede bogholderen for dem. Møller svarede, at der »på tirsdag« skulle komme 20 »bøger« tidalersedler, hvilket svarede til et beløb på 120.000 rd., og tirsdag den 5. august om formiddagen kom kasserer Møller over til bogholderen med 120.000 rd. – i hundredalersedler. Der blev givet ham en kvittering, og alle holdt middagspause.

En uges tid før dette skete, havde Møller imidlertid bedt bankkommissær, etatsråd G. Behagen, som den pågældende dag var til stede i vekselkontoret, om at komme over til ham i kassererkontoret, inden han forlod banken. Det gjorde Behagen, og overfor ham lagde Møller kortene på bordet: Han havde taget af beholdningen af tidalersedler, og han spurgte Behagen, hvad han nu skulle gøre. Behagen ville ikke svare lige med det samme, men lovede at give et svar næste morgen, og det gjorde han. Han sagde, at han ikke kunne give andet råd, end at Møller »absenterede sig og tilskrev Banco-Commissarierne, hvorledes Sammenhængen var«. Men det ville Møller ikke. Han svarede, »at bort vilde han ikke gaae, at ikke nogen Ting skulle komme i Confusion ved Banqven, men maatte komme ellers derudaf, hvad der ville«.

Behagen synes derefter underhånden at have underrettet de andre bankkommissærer, og de herrer gik naturligvis straks i gang med at regne på skadens omfang. Men de har næppe underrettet bankens embedsmænd. Der går i al fald en uge, hvor banken tilsyneladende har arbejdet ganske normalt, og den 5. august om formiddagen sker altså den førnævnte overførsel fra kassererkontor til bogholderi.

Men medens bogholderen ikke protesterede overfor Møller mod at få 100-dalersedler i stedet for 10-dalersedler, reagerede han på anden måde. Han må nu, om ikke før, være blevet klar over, at der var noget galt. Der blev slået alarm, og Møller blev tirsdag eftermiddag fra sit hjem hentet hen i banken og belagt med arrest.

Han tilstod straks, at han havde stjålet af de nye 10-dalersedler, at dette havde stået på siden februar eller marts 1774, og at han tilsammen havde tilegnet sig 230.000-240.000 rd. Senere indrømmede han iøvrigt, at det ikke alene var de nye tidalersedler, men sedler af alle slags, han havde forgrebet sig på. Det stjalne beløb viste sig at være 237.669 rd. 46½ sk.

Hvad havde Møller brugt alle disse mange penge til? Havde han en elskerinde, havde han indladt sig i spekulationer, var han udsat for pengeafspresning?

Nej, familien levede over evne, og for at bedre sin økonomi begyndte Møller at spille i lotteriet, og da han tabte mere, end han vandt, havde han efterhånden spillet vildere og vildere for at prøve, om heldet dog ikke skulle tilsmile ham så meget, at han kunne betale de stjalne penge tilbage. Da regnskabsbogen kun er ført punktvis i den sidste tid før arrestationen, viser den ikke spillet i dets fulde omfang. Møller havde dels spillet i det københavnske tal-lotteri, dels i lotterierne i Altona og Wandsbeck. Indskuddene var sket hos fire forskellige københavnske kollektører, og for at det ikke skulle virke påfaldende, at han spillede for så store beløb, lod han sin broder foretage indskuddene. Rasmus Møller hævdede dog, at broderen var helt uvidende om, hvor pengene kom fra. Men Johan Møller måtte under forhøret erkende, at han vidste det.

Da Rasmus Møller blev spurgt, om han var i stand til at betale noget af det stjalne tilbage, svarede han, at hans midler og den stillede kaution nok kunne give omkring 20.000 rd. Når han ikke havde brugt disse sine egne midler, men bankens til at spille for,

var det som han sagde, for at de kunne »conserveres« for hans hustru og børn.

Hvordan kunne disse besvigelser ske? Svaret er såre enkelt. Bankens regnskabsføring var for primitiv og revisionen for lidt effektiv. Møller havde i sin kasse både midler, han skulle svare til efter sin kassebog, og nye, endnu ikke udgivne sedler, som ikke var indført i hans kasseregnskab, men hvorover der førtes et helt andet regnskab, og det oplystes under sagen, at den påbudte revision ved de fem bankkommissærer 1 à 2 gange ugentlig og af de to købmænd, som var udvalgt til at kunne efterse bankens kasser og bøger en gang om måneden, aldrig blev foretaget. Den eneste revision, der foretoges, foregik fast 11. marts og 11. september. Da indfandt en af kommissærerne og en af revisorerne sig ved lukketid og spurgte om kassebalancen, men pengeskabet blev aldrig åbnet i den anledning.

Regeringen var ikke interesseret i, at det kom offentligt frem, hvor stort et beløb Kurantbanken havde mistet. Det kunne have skabt en alvorlig tillidskrise.¹⁷ Sagen mod Møller blev ført bag hermetisk lukkede døre, og den kom ikke for de normale domstole, men behandledes udelukkende af en tomandskommission, bestående af højesteretsassessor Fr. Chr. Sevel og justitsråd G. Linde, som også afsagde dommen, og Møller afstod fra at have en forsvarer.¹⁸ I dommen nævnedes ikke noget bestemt beløb for besvigelserne, men kun at de var på mere end 30.000 rd. (hvad man jo tør sige, at de var!), og Møller dømtes til at arbejde i jern i Københavns fæstning, »indtil han enten faaer afbetalt, hvad han ved endelig Afregning bliver skyldig til Banqven eller ved Døden afgaaer«. Bemærkningen om den endelige afregning var naturligvis også et led i tilsløringspolitikken. Kommissionen kendte ved domsafsigelsen meget vel det tabte beløb.

Dommen var utvivlsomt mildere end ventet. Luxdorph mente

i hvert fald den 4. februar 1778,¹⁹ at Møller skulle til Munkholm. Men det, at man ønskede, at sagen overfor offentligheden skulle tage sig så ubetydelig ud som muligt, er naturligvis kommet Møller til gode. Dommen faldt først 9. maj 1778. Den 6. juli s. å. overførtes Møller fra Blåtårn, hvor han under restsagen havde siddet og haft det ret komfortabelt (banken betalte forplejningen, han havde sit eget sengetøj med osv.) til Stokhuset, og her sad han og havde det nogenlunde, idet Slavekassen betalte lidt ekstraforplejning for ham, indtil han den 4. september 1781 overførtes til Kastellet. Der arbejdede han den følgende vinter, og så slap man ham ud (20. april 1782).²⁰ Det skete efter hustruens forbøn, og det blev forbudt ham at opholde sig i København uden kongens særlige tilladelse.²¹

Hans kone blev ganske ordentligt behandlet. Banken gav hende en lille understøttelse, og indtil gården i Reverentsgaden i juni 1779 blev solgt af banken, der havde overtaget den for en del af sit krav, fik hun lov at bo der. Familiens indbo og effekter var naturligvis også hjemfaldet, men Kongelig Majestæt lod hende allernådigst beholde en hel del ganske værdifulde ting, deriblandt også en mængde bøger. Man må håbe, at nød og trang ikke har tvunget hende til at realisere dem, således at Rasmus Møller i al fald havde lidt at læse i, da han blev sluppet ud af fæstningen. At slægt og venner ikke slog hånden af hende, ses af fadderlisten ved det sidste barns dåb. Fru Møller ventede sig nemlig, da manden blev fængslet, og dette barn blev døbt 22. januar 1778.²²

For bankkommissarierne var sagen naturligvis en yderst pinlig affære, og de modtog da også et meget skarpt brev fra Guldberg, der spurgte, hvordan kontrollen dog kunne svinge så katastrofalt. De forsvarede sig imidlertid ganske bravt, nærmest lidt næsvist, og blandt undskyldningerne, de fremførte, var også de trange lokale forhold i banken, der efter deres mening vanskeliggjorde al kontrol,

og selv om det naturligvis ikke skyldtes Møller-affæren alene, fik de faktisk få år efter deres nye fine bankbygning ved siden af Børsen.

Kan det have haft nogen virkning på landets økonomi i almindelighed, at Møller således illegalt pumpede lige ved en kvart million rigsdaler ud i omsætningen? Næppe. Selv om han derved forøgede den cirkulerende seddelmasse med godt et par procent,²³ så var det dog sedler, som var fremstillet med henblik på, at de skulle sættes i cirkulation. Kun tidspunktet og måden var unægtelig noget anderledes end planlagt. Men da en væsentlig del af seddelmaterialet alligevel var bestemt for statskassen, skadede det ikke alverden, at sedlerne først kom en tur gennem statslotteriets kasse. At lottoets trivsel gav øgede privatindtægter til chefen for landets finanser, skatmester, greve Heinrich Schimmelmänn via hans lottofilial i Wandsbeck, og at lottoets øgede fortjenester skyldtes besvigelser mod den Kurantbank, hvis direktion Schimmelmänn var medlem af, er kun med til at øge hele affærens opretteagtige karakter.

Man kan naturligvis ikke lade være med at spørge, hvordan det senere hen gik familien. Styrkede ulykken den for stedse ud i armod og elendighed?

Nej, det gik helt anderledes end man skulle vente. Fire af de fem sønner, nemlig Jacob Thimeteus (der almindeligvis lod sig kalde Thimoteus), Carl Johannes (f. 1774, kun døbt Carl), Berthel Christian Ludvig (f. 1776) og Benjamin Mathias blev studenter fra Herlufsholm. Thimoteus blev examinatus juris og arbejdede derefter som skribent og oversætter. Han beskæftigede sig bl.a. med havekunst, naturvidenskab og musik. Carl Johannes blev cand. jur., erhvervede universitetets guldmedalje hele tre gange, nemlig henholdsvis for en juridisk, en filosofisk og en æstetisk afhandling, og fik i 1804 et drama, »Dannekvinderne« opført på Det kongelige Teater. Han blev protokolesekretær i Højesteret samt adjunkt

SIGURD JENSEN

og notarius ved det juridiske fakultet. Tidligt blev han imidlertid ramt af en sindslidelse og døde ung. Bertel Christian Ludvig blev lærer ved Borgerdydskolen i København og denne skoles forstander 1806-11, derefter opgav han forstanderstillingen og var i nogle år gårdejer, men vendte derefter tilbage til lærergerning. Benjamin Mathias var i nogle år i Vestindien og blev derefter assistent i Rigsbanken og efter dennes ophør i Nationalbanken.

Hvad Rasmus Møller selv angår, tyder oplysninger, der er fundet i forbindelse med børnene (men som ikke har ladet sig bekræfte i kommunale arkivalier) på, at han, trods forvisningen fra København, i sine senere år fandt et levebrød ved beskæftigelse i stadens brændemagasin.²⁴

HENVISNINGER OG NOTER

1. Rasmus Berthelsen Møllers regnskabsbog 1768-77. Kgl. Bibl. Ny kongelig Samling 448-8°.
2. Alle oplysninger om familien Møllers forhold (herunder personalia) og behandlingen af sagen mod Møller, for hvilke ikke anden kilde anføres, stammer fra: Rigsarkivet, Kurantbankens arkiv. Sagen om bankkasserer Møllers kassemangel 1777-78 (1 pk.).
3. Viet 25. maj 1765. Helsingør Sct. Mariæ sogn (vielse i huset efter kgl. bevilling).
4. Erik Rasmussen, Kurantbankens forhold til staten 1737-73 (1955) s. 233.
5. LA Kbh. Kirkebog f. Nicolai Kirke, Kbhvn. 1769, onsdag d. 12. juli døbt Wilhelmine Cathrine, datter af banco-kasserer Rasmus Berthelsen Møller og (Christiane, streget ud og rettet til Susanne) Weyse. Fadderne var: justitsråd v. Hemmert i Højbrostræde, agent v. Hemmert på Købmagergade, justitssekretær Clausen på Christianshavn, justitsråd Agerschov i Prinsessegade, fru Behagen på Christianshavn og frøken de Mosenkroner i Gøthersgade.
6. Læge Carl Jensenius, f. 1726, d. 1795, overmedikus ved Det kgl. Frederiks Hospital 1757-60, livmedikus fra 1775. Kr. Carøe, Den danske Lægestand. Doktorer og Licentiat 1479-1788 (1909) s. 68.
7. Angående kilderne til oplysningerne om Møllers bogsamling, indbo etc. se note 2.
8. LA Kbh. Bremerholm sogns (Kbh.) kirkebog oplyser, af 12. oktober 1766 døbttes Jacob Thime-teus, søn af Rasmus Berthelsen Møller og hustru Christiana Christine Weyse. Forældrene boede i Hummergade.
9. Jfr. note 2.
10. Nicolai sogns kb., døbte 8.4.1773.
11. Opl. fra kb. ved børnenes dåb samt vejviseren.
12. Jfr. regnskabet.
13. Jfr. note 2.
14. Anna Levin, Ferslew-slægten fra Skagen (1927) s. 102 ff.
15. Kbh. St. Ark. Kbhvns. kæmnerregnskab 1770 s. 100 f., 107.
16. Astrid Friis & Kristof Glamann, A History of Prices and Wages in Denmark 1660-1800, I (1958) s. 190.
17. Kurantbankens sedler stod iøvrigt

- i pæne kurser netop i disse år. J. Wilcke, Kurantmønten 1726-1788 (1927) s. 384.
18. Ra Sjøll. missiver 1777 nr. 498 og 1778 nr. 391. Jfr. iøvrigt note 2. – Carl Bruun omtaler sagen ganske kort i Kjøbenhavn III (1901) s. 627, men enkelte af hans oplysninger er ukorrekte, således tallet på det besvegne beløb samt oplysningen om Møllers defensor. Han havde slet ingen. Jfr. den i note 2 anførte kilde.
19. Luxdorps Dagbøger, udg. af Eiler Nystrøm II (1925-30) s. 139.
20. LA Kbh. Københavns stokhus. Slaven – Protocoll 1774-91 (arkiv-nr. 34) løbe-nr. 300.
21. Sjøll. miss. 1782 nr. 274.
22. Nicolai sogns kirkebog. 22.1.1778 døbt Rasmus Berthelsen Müller, forhen kasserer ved banken og Christiane Cathrine Weise i Reverentgade, en søn Benjamin Mathias. Faddere: rådmand Mathias Hundewat, studiosus Jørgen Hundewat, hr. Magnus Magnussen, Sr. Christopher Holm, Kammerassessor Johan Magnus Christian Weise, Sr. Johannes Müller, fru Susanne Margrethe Weise og jomfru Anna Sophia Hundewat.
23. 1779 var seddelmassen nået over de 10 mill. rd. J. Wilcke, Kurantmønten (1927) s. 341 f.
24. Meddelelser om Dimitterede fra Herlufsholm 1565 til 1875, ved Albert Leth og G. L. Wad (1875) s. 138, 144, 145 f. og 152 f. A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen, Candidati og Examinati juris 1736-1936. II (1957) s. 205 og 212. H. Ehrencron-Müller, Forfatterleksikon VI (1929) s. 43. Th. H. Erslew, Forfatterlexicon II (1847) s. 381 f.

KØBENHAVNS POLITI OG FORHOLDET TIL OFFENTLIGHEDEN OMKRING ENEVÆLDENS OPHØR

AF J. SVANE-MIKKELSEN

I. Den sene enevældes politi.

»Vort Politi, som desværre endnu er forsynet med Stok, og som i tidligere Tider paa en meget uhøvisk Maade gjorde Brug af samme, har . . . i den senere Tid viist et Maadehold og Besindighed, som fortjener Paaskjønnelse«. ¹ Med disse ord antydede det nationalliberale dagblad Fædrelandet i 1840 dels den utilfredshed med byens politi, der herskede i vide kredse i datidens København, og dels de liberales håb om nye tider, som havde fået næring med Christian 8.s tronbestigelse samme år.

Den sene enevældes politi i København byggede på en forordning af 5. juli 1793, som skabte en forholdsvis tidssvarende organisation, men herefter undlod man så godt som fuldstændigt at holde trit med de krav, den ekspanderende by stillede. Det system, der i årene op mod 1848 stod til politidirektørens disposition, var derfor totalt forældet.

Den politimæssige dækning af byen var yderst nødtørftig. Politistyrken var for lille, og særlige opgaver optog betjentenes tid i en sådan grad, at en egentlig afpatruljering af gader og veje kun kunne finde sted i meget begrænset omfang i dagtimerne. Endog de løbende forretninger forsømtes undertiden på grund af underbemanding, og gadeopløb eller andre større forstyrrelser af ro og orden kunne politiet kun vanskeligt klare, fordi alle betjentene var i funktion forskellige steder, så kun meget få var til øjeblikkelig

disposition. Ved voldsommere tumulter måtte politiet i reglen rekvirere militær hjælp.²

Tilmed var en meget stor del af politistyrken ukvalificeret til tjenesten, idet man hverken krævede forkundskaber eller sørgede for blot den spinkleste uddannelse af betjentene. »Ved min Ansættelse blev der leveret mig et Politiskildt, uden andre Instruxer, end at Politimesteren paalagde mig at være en flink og paapasselig Mand«, skriver den københavnske opdagelsesbetjent, J. C. Søller, i sine erindringer om sin første ansættelse i en landjurisdiktion nær København i 1840'rne. Året efter opnåede han en stilling under Københavns politi, og intet tyder på, at vilkårene her har været stort anderledes.³

Grunden til, at politidirektøren måtte vælge sine betjente blandt dårligt kvalificerede ansøgere, skal søges i lønningerne, der ikke kunne lokke bedre egnede til. Da han i 1771 efter mange nyansættelser igen måtte afskedige 4 forhenværende tjenere på grund af en kabinetsordre om forbud mod ansættelse af nogen domestik eller tjener i offentligt embede, beklagede han det meget, fordi erfaringsmæssigt ingen var bedre egnede til at være betjente end underofficerer og tjenere, eftersom de begge var »vant til at røgte Ærinder og til idelig Løben og Strippen for en ringe Løn«. ⁴ I håb om en forbedring af standarden havde man reguleret gagerne i 1793-forordningen og åbnet mulighed for sportler og dusører,⁵ men man glemte siden at tilpasse dem ordentligt, så i 1840'rne var en betjents økonomiske forhold igen lidet tillokkende.

Overvågelsen af orden og sikkerhed ved nattetide var betroet vægterkorpset, der var temmelig talstærkt i sammenligning med det egentlige politi uden dog derfor at kunne løse sin opgave. Vægterne var alt for lange, fra 7 til 12 timer alt efter årstiden, så vægterne kunne ofte findes sovende på en trappeopgang, i en kælder-

hals eller måske i en beværtning, der holdt nattesæde med vægterens stiltiende billigelse. Forordningen af 1793 forbød vægterne at forsamle sig ved enden af gaderne for at holde snak og samtale med hinanden, men det var måske netop det bedste middel til at holde øjnene åbne, for den hårde og dårligt lønnede vægterstilling var som regel kun en bibeskæftigelse for en arbejder eller håndværker, der også havde sin daglige dont at passe, og derfor nok kunne føle trætheden friste til en lur om natten.

Hver nat sendtes patruljevægtere og opsigtsbetjente ud på kontrolrunder, men da de altid gik ud næsten på faste klokkeslet, traf de naturligvis ikke mange sovende vægtere. Undertiden, men for sjældent, drog en ekstraordinær patrulje rundt, og det resulterede altid i et væld af rapporter om forskellige pligtforsømmelser, der imidlertid kun gav milde straffe, fordi alle erkendte vægterjobbets umulige karakter. Men systemet blev ikke ændret, og næste nat sov vægteren igen.⁶

Når tyverier florerede, blev betjente og vægtere upopulære på grund af deres ringe effektivitet, men de vandt dog endnu mindre agtelse ved deres periodevis ganske overvældende og effektfulde tjenesteiver og især den måde, hvorpå den kom til udtryk.

Da det underordnede mandskab ikke rekrutteredes blandt de – på enhver måde – bedst udstyrede samfundslag, kunne det ofte knibe med at »begegne alle Folk med Beskedenhed og med Gode styre til Rette«, når der var anledning til at gribe ind.⁷ Vægterne var selv indirekte årsag til mindre gadeoptøjer, idet det i datidens København var en yndet spøg at drille lovens håndhæver, når han var faldet i søvn på sin post, ved at liste piben og stokken fra ham – morgenstjernen ansås for alt for farligt et våben til daglig brug og anvendtes faktisk kun ved morgenparaden – blæse i piben, knipse ham på næsen, sætte et lys i hans kabuds og råbe brand osv., men

selv gammelt nag over drilleri og chikane kan ikke retfærdiggøre den hensynsløse og brutale optræden, vægterne ofte udviste over for soldebrødre og lovovertrædere.

Også for politibetjentene gjaldt det, at deres eneste iøjnefaldende form for effektivitet var nært knyttet til et i længden uudholdeligt stokkeregimente, men den ældre opfattelse, at »til daglig Brug var der Krig mellem Borgerskabet og Politiet«, er dog ganske givet for unuanceret, ligesom det heller ikke lader sig påvise konsekvent, at når der var optog eller lignende i forbindelse med frihedsbevægelse

Skizze.

»Au, au, hvorfor slaaer I mig!«

»Aa Snak, — jeg skal sige Dig, Politistokken gaaer nok ind til Nytaar, og nu holder den sin Afrædelsesprædiken!«

Corsaren nr. 49, 6. december 1858

sen i 1840'rne, »føjte Politiet sig . . . forpligtet til at slaa løs paa Mængden«. ⁸

Forholdet mellem politimagt og borger var så nært, at det i høj grad kom an på omstændigheder af lokal og personlig natur, om man betragtede betjenten som et skikkeligt og forholdsvis uskadeligt individ eller som en brøsig og brutal person. Men at forholdene var langt fra det ønskelige, og at politiets fysiske magt var det væsentligste, måske endda det eneste grundlag for folks agtelse og respekt, er dog hævet over enhver tvivl. Det er også rigtigt, at politiet efter bedste evne var særdeles påpasseligt over for de svageste spor af revolutionære bevægelser op gennem 1840'rne og undertiden greb meget hårdhændet ind, men som udøvende organ for det bestående samfund kan politivæsenet jo kun fungere som samfundsbevarende institution.

Hvorledes datidens politibetjent placeredes i det almindelige om-dømme, og hvor forbitret en kamp han undertiden førte for at vinde højere social anseelse, fremgår af en brevveksling fra 1848 i anledning af, at en tidligere betjent, der nu var i hæren, søgte forfremmelse til officer. Såvel betjenten i sin ansøgning som politidirektør Bræstrup i sin anbefalingskrivelse anførte mange gode grunde til betjentens fordel, men de blev ikke accepteret af krigsminister Tscherning, der konkluderede, at »der ligger . . . noget i Politiebetjentenes blandede Optræden, snart i deres virkelige Skikkelse, snart skjult for at kaste sig paa deres Bytte, som atter giver den mindre gunstige Anskuelse om dem en virkelig Betydning. Det er ikke ganske ugrundet naar man antager, at Forretningernes Beskaffenhed lidt efter lidt kan udøve en vis Indvirkning paa Carac-teren«. Tscherning forsikrede, at han til fulde indså, hvor vigtigt det var at skaffe politiets betjente den øgede anseelse, de i så høj grad trængte til, men de vigtigste skridt i denne retning måtte komme fra politiet selv, og det var sikkert nok så godt, om en be-

tjent viste sin duelighed på eksercerskolen og derved på normal vis avancerede til officer fremfor »at gjøre sig til Martyr for en Standmæssigheds Strid«. ⁹

Men den sociale status lod sig vanskeligt forbedre, så længe en stilling som politibetjent var så dårligt aflagt, både p.g.a. pengenes direkte indvirkning på standsmæssigheden og som følge af de tidligere berørte vanskeligheder ved at skaffe velkvalificeret mandskab, der formåede at forlene politibetjentstillingen med en vis anerkendelse.

Og hvert år ved nytårstide fik respekten sig et nyt knæk, når betjenten gik ud på den hævdvundne nytårsgratulation i sit distrikt i den berettigede formodning, at der ville falde en drikkeskilling af. Han var ikke ene om det, men fulgtes i denne skik af brandfolk, nat- og tårnvægttere, skraldemænd og andre kommunalt ansatte, der i dette forsøg på at supplere en sparsom indkomst undertiden trak tyende og håndværkssvende og -drenge med sig i deres kølvand. Det kunne give en ganske betragtelig ekstraindkomst, især når man som vægterne benyttede enhver hel- eller halvhellig mærkedag til at gratulere, så denne brandskatning var naturligvis ikke særlig populær blandt borgerne. Skikken var gammel, og ikke meget yngre var det første forsøg på at få den afskaffet, men det skulle tage sin tid, før det lykkedes.

Dagspressen var stort set enig om at fordømme systemet, ganske vist med forskellig intensitet og naturligvis med de liberale aviser som de ivrigste, men kort før det konservative Dagen gik ind i 1843, beklagede også det sig over »den fordærlige og høist upassende Nytaars-Gratulation«, som mod forventning syntes at være blusset op med mere end fornyet kraft, efter at pressens skriverier igennem en årrække havde fået lagt en dæmper på »denne overdrevne Høflighed«. Både gamle og nye gratulanter syntes at skyde op af jorden som paddehatte. ¹⁰

Grossereren: »For Satan, kan man ikke være fri for det forbandede Tiggeri!«
 Politibetjenten: »Undskyld min Dristighed, høistærede Hr. Grosserer; men, dersom De vil betænke os Politibetjente med en lille Gave, da skal jeg med Glæde holde det andet Tiggerpak fra Døren!«

Corsaren nr. 225, 10. januar 1845

Københavns borgerrepræsentation gjorde i 1840'rne behjertede forsøg på at komme det maskerede tiggeri til livs, men stillet over for et krav om stærkt forhøjede lønninger til gengæld veg man tilbage for et forbud, og uvæsenet fortsatte. Det kræver ikke megen fantasi at forestille sig, hvor let det kunne udvikle sig til regulær bestikkelse med en yderligere forringelse af det i forvejen svage politiopsyn til følge.

Nytårsgratulationen fremkaldte en besynderlig dobbelthed i po-

litibetjentens væsen, idet han jo ofte var en ganske anden, når man traf ham på gaden med stokken i funktion. Københavnerne mindedes ikke altid deres umiddelbare kontakt med politimagten for det godes skyld, og protester kom efterhånden mere og mere højlydt til udtryk, især gennem Fædrelandet, der op gennem 1840'erne befæstede sit tidligt vundne ry som landets første egentlige oppositionsavis, bl.a. ved omhyggeligt og kritisk at følge politiets virksomhed.

Efter Christian 8.s tronbestigelse håbede alle liberale kræfter på større politisk frihed, og mens Dagen efter en mindre demonstration i København beklagede politiets tilbageholdenhed, bemærkede Fædrelandet med glæde og anerkendelse øvrighedens moderate optræden og henviste til de humane metoder, der med held anvendtes af politiet i både Frankrig og England, hvor et voldeligt indgreb i folkets forsamlingsfrihed var så sjældent, at det formelig vakte skandale, når det hændte. Og var man i England nødt til at skride ind, skete det »ikke med Knipler . . . men med Oplæsning af Oprørsacten, der da ogsaa kun sjelden forfeiler sin mægtige Virkning«. Bladet håbede at kunne bestyrke »Politiet i Erkjendelsen af det Nedværdigende og Ærekrænkende i Stokkens Anvendelse, og Publicum i den Selvfølelse, der gjør Brugen af et saadant Middel baade unødvendig og umulig«. ¹¹

Det viste sig dog, at en mildere kurs lod vente på sig. Allerede en måned efter splittede politiet en fredelig hyldestdemonstration med stokkeprygl, så Fædrelandet med dyb beklagelse måtte tilbagekalde sin ros. ¹² Fremskridtsvennerne fik aldrig lejlighed til i længere tid at glæde sig over en gryende humanitet i politiets virksomhed, der som regel snarere skyldtes tilfældigheder og ineffektivitet end ligefrem velvilje. Utilstrækkeligt mandskab gjorde det ofte nødvendigt for politiet at »forholde sig ganske passiv og lade det komme an paa Tilfældet, hvad Udfaldet vil blive«. ¹³

Uroen og de stadige sammenstød mellem befolkning og politi i København fortsatte i 1840'erne, for den største dels vedkommende med baggrund i den politiske gæring i byen. Når det for alvor kneb, tog myndighederne også militære reserver i anvendelse, som det f.eks. var tilfældet i januar 1842, da højesteret fældede dommen i sagen mod Orla Lehmann.

Regeringen var forberedt på uroligheder, placerede politi og husarer flere steder i byen og holdt militær i beredskab ved Amalienborg, og forventningerne indfriedes også ved adskillige småtræfninger, som Fædrelandet naturligvis fandt kunne være undgået med et par alvorlige ord til mængden fra en besindig mand. »Men vort Politi har desværre kun eet Organ for sin Veltalenhed, nemlig de bekjendte Stokke, og da disse kun adressere sig til Følelsen, i Stedet for til Forstanden, er det saare begribeligt, at selv en rigelig Anvendelse af dem snarere fører til Trods og Modstand mod Øvrigheden end til Lydighed og Orden«. Episoderne vurderes dog på højere sted så alvorligt, at politidirektøren dagen efter på gadehjørnerne lod opslå plakater med advarsel mod opløb. Fædrelandet fremhævede som det vigtigste i bekendtgørelsen, at politiet først måtte anvende magt efter opfordring til mængden om adskillelse; bladet havde tidligere ofte anklaget politiet for at hugge løs på folk i flæng og uden varsel, undertiden endog fra baghold.¹⁴

Måske gjorde plakaten sin virkning, for urolighederne stilnede hermed af i denne omgang, men rygterne om dem var nået uden for landets grænser, og undervejs var fjeren lige ved at blive til de berømte fem høns. I en tysk avis var historien næsten kommet op på revolutionsniveau, idet korrespondenten berettede om »ladte Kanoner og Kardætschladninger i Beredskab« udover de sædvanlige foranstaltninger mod uroligheder, men heldigvis havde politidirektørens advarsler og dårligt vejr overflødiggjort det hele, for »sikkrere gaer Regeringen tilværks, saa længe den kan holde de

uroelige Masser til Orden ved Politiets Stokke og Husarernes Sabler, thi dertil er man her engang vant«. ¹⁵

Det faldt Dagen meget hårdt for brystet, at Fædrelandet refererede denne beretning uden kommentar og dermed gav den et vist præg af sandhed, men da Fædrelandet faktisk havde bemærket, at den var »vistnok meget overdreven«, følte det sig i sin gode ret til skarpt at replicere: »Vi have aldrig troet, at Hr. Fribert [Dagens redaktør] kunde tænke, vi see hver Dag at han ikke kan skrive, men vi havde dog hidtil været saa dumdristige at nære den Formodning, at han kunde læse, men selv deri see vi nu, at vi have feilet«. Og for at følge successen op kommenterede det bidske oppositionsblad Dagens bedsteborgerlige forsikring, at oprør i Danmark i øvrigt var en utænkelig ting, med følgende tilintetgørende bemærkning: »Historien, som man rigtignok meget godt kan ignorere, naar man er en Ignorant, men ellers ikke, vidner tilstrækkeligt, at Oprør baade kan tænkes og kan skee i alle Riger med Undtagelse af Himmerige, hvor Cancelliraaden endnu ikke befinder sig, skjønt han rimeligvis engang vil komme der (Math. 5-3: »Salige ere de Fattige i Aanden, thi Himmeriges Rige er deres«)«. ¹⁶

På dette plan fortsatte de københavnske dagblade deres polemik, både mod hinanden og for de liberale blades vedkommende mod myndighederne, men politimagten forblev sin enevoldsherre tro og slækkede ikke meget på tøjlerne over for offentligheden. Politiet modtog kun diktat ovenfra, og dette lod sig først ændre radikalt med det enevældige styres fald.

Et andet emne, der også optog pressen meget, og som var nært forbundet med mødet med »stokkemændene« i Københavns gader, var den skæbne, der blev en delinkvent til del på et senere stadium af sagen.

Fædrelandet fandt det betegnende, at næsten alle de sager, der bragtes for retten som følge af sammenstød mellem københavnerne

og politibetjente eller vægttere, og det var ikke få, blev afgjort i den tiltaltes disfavør, uden at der tilsyneladende nogensinde var tale om skyld hos eller afstraffelse af de pågældende betjente. Og skete det, at en betjent blev straffet, omend kun minimalt, undertiden næsten symbolsk, for at have misbrugt sin myndighed, bragte bladet straks sagen til torvs, for at offentligheden ikke skulle få det ensidige indtryk, »at Enhver, der er forsynet med Uniform eller Politiskildt og Stok, derved ubetinget og uden Ansvar har faaet Magt over Hvermands Ryg«. ¹⁷ Nu skulle der vel herske usædvanlig slette tilstande inden for politiet, om der i ethvert tilfælde var lige så stor grund til at vente skyld hos betjenten som hos den anholdte, men politistyrkens beskaffenhed, den vanemæssige brutalitet og det herskende retssystem kunne fuldt ud berettigede Fædrelandets agtpågivenhed og ønske om bedre tilstande.

Ind imellem oprørende beretninger om prygleaffærer og retsmisbrug koncentrerede bladet sig om to hovedanker. Den ene drejede sig om betjentes og vægteres store og ofte afgørende indflydelse på en sags videre forløb gennem vidnesbyrd under eds-aflæggelse. Disse tillagde man nemlig fuld gyldighed som vidner, også om overgreb eller fornærmelser mod sig selv, og mange sager afgjordes på et så spinkelt og ensidigt materiale. Nok er det en injurierende påstand, at der ved betjentenes edsvidnesbyrd »er indrømmet en Masse Subjecter, hvis Moralitet just ikke stedse er den bedste, og hvis Dannelse er ringe eller som oftest ingen, en langt større Ret, end der tilkommer nogen anden Borger i Staten«, men formelt er betragtningen jo rigtig, og den får vægt gennem en for hof- og stadsretten under en lige så gyldig, skulle man synes, »Saligheds Eed« fremlagt erklæring fra tre borgere om, at en navngiven vægter til dem skulle have sagt, »at han ikke gjorde sig mere af at aflægge en falsk Eed, end som at spise et Stykke Smørrebrød og dertil drikke en Snaps«. ¹⁵

Også Kjøbenhavnsposten kritiserede politirapporternes uforholdsmæssigt store betydning og påpegede med rette, at selv om en betjent eller vægter havde de bedste hensigter, ville det altid være ham umuligt at afgive en rapport om begivenheder, han selv havde været mere eller mindre voldsomt indblandet i, uden at den blev tendentios.¹⁹ Der blev også slået på det forkastelige i rapporternes optagelse uden vidner, der blev skrevet om de få tilføjelser, der i reglen kom til en sådan rapport under en sags senere behandling, og om, hvorledes dommeren i tilfælde af divergerende forklaring i retten ofte brugte sine kræfter på at bringe overensstemmelse mellem denne og rapporten, vel at mærke ud fra det forudindtagne standpunkt, at rapporten som den først afgivne var den mest troværdige. Således blev den rapporterende politibetjent meget ofte den, der dirigerede sagen fra start til slut.

Dertil kom, og denne Fædrelandets anden hovedanke kunne Kjøbenhavnsposten også fuldt ud tilslutte sig, at den uhyre indflydelse, politidirektøren i København havde ved både at være chef for det udøvende politi og samtidig justitiarius i politiretten, meget nemt kunne føre til magtfordrejning, især da domme indtil en vis størrelse ikke kunne appelleres.²⁰

De liberale blade forfulgte sagen med megen iver og uden nogensinde at tabe målet af syne, men også uden illusioner om en hurtig afgørelse, »fordi vi af Erfaring vide, at enhver mindre ønskelig Autoritetsmagt, som hos os er paatrykt – om ikke ligefrem Lovens, saa dog – den lange Vanes af Regeringen justerede Stempel, maa bekæmpes længe og fra mange Sider«, før man kunne forvente at opnå et resultat.²¹

Selv den regeringsvenlige presse var ikke ganske uden velvillig interesse for reformkravene, men især Fædrelandets aggressive udfald kom dog ikke til at stå uimodsagte. Det var næsten altid bladets journalistiske metode, der blev angrebet, for der kunne ofte

med føje rettes indvendinger mod dets stærkt engagerede, men ensidige og undertiden endog upålidelige meddelelser, og kunne man først hænge avisen ud som dårligt orienteret, var det straks lettere at skabe mistillid til den. Men selv om de konservative blade tog afstand fra alle de »dristige Paastande« og »storartede Declamationsnummere«, der jo kun var oppositionens »Mading, hvorpaa de Lettroende skulle fanges«, så tog de som sagt undertiden også alvorligt stilling til de opkastede problemer og var ofte ikke uvillige til at indrømme det gældende systems brist, men altid passivt og forsigtigt, for man ved som bekendt, hvad man har

Denne indstilling vedkendte Dagen sig åbent, men hævdede alligevel at se absolut realistisk på eventuelle mangler uden at ville holde på det bestående for dettes egen skyld.²² Men forsikringerne endte ofte i begrebsforvirring med et forsvar for de hæderlige embedsmænd, som om det kunne redde administrative svagheder, og mundede ud i, at det jo altid var lettere at påvise alle disse brist end at foreslå forbedringer. Sådanne forslag fremkom meget, meget sjældent fra konservativ side, men det skortede ikke på opfordringer til oppositionen om at stille et alternativ til det, man kritiserede så stærkt, vel at mærke realisabelt, »uden at derved mangfoldige andre Forhold vilde forrykkes, Landet paaføres uhyre Udgifter, og Ulemper og Onder opstaae, som langt vilde overveie dem, hvorover man troer nu at søge Grund til at beklage sig«.²³

Et principielt væsentligt, men relativt ret beskedent mål nåedes, da politidirektøren ved oprettelsen af kriminal- og politiretten i København i 1845 mistede det meste af sin dømmende myndighed. Det var et stykke af vejen, men der var langt til enden.

Oppositionen hedeste ønsker gjaldt i virkeligheden ikke blot en omordning af politiet, men i videste forstand et nyt politi, nye mænd, der ikke var belastede af et tilhørsforhold til »den gamle skole«, men disse krav var dog endnu latente i årene før 1848.

Indtil da måtte man finde sig i et politi, der p.g.a. sit forholdsvis åbenlyse virke og i øvrigt ret primitive metoder dårligt kan kaldes hemmeligt, men nok politisk alene ud fra sin funktion i en brydningstid som redskab for det bestående samfund.

Denne mere diskrete side af politiets virksomhed tog et opsving efter juli-revolutionen i 1830, da den voksende politiske uro i Europa gjorde den danske regering så betænkelig, at den ved flere reskripter i 1830'erne pålagde politimyndighederne meget omhyggeligt at kontrollere passene hos alle de udlændinge, der kom til landet. Mistænkelige agitatorer skulle afvises, og man skulle holde godt øje med dem, hvis papirer ikke kunne begrunde, at man nægtede dem indrejsetilladelse. Og for at farlige social-revolutionære ideer ikke skulle slippe ind i landet gennem danske statsborgere, blev det ved plakat af 23. oktober 1835 forbudt danske håndværkssvende, som gik på valsen, at opsøge lande eller byer, »hvor Associationer og Forsamlinger af Haandværkere taales«. Trodsedes forbudet alligevel, kunne den hjemvendte håndværker først få borgerskab på sin profession et år efter hjemkomsten og vel at mærke kun, hvis han var uden for mistanke om deltagelse i lovstridige forbindelser. Det ser dog ud til, at myndighederne administrerede de strenge bestemmelser lempeligt.²⁴

Den samme påpasselighed anvendtes over for enhver afskygning af revolutionær virksomhed, alt hvad der kunne tænkes at true statens sikkerhed. Politiet fulgte den slesvigholstenske bevægelse bogstaveligt talt i hælene,²⁵ og selv de blotte forventninger om en fri forfatning i liberale kredse herhjemme ansås for farlige. Da Frederik 6. ved sin død i 1839 efterfulgtes af sin fætter, Christian 8., der huskedes som underskriver af den norske grundlov fra 1814, anstrengte man sig for simpelthen at undgå, at kongen konfronteredes med et konstitutionskrav i tide og utide, især i begyndelsen af hans regeringstid, da håbet om at se ham som grundlovens giver

endnu var levende. Da han var til Frederik 6.s bisættelse i Roskilde Domkirke i januar 1840, overvejede man således at lægge ruten for hans tilbagerejse til København om af samme grund. Kongens kabinetssekretær, J. G. Adler, der ved denne som ved andre lejligheder korresponderede ivrigt med politidirektør Bræstrup, var dog trods sin omsorg for kongens person ikke i tvivl om udfaldet af en eventuel gennemført demonstration, idet han tilfreds refererede et replikskifte med kongen for Bræstrup: »Hvad ville D[eres] M[ajestæt] vel sige, naar et Partie trængte sig til Karetdøren og raabte ind til Dem om at give den norske C[onstitution]? – Jeg vilde sige 'Constitutioner gives ikke paa Gaden'. – Fort bien«. ²⁶

Politiets interessesfære strakte sig langt ind i enhver liberal manifestation, lige fra sange, småskrifter og dagspressen ²⁷ over demonstrationsoptog og offentlige møder til det mere eller mindre gedulgte foreningsliv. Man får indtryk af, at det havde meddelere overalt. Det var med efter Orla Lehmanns berømte Falster-tale i 1841, også bag kulisserne, og det havde en årvågen rapportør ved samtlige de forelæsninger over »Danmarks Historie i den nyeste Tid«, som D. G. Monrad holdt i København i vinteren 1844; referaterne er temmelig grundige og forsømmer heller ikke at oplyse om tilhørernes antal og deres reaktion og om eventuelle kendte personers tilstedeværelse. ²⁸

Hvor mange og hvor trofaste disse politispioner var, lader sig ikke afgøre, både det samlede antal og den enkeltes stabilitet har utvivlsomt varieret en del, men de talrige mødereferater fra forskellige foreninger i politiets arkiver tyder på, at dækningen var ganske effektiv. ²⁹ Meddelernes identitet var naturligvis kun kendt af meget få, mange rapporter er således anonyme, men politiet havde ganske givet forbindelser i alle kredse; en af politiets bedste kilder fra 1840, ikke mindst om studenterforhold, synes således at

have været en student, idet en hel del af hans i øvrigt underskrevne rapporter bærer stedsangivelsen »Regentsen«.³⁰ Men at der overhovedet »spioneredes«, var derimod en velkendt sag også uden for politiets egne rækker. Da politidirektøren i 1846 forbød Asmund Gleerup at holde foredrag i den borgerlige læseforening om »bondebevægelserne, deres grunde og betydning«, skrev Københavns-posten rent ud, at dette nye overgreb fra politiets side forudsatte spioneri, da foredragets titel ikke havde været offentliggjort.³¹

Politiets åbenlyse politiske interesse bevirkede naturligvis, at mange i en vis udstrækning tilpassede sig den, og resultatet af politiets anstrengelser blev selvfølgelig ofte magert, men det hindrede ikke, at det op gennem 1840'erne tålmodigt vedblev at holde skarp kontrol med især de talrige foreninger, der blomstrede op i forbindelse med den gryende politiske liberalisme. I 1840 dannedes således et studentsamfund, der betragtedes som farligt og ophævedes, fordi det ikke ville holde konsistorium underrettet om sine forhandlinger.³² Muligheden for at anvende denne officielle begrundelse var sikkert kærkommen, for man forholdt sig i regeringskredse længe usikkert over for den nye studentersorganisation. Den tidligere politidirektør, nu overpræsident, A. C. Kierulff var således betænkelig ved et direkte forbud og gik i stedet ind for et strengt tilsyn, idet han rådede kongen til at forholde sig afventende, til foreningen eventuelt blev åbenlyst illegal.³³ Kabinetssekretær Adler var derimod meget ivrig efter at udnytte modsætningsforholdet mellem studentsamfundet og konsistorium og skrev til Bræstrup – i betragtning af mange professorers liberale anskuelser med rette bekymret for at miste en antagelig grund til det ønskede foreningsforbud: »Det vil nu ikke undre mig, hvis jeg idag eller imorgen erfarer at Consistorium fraterniserer med Studenter-Samfundet«.³⁴

Et forsøg på efter studentertoget til Uppsala i 1843 at starte et

skandinavisk samfund blev også kvalt i starten, men det blev til gengæld det sidste foreningsforbud under enevælden, og det næsten identiske skandinaviske selskab, der stiftedes i september samme år og hurtigt viste sig at være udtryk for et udtalt behov,³⁵ fik lov at bestå på den betingelse, at hvis det »lagde nogensomhelst politisk tendens for Dagen, maatte det vente strax at vorde opløst«. ³⁶ Det blev aldrig til mere end denne advarsel, men den blev dog bragt i erindring et par gange i de følgende år, og det præciseredes, at under politisk tendens henregnedes enhver kritik af regeringsforanstaltninger. ³⁷

De forskellige foreninger protesterede som regel ivrigt mod ethvert indgreb fra politiets side, naturligvis næsten altid uden held, men hændte det, at et arrangement blev gennemført på trods af politidirektørens advarsel, forholdt myndighederne sig undertiden passive. ³⁸ Kancelliet fulgte ikke nogen bestemt fremgangsmåde, knap nok en fast linie, men selv om politiets repressalier derfor også var begrænsede, berettigede dog dets potentielle indskriden og regeringens interesse i at lodde folkestemningen – især i visse kredse – en usvækket overvågelsesaktivitet. Orla Lehmann karakteriserede i et brev til Monrad tilstanden således, at det ikke var lovens ord, men dens tavshed, der var fundamentet for »vor Associationsret, som saaledes altsaa er ubegrændset; men lige saa ubegrændset er Statens Politimyndighed«. ³⁹

Det var den mand, der til enhver tid stod i spidsen for organisationen og dens virksomhed, som blev den naturlige skydeskive for den kritik, der i samtiden rettedes mod politiet i København, mod dets ineffektivitet, vilkårlige brutalitet og konstante politiske indblanding. Denne undertiden temmelig rabiate kritik, især i den liberale presse, har præget opfattelsen af forholdet mellem politi og offentlighed helt op til den sidste menneskealder, da det svagere

personlige engagement – p.g.a. afstanden i tid – synes at have til-
ladt et mindre ensidigt og mere fordomsfrit syn på det enevældige
styre og dets forskellige funktioner.

Især Villads Christensen har givet et fortegnet billede af de to
politidirektører, A. C. Kierulff og C. J. C. Bræstrup, der vågede
over stadens og i nogen grad også over statens sikkerhed under den
sene enevælde og helt op til 1863. Han giver Kierulff skylden for
»at have organiseret det Pryglesystem, som Politiet ved enhver
Lejlighed anvendte over for Byens Befolkning«, men det er absolut
en sandhed med modifikationer.⁴⁰ Senere har både Hans Jensen og
Flemming Dahl ydet Kierulff oprejsning som en betydeligere og
mere nuanceret personlighed, end Villads Christensen har ladet
ane.⁴¹

Andreas Christian Kierulff blev politidirektør i København i
1820, da hans forgænger blev afskediget p.g.a. uduelighed.⁴² Nu
havde man til gengæld fundet den rette mand, som hurtigt for-
måede at genskabe ordnede tilstande i byen. Målet blev næppe
nået ved anvendelse af fløjlshandsker, men selv om Kierulff måske
ikke gik hårdere frem end nødvendigt for opgavens løsning, kan
man ikke rehabilitere ham ved at sige, som Flemming Dahl gør
det, at skildringen af Kierulff som ophavsmand til politiets stokke-
regimente »kun synes hjemlet i spredte Avisindlæg og Gadedemon-
strationer fra et ukyndigt Publikums Side«. ⁴³ Det var utvivlsomt
en opfattelse, man havde i vide kredse i samtiden, og det var f.eks.
et synspunkt, som Fædrelandet aldrig fraveg⁴⁴ – formelt i nogen
grad med rette, eftersom grundlaget for den virksomhed, politiet
formåede at udfolde i 1840'erne på trods af utilstrækkeligt og ukvali-
ficeret mandskab, vitterligt skabtes under Kierulffs dygtige ledelse.

Men Flemming Dahls kritik er med rette vendt mod en alt for
snæver karakteristik af en mand, der aldrig påviseligt er gået ind
for et voldsregime – snarere tværtimod – og som i hele sin embeds-

karriere aldrig synes at have manglet samfundssind i sit arbejde. Han gjorde en dygtig indsats i talrige bestyrelser, direktioner og kommissioner, og i sin egenskab af politidirektør handlede han ofte overlegent og velovervejet i sager, der var af stor betydning i landets almindelig politik. I Kierulff havde den liberale bevægelse fået en værdig modstander, men at det skulle gøre ham populær i samtidens fremskridtsvenlige kredse eller i en politisk frisindet eftertid, er naturligvis heller ikke at forvente.

Kierulff blev selv meget hurtigt klar over de vanskeligheder og ubehageligheder, der var forbundet med politidirektørembedet. Allerede efter knap to års tjeneste anmodede han om snarest muligt at måtte trække sig tilbage og i stedet genindtræde i sin tidligere stilling som assessor i højesteret ved først givne lejlighed.

Han fandt stillingen som politidirektør uudholdelig i længden, idet den forudsatte »Opoffrelse af Roe og Tilfredshed, Afstaaelse af enhver huuslig og selskabelig Glæde«, fordi »den Mand, som Politie Bestyrelsen er anfortroet, er voldgivet for de ublideste og meest vrangte Domme, der absolut, tidlig eller sildig, maae nedbryde hans Rygte, og hans Medborgeres fordeelagtige Omdømme om ham«. Det var et utaknemmeligt hverv, fordi politidirektøren altid bedømtes efter resultatet af sine handlinger uden hensyn til den omtanke, der kunne ligge bag, og selv i heldigste fald var upopulariteten uundgåelig, da påskønnelsen for tilvejebringelse af ro og sikkerhed i det lange løb glemtes og veg for smålig kritik af den mindste uorden. Dette ødelagde velviljen hos befolkningen, uden hvilken politiets virksomhed under større begivenheder blev lammet. »Den Mand som indtræder i Politie Bestyrelsen maae altsaa regne paa at han gjør sig til et Offer for det Offentlige«. Embedets gage kunne efter Kierulffs mening slet ikke kompensere ubehagelighederne, og selv om han gerne ville gøre sit yderste i det offentlige tjeneste, turde han nok anmode om sin afsked nu, da Køben-

havn igen var en lovlydig by, »paa en Maade der ikke fremkalder nogen ufordeelagtig Meening om mig«, ikke mindst af hensyn til familien. Han ville gerne instruere sin efterfølger i en overgangsperiode, ganske vist blev 2 mand i embedet til byrde for det offentlige, men »kunde ikke nogle Maaneders otium behøves efter 2de suure anstrengende Aar«. ⁴⁵

Denne ærlige appel rørte dog ikke kongen, der nødigt slap så dygtig en mand, men Kierulff fik løfte om et gagepålæg, som han imidlertid høfligt afslog under de foreliggende omstændigheder, da folk kunne finde, at han opnåede fordele ad smugveje, og netop en politidirektør måtte have befolkningen med sig. Derimod ville han gerne have gunstbevisningen til gode til den dag, han virkelig trængte eller trak sig tilbage fra embedet. ⁴⁶

Indstillingen synes at have været karakteristisk for Kierulff som den retlinede og pligttro embedsmand. Han blev på sin post til 1834, da han overtog embedet som overpræsident i København. Til sin død i 1846 bevarede han imidlertid en nær kontakt med politiet ved at beholde den nominelle titel af fungerende chef for hovedstadens politi og kystpolitiet, og da han førte kongens tillid med sig over i overpræsidentembedet, blev hans velunderrettethed fortsat udnyttet gennem hyppige referater for Frederik 6., som han stod personligt nær.

Også Christian 8. benyttede Kierulff som rådgiver, og det vakte naturligvis ringe begejstring i liberale kredse, der havde håbet på ændrede politiske tilstande som følge af tronskiftet. I erkendelse af de kongelige omgivers vigtige rolle skrev Fædrelandet i 1840, at det var »ikke uden Glæde, at Publicum erfarede, at Hs. Majestæt havde frabedet sig Politichef Kierulffs noksom bekendte Søndagsvisiter, hvis Gjenstande han havde henviist andetsteds, og det er ikke uden Bedrøvelse Publicum seer, at Hr. Kierulffs Audientser, hvis Øiemed forøvrigt nu er det ubekjendt, i den senere Tid ere

KØBENHAVNS POLITI

C. J. C. Bræstrup ca. 1864. Det kgl. Bibliotek.

blevne hyppigere. Hr. Kierulffs Anskuelse af Tiden og dens Bestræbelser ere paa ingen Maade yndede af Folket, og dets Frygt er saaledes naturlig, at hans tilbageskridende Synsmaader, hvorpaa hans lange Virksomhed paa Politibanen upaatvivlelig ikke have været uden Indflydelse, skulle give hans Fortællinger et ufolkeligt Anstrøg«. ⁴⁷

I den anledning undgik Fædrelandet ikke kollegiale anklager for at drive »Klafferens og Bagvadskelsens lidet ærefulde Haandtering en gros«, og bladet kastede sig veloplagt ud i en polemik om berettigelsen af den slags angreb på »hæderlige, aldeles sagesløse Mænd«. ⁴⁸ Den bevirkede naturligvis ingen ændring i bladets stil, men oppositionspressen skiftede offer, og angrebene koncentreredes i fremtiden om den mand, der siden 1834 havde været den egentlige leder af Københavns politi.

Christian Jacob Cosmos Bræstrup blev vicepolitidirektør i 1823 og indledte dermed 40 år i ledelsen af Københavns politi. Han betød sikkert en yderst velkommen aflastning for Kierulff, for allerede i 1825 fik han ved kgl. resolution overdraget den daglige administration af politiet, og han var således selvskreven som Kierulffs efterfølger som politidirektør fra 1834. I 1845 udnævntes han til fungerende chef for Københavns politi og kystpolitiet med direkte referat til kongen. ⁴⁹

Mod Bræstrup har eftertiden været noget blidere end mod Kierulff, og selv Villads Christensen levner ham ære som »en baade human og dannet Mand med et godt Hjerte over for Smaafolk og paa mange Punkter et aabent Blik for de Reformere, Byen trængte til«. Bræstrup synes at have været en særdeles dygtig administrativ leder, men som personlighed stod han tilsyneladende en smule i skyggen af Kierulff, så længe denne levede, og også som politimand er han blevet opfattet som eleven, »Manden af den gamle Skole, bundet af det System, han selv var uddannet i, og som han

havde overtaget fra sin Forgænger. Som Politichef fortsatte han kun, hvad Kierulff havde begyndt«. ⁵⁰ Det er igen en sandhed med modifikationer. I en tid, da den politiske strøm gik ham imod, kom han til at stå som en meget markant skikkelse, hvis ry ikke stod tilbage for forgængerens – på godt og ondt.

II. Ved tronskiftet 1848.

»Da det efter Lægernes Erklæring Dags Formiddag kunde befrygtes at Kongen ikkun havde en kort Tid tilbage at leve i, beordredes hele Politiet at samles paa Politikammeret«. Således antydes stemningen i København kort, men ganske rammende i en politirapport fra torsdag den 20. januar 1848. ⁵¹

Det gærede i byen under Christian 8.s sygdom i januar måned. Længe havde kampen for en fri forfatning varet, og alle anede, at kongens mulige død og kronprinsens tronbestigelse ville bringe nye tider. I statsrådet var gehejmestatsminister P. C. Stemmann af den bestemte opfattelse, at man burde udvise fasthed og om fornødent holde gemytterne i ave ved politiets og måske også ved militærets hjælp, men blandt ministrene sejrede dog en mere beroligende og forsonende holdning. ⁵²

Fór man måske lidt forsigtigere frem fra myndighedernes side, end traditionen bød, så sørgede man dog for, så vidt muligt at have situationen under kontrol hele tiden. Kong Christian 8. døde den 20. januar om aftenen, og i den uge, der fulgte, var politiet i uafbrudt aktivitet for at opdage og neddæmpe revolutionære tendenser i befolkningen. For at forebygge uroligheder patruljeredes der næsten uophørligt ved Amalienborg, Christiansborg og i Vimelskiftet ved »Jomfru Rasmussens«, den senere grevinde af Daners, bolig, og samtidig forstærkedes hovedvagten ved politidirektørens bopæl i Gothersgade. ⁵³

Ved to af disse dages begivenheder mødte politiet særlig talstærkt

op, nemlig ved studenterkorpsets edsaflægelse på Frue Plads den 21. januar og ved optøget til Christiansborg slotsplads den 24. januar. I studenterkredse kunne man vente at finde nogle af de mest radikale elementer, og politibetjentene kom heller ikke til at gå helt forgæves. Under ceremonien på Frue Plads, der havde samlet mange mennesker, kunne man høre flere råbe »Constitutionen leve«, mens andre sang marseillaisen, og politiets opfordring til ro besvaredes med tilråbet: »Nu er der kommen en Flok Ulve ind imellem Faarene!« Men omkring de let kendelige, uniformerede betjente var der naturligvis hele tiden ro, og det lykkedes kun at pågribe en enkelt urostifter, som efter at have bedyret sin uskyld blev løsladt igen efter politidirektørens ordre. Den nye konges onkel, prins Ferdinand, som tog korpset i ed, havde i øvrigt ikke ladet sig mærke med demonstrationen, og hans rolige optræden og venlige hilsen til afsked besejrede den let påvirkelige menneskemængde, som gav ham et rungende hurra, men rygterne om, hvad der var sket på Frue Plads, bidrog utvivlsomt alligevel til at øge det herskende politiske røre.⁵⁴

På Christiansborg slotsplads, hvor der efter Fædrelandets skøn flokkedes 4-5000 mennesker efter hyldestoptøget for borgerrepræsentationens formand, L. N. Hvidt, havde det nu for en del civilklædte politi mere held med sig, men den lille halve snes urostiftere, som blev pågrebet, blev alle ret hurtigt løsladt efter at have afgivet forklaring. Det synes, som om de fleste blot lod sig rive med af stemningen. Således vedgik en 18-årig stud. polyt. »i Forening med Fleere deels at have raabt »Hurra«, deels »Constitutionen leve«, uden dog dengang at gjøre sig nogen videre Betænkning om det Urigtige i denne Handling, hvilket han imidlertid nu fuldkomment indsaae. Han raabte alene med fordi de Andre raabte, og indrømmer at han egentligen ikke har noget klart Begreb om hvad en Constitution vil sige«. Og lige så uskadelig var

sikkert en anden arresteret student, om hvem en dame skrev til politidirektøren, at han, »som i flere Aar er kommen i vores Huus er det fredeligste, elskværdigste og braveste Menneske jeg kjender«, og at hans opførsel kun kunne skyldes »et Øiebliks Ubesindighed«. ⁵⁵

Under disse begivenheder, der skulle blive indledningen til nogle måneders intenst politisk liv, var oppositionspresen naturligvis på vagt, og trods politiets usædvanlig stilfærdige optræden lod Fædrelandets reaktion herpå ikke vente længe på sig. Bladet betegnede i sin omtale af tildragelserne den 24. januar demonstrationen på Christiansborg slotsplads som af tvivlsom gavn, men fandt den heller ikke af hverken betænkelig eller farlig karakter. »Saa meget desto mindre kan det billiges, at Politiet, der indtil da har viist et ikke sædvanligt Maadehold, heraf har taget Anledning til at anholde flere Personer af de dannede Classer, saavel Borgere som Studenter«. Det måtte dog indrømmes, at politiets fremgangsmåde havde været langt klogere end sædvanligt, for »i Stedet for at styrte løs paa Folk med løftede Stokke og rive den Første den Bedste, der remonstrerer mod Pryglene, med sig, saa have Politiets Betjente sneget sig omkring i Flokkene og lyttet til Samtalerne og af opsnappede Ord og Gebærder mærket sig visse enkelte Personer, som de formentlig farligste«. Efter demonstrationen var politiet så fulgt efter de mistænkelige, som blev arresteret og underkastet timelange forhør på politikammeret.

At politiet undertiden anvendte denne metode, bekræftes af Søller, der i sine erindringer fortæller, hvorledes den samlede politistyrke ved en lignende begivenhed den 21. marts var posteret i civil uden for Christiansborg med udtrykkelig ordre til kun at gribe ind efter nærmere ordre. Søller fik selv til opgave at mærke sig en af de få højkrøstede i den ellers rolige mængde, og til brug ved sådanne lejligheder »bar jeg i Reglen hos mig et løst Over-

skjæg, dette anbragte jeg paa sin Plads under Næsen og blandede mig derpaa i Mængden«. Simpelt, men den pågældende blev ubemærket arresteret efter demonstrationen og ført til politikammeret.⁵⁶

Fædrelandet beskyldte politidirektøren for at være »blind af absolutistisk Iver« og uden ret til at arrestere folk »for at have deltaget med flere Hundrede Andre i et aldeles lovligt Raab, eller maaskee blot for at have lagt Interesse for Dagen for almindelige Anliggender«. Regeringen burde overvåge hans embedsførelse, »thi ligesaa vist som han uden Tvivl er den en meget tro Mand, i Ordets snevrere Betydning, ligesaa vist ere de Traditioner og Vaner, han fra Fortiden medbringer, vel egnede til at gjøre Regeringen upopulair og ægge Folkestemningen«, og »om vore Love end desværre ikke tilbørligen have begrændset hans vilkaarlige Myndighed, saa ligger dennes yderste Grændse dog, naar Alt kommer til Alt, i Folkets egen Villie, den han ikke letsindigen bør friste«. ⁵⁷

Ja, de liberale kræfter i samfundet optrådte med stadig større frejdighed, men Fædrelandets påstande skulle dog ikke komme til at stå uimodsagte. Få dage senere påviste Flyve Posten, at når Fædrelandet i samme åndedræt erklærede optrinnet på slotspladsen for usømmeligt og skadeligt for den gode sag og angreb politiet hårdt, så var dette kun »en af de mange Inconsequentser, som dette noget confuse Organ har givet til Bedste. Langt mere Grund var der vistnok til at yttre sin Veltilfredshed over, at vi leve under borgerlige Forhold, i hvilke Politiets Aarvaagenhed er tilstrækkelig til at modarbeide Excesser, som man paa andre Steder kun formaaer at trænge tilbage med opplantede Bajonetter«. ⁵⁸

Var Københavns politi hermed endnu engang kommet i modvind som et centralt objekt for den offentlige debat, så skulle stormen ikke blive svagere i den følgende tid. Mens Christian 8. lå på lit de parade på Amalienborg, havde politiet i forbindelse med til-

strømningen hertil flere alvorlige kontroverser med publikum under sin ordenshåndhævende virksomhed, skønt det i politidirektørens instruks af 3. februar til personalet stod at læse, at politiet ved denne lejlighed »som sædvanligen vil gaae frem med mueligste Sindighed« og ikke anvende magt undtagen i selvforsvar, »eller naar større Uordener ikke paa anden Maade kunne afværges«. ⁵⁹ Det var igen Fædrelandet, der førte an i kampen mod politiet ved at bringe fyldige referater om og indignerede kommentarer til de episoder, hvor politiet mentes at have begået overgreb imod mere eller mindre uskyldige medborgere. Selv ældre »polithistorier« blev gravet frem og frisket op nu, da emnet igen var aktuelt. ⁶⁰

Særlig om en enkelt sag gik bølgerne højt. Mange københavneres uvilje mod politiet gav sig ofte udslag i en oppositionstrang, som kunne føre til undertiden ret voldsomme sammenstød. En sådan affære om en kuskts vægring ved at forlade en vognrække i Bredgade på politiets bud, og ikke mindst følgerne heraf, udpensledes med oprigtig harme i Fædrelandet, som ganske vist indrømmede med utilsløret sarkasme, at politiet jo kun havde opført sig normalt ved først at give vilkårlige befalinger og forbud, ved dernæst efter fuldt berettiget modstand mod disse lige så vilkårligt at anvende magt og stokkeprygl, og ved til sidst at slæbe den mishandlede i arrest. Det ekstraordinære ved sagen var, »at det denne Gang ikke var simple Betjente, der gave deres Raahed Tøilen, men en høiere Politiofficiant, en juridisk Candidat, et Menneske, hos hvem man skulde vente at finde Dannelsens Humanitet, hvis han ikke var ansat ved Kjøbenhavns Politi og opdragen i Conferensraad Bræstrups Skole«. ⁶¹

Også i denne affære var Søller personligt indblandet, og hans beretning støtter i alt væsentligt Fædrelandets og tegner et temmelig usympatisk billede af den politiassistent, der forløb sig. Søller giver en dramatisk skildring af den ophidsede stemning, der rejste

sig mod politiassistenten, og mener selv, at mængdens trusler om og indbyrdes opfordringer til at »klynge den Politiknægt op paa en Lygtepæl ligesom Pariserne havde gjort« var blevet efterkommet, hvis der havde været en strikke ved hånden.⁶² Den slags direkte hentydninger til død og revolution synes at have været meget sjældne, men Søllers udsagn er trods sin sene nedfældelse nok så overbevisende som det meget malende, hyppigt anvendte citat fra Fædrelandet: »dersom Folket nogensinde under en alvorlig Bevægelse først beslutter sig til ikke at taale Stokkepryg!, da vil det ikke slaae Politiet, men slaae det ihjel«.

Det er nemlig revet ud af en noget mere fredsommelig sammenhæng, et indlæg fra »En københavnsk Borger«, der havde læst om affæren i Bredgade med levende uvilje og mente, at noget burde gøres. Ligeftrem handling turde man vel ikke vente fra officiel side i denne sag, så »hvorfor da ikke gøre, hvad vi kunne – nemlig hjælpe os selv? Man troe ikke, at det er min Hensigt at opfordre Folk til, efter Ordsproget: Lige for Lige, at banke Politiet igjen. Skjønt jeg erkjender, at Fristelsen hertil vistnok stundom kan være stor – saa kan jeg dog ikke tilraade denne Fremgangsmaade, dels fordi den i Formen er ulovlig, dels fordi jeg troer, at Stemningen mod Politiet er saadan, at dersom Folket nogensinde . . . osv.«. Nej, der fandtes en anden, både lærerig og effektiv måde at behandle en brutal politimand på, nemlig at udelukke ham fra sin omgangskreds og behandle ham både offentligt og privat med en sådan kulde, at det netop var nok til at støde ham uden at fornærme ham, »med eet Ord, i alle Forhold at begegne ham som dem, med hvilke han selv frivillig classificerer sig«.⁶³

Om der virkelig var tale om et læserbrev, eller om det var bladets egne meninger, der kom til udtryk i en hyppigt anvendt polemisk form, er i denne forbindelse mindre væsentligt. Kampagnen virkede, for så vidt som den fremkaldte en reaktion.

Samme dag som Fædrelandet bragte det omtalte indlæg, hed det i et brev til politidirektør Bræstrup fra redaktør Nathanson på den regeringstro Berlingske Tidende: »De senere Artikler om Politiet i Fædrel. skader meget. Skal der aldrig med Alvor skrives noget derimod?«⁶⁴ Der var ikke langt fra ord til handling, og i de følgende dage udfoldedes en livlig aktivitet. Man overdrog til J. C. Kall, jurist og ofte anvendt politisk medarbejder ved Berlingske Tidende, at udarbejde et forsvar for politiet, som skulle sendes i Bræstrups eget navn til Nathanson »som Svar paa dennes Opfordring«, uden at Kall blev nævnt som forfatter.⁶⁵ Også vicepolitidirektøren, dr. v. Osten, lavede et udkast til en artikel mod Fædrelandet, men skrev beskedent til sin foresatte: »Skulde De ikke synes om det, maa De ingenlunde genere Dem ved at kaste det i Ilden«. Så galt er det ikke gået, men artiklen er åbenbart blevet vraget til fordel for Kalls, som i øvrigt også er et bedre arbejde.⁶⁶ Dette genmæle stod at læse i Berlingske Tidende den 22. februar:

Der var ikke tale om at bestride pressens ret og pligt til at bidrage til ordens og retfærdigheds fremme ved at bringe virkelig uret for dagens lys, men ved siden af havde den også den strengeste forpligtelse til »at meddele den hele Sandhed, og kun denne«. I modsat fald »gjør den sig skyldig i et Misbrug, der er farligere end det, som den vil paatale. Ved Udbredelsen af eensidige, mere eller mindre ufuldstændige og usande Beretninger . . . kan den Tillid til Politiet og den prompte Efterlevelse af dets Paalæg, uden hvilke Politiet kun høist ufuldkomment kan opfylde sine Functioner til Gavn for den almindelige Sikkerhed og Orden, let forringes, imedens det er klart nok, at ialtfald det paatalte Misgreb, saafremt et saadant virkelig har fundet Sted, kun kan have en forbigaaende Virkning for en enkelt Person, som yderst sjelden er uden al Skyld fra sin Side«.

Hermed var Fædrelandets referater mistænkeliggjort, og nu

pilledes de fra hinanden som forvrængede og ufuldstændige. Det var til dels med rette, for sandheden fandtes utvivlsomt et sted imellem de to stærkt engagerede blades synspunkter. Det afhænger jo af øjnene, der ser, om man vil forkaste det bestående system p.g.a. et par uhyrlige overgreb, eller om man vil forsvare det uden smålig skelen til et par meget ubetydelige begivenheder.

Men i hvert fald mente Berlingske Tidende naturligtvis, at der i denne tid langt snarere var anledning til at påskønne end at dadle politiet, som nu i en hel måned og ved usædvanlige lejligheder med forekommenhed havde hjulpet folk til rette, uden at den tilbørlige offentlige orden var blevet forstyrret. Og i øvrigt behøvede politiet »i høi Grad at besidde den almindelige Agtelse og Tillid for at opfylde sine, for enhver Privatmands daglige Sikkerhed og Velbefindende vigtige og hyppigt nok kun ufuldkomment vurderede, besværlige Pligter. I alle Tilfælde ere vi overbeviste om, at enhver Retsindig ingenlunde vil følge »Fædrel.«s Opfordring til at lønne Politiet med Ringæagt, men tværtimod med langt mere Grund finde sig beføiet til at kaste Ringægten tilbage paa Den, der ikke har undseet sig ved at fremkomme med en saa uværdig Opfordring«. ⁶⁷

Samtidig tog også Flyve Posten parti for politiet gennem et indlæg, hvis forfatter fandt det utroligt, hvis man ikke næsten hver dag fik det bevist på ny, at man »endnu i vore Dage« behøvede at påpege nødvendigheden af, at politiet måtte være udrustet med en myndighed, »stor nok til at sætte øieblikkelige Skranker for en uregjerlig Mængdes ofte enhver Grændse overstigende Paatrængenhed«. Men ordførerne for det liberale parti kunne åbenbart ikke indse dette, og det var især meget »beklageligt, at disse erklærede Politifjender saalidet vide at lægge Baand paa deres lidenskabelige Had, at de ikke tage i Betænkning at give det Luft paa en Maade, som maa være høist indignerende for Enhver, der

forstaaer at sætte Priis paa den offentlige Rolighed«. Herefter påvistes flere fejl og unøjagtigheder i Fædrelandets beretninger, som ofte byggede på den formodet forulempedes naturligvis stærkt favede vidneudsagn. Kraftigt understregedes kravet om tilstrækkelig myndighed hos politiet, selv om det selvfølgelig ville være ønskeligt, om »Dannelsens Humanitet« var så vidt udbredt, at man altid kunne udrette det samme ved høflige anmodninger som ved strenge befalinger – »men hvor langt fjernede vi endnu ere fra en saadan Tilstand, derom afgive navnlig »F.d.r.s.« Udfald imod Politiet det soleklareste Beviis«. ⁶⁸

Og endnu engang måtte Fædrelandets pennefører rykke ud, før debatten om Københavns politi stilnede af for en stund. Det nationalliberale hovedorgan kunne kun glæde sig over, at forsvarret i Berlingske Tidende faktisk var en anerkendelse af, hvor stor betydning den offentlige mening og pressens indflydelse herpå har, mens politiets embedsmænd tidligere altid erklærede, at de »ikke brød sig om Bladene«. Det tydeligste bevis på frygten for offentlighedens mishag fandt Fædrelandet i den ærgrelse, forslaget om at lønne overgreb med almindelig foragt tilsyneladende havde voldt politiet. I øvrigt rokkede politiets forsvar ikke ved de egentlige anklagepunkter med hensyn til ubegrundet korporlig afstraffelse og flere dages unødvendig arrestation af sagens hovedperson. Politiet »skulle sandelig ikke lære os megen Sandhed og Alsidighed . . . Men vi ville haabe – og vi troe i Politiets Forsvar at finde dette Haab bestyrket – at de førte Anker ville virke gavnligt for Fremtiden paa dets Opførsel; og naar det skeer, saa er deres Hensigt naaet, og vi skulle gjøre os en Glæde af at bemærke og paaskjønne Forandringen«. ⁶⁹

Efter denne temmelig hidsige debat, trods de ret forsonlige toner, der blev anslået til sidst, virkede det næsten parodisk, at politidirektør Bræstrup få dage senere modtog overhofmarskallatets

»forbindtligste Tak for al den Omsigt og Omhyggelighed, hvormed Foranstaltningerne til Ordens Overholdelse ved høiselig Kongens lit de parade og castrum doloris . . . have været trufne«. Politiets personale fortjente den største »Paaskjønnelse og Anerkjendelse af den utrættelige og opofrende Iver og store Humanitet, hvormed de ogsaa ved denne Leilighed have udført deres besværlige og vanskelige Tjeneste«. ⁷⁰ Et par måneder senere fik Bræstrup fra Zahlkammeret anvist 1500 rdl. til fordeling blandt politipersonalet som tak for tjenesten ved Christian 8.s død.

Imidlertid så det ud til, at både pressekampagnen og i forbindelse dermed en klar fornemmelse af, at nye tider var på vej, gjorde et ret stærkt indtryk på politiets ledelse, og i løbet af marts måned accentueredes denne tendens. Dønningerne fra den franske februar-revolution nåede København, marts-bevægelsen greb om sig, situationen i byen tilspidsedes under den slesvig-holstenske deputations besøg, og da oprøret i hertugdømmerne brød ud i slutningen af måneden, var uroen selvsagt på sit højeste. I de dage, da enevælden faldt, og marts-ministeriet dannedes under store vanskeligheder, så man meget lidt til politiet i Københavns gader.

Dets passivitet var en så slående modsætning til tidligere udvist tjenesteiver, at den bemærkedes af alle, men der var blandt forskellige iagtagere stærkt delte meninger om, hvorvidt man følgelig rettest burde karakterisere stemningen i København i marts-dagene som rolig og værdig eller som oprørsk på grænsen til anarki. Onsdagen den 22. marts, da den slesvigholstenske deputation var kommet til byen samme morgen, beskrives i en senere øjenvidneberetning som en ren idyl: »Viele Menschen durchziehen die Strassen, es herrscht eine freudig erregte Stimmung . . . Hie und da ruft die Menge hurra . . . Die grösste Ordnung herrscht, Polizei sieht man nirgends, Gensdarmen kennt man hier gar nicht. Ein schöner

Anblick, ein freies Volk an dessen Händen kein Blut klebt, das keiner Mahnung bedarf, sondern durch freie Selbstbestimmung sich in den Grenzen des Wohlanständigen hält«. ⁷¹ Stik herimod hedder det i et brev fra september 1848: »Og De kan i Sandhed troe min Forsikkring, den Tid, vi have gennemlevet, har ikke været behagelig! Politiets Magt var = o eller ÷ det turde ikke vise sig; Pøbelen reiste Børster og dominerede; Hujen og Brølen og idelige Opløb Dag og Nat hørte til Ordenen«. ⁷²

Efter prygleaffæren i Bredgade i februar og den deraf affødte kampagne mod politiet havde Bræstrup faktisk givet sit underordnede personale ordre til at holde igen og kun bruge den forhadte stok i selvforsvar. Det kunne åbenbart ikke understreges for tit, og det var i samtiden den fremherskende mening, at stødet hertil var kommet fra kong Frederik 7., som fandt, at den tid måtte være forbi, da betjentene kunne indskrive deres bedrifter på borgernes rygstykker; ⁷³ dette har dog ikke kunnet verificeres. Søller fortæller i øvrigt, at største delen af betjentene selv blev enige at lade stokken blive hjemme til daglig og nøjes med den beskyttelse, som politiskiltet og loven ydede dem, p.g.a. utilfredshed med, at et skærpet forbud fra politidirektøren mod at bruge stokken tilsyneladende kun gjaldt betjentene og ikke embedsmændene. ⁷⁴

Virkningerne af denne tilbageholdenhed udeblev til gengæld heller ikke, og da Københavns politi nu dårligt nok kunne siges at opfylde sin ordenshåndhævende funktion, taltes der i martsdagene om oprettelse af et borgerpoliti, men planerne skrinlagdes igen. ⁷⁵ Derimod udkommanderedes borgervæbningen for at sikre den slesvigholstenske deputation under besøget i hovedstaden, og i den anledning opstod der en mindre kompetencestrid mellem politidirektøren og den nyudnævnte krigsminister, A. F. Tscherning, idet begge parter krævede myndighed over borgervæbningen og dens anven-

delse under civil lov og orden; gennem krigsministeriet var der blevet givet ordre til borgervæbningens samling, endog uden at Bræstrup var blevet underrettet.⁷⁶

Under alle omstændigheder stod det dag for dag stadig mere klart, at politiet ikke slog til, og at der måtte findes en løsning. Justitsminister Bardenfleth greb om ondets rod, og i en skrivelse af 24. april 1848 til såvel politidirektør Bræstrup som Københavns magistrat anmodede han politidirektøren, vicepolitidirektøren, et medlem af magistraten og to borgerrepræsentanter om at træde sammen i en kommission, hvis indberetning om sagen ønskedes hurtigst muligt. For »under den Udvikling, som vore Forhold i forskjellige Retninger gaae imøde, turde det blive i høi Grad magtpaaliggende, at Politivæsenet her i Hovedstaden modtager en saadan forandret Organisation, hvorved denne for den offentlige Ordens og Sikkerheds Opretholdelse nødvendige og i bevægede Tider end mere uundværlige Institution kunde igjennem en nærmere Tilknytning til de øvrige borgerlige Interesser og en sig dertil sluttende Deeltagelse fra Borgerskabets Side blive sat istand til paa en fuldkomnere Maade at fyldestgjøre sit Formaal, end det under de indtrædende nye Forhold turde ventes, naar den nuværende Indretning bibeholdes«. ⁷⁷

Meddelelsen om dette ret betydningsfulde skridt vakte ikke større opsigt og fremkaldte overhovedet ingen, hverken positive eller negative, kommentarer i pressen. Nu krævede måske krigsbegivenhederne i hertugdømmerne trods alt for stor interesse.

III. Kommissionen af 1848.

Kommissionen arbejdede hurtigt og afgav betænkning efter få ugers forløb. Den gik ind for, at de foranstaltninger, den foreslog, kun skulle betragtes som provisoriske, og berørte derfor næsten ikke den egentlige organisation af hovedstadspolitiet. Derimod opstillede

den en række alternative muligheder for at opnå et bedre forhold mellem politiet og københavnernes og gik bl.a. ind for en anden bevæbning end den forhadte stok, der nok skønnedes hensigtsmæssig i almindelighed, men ikke passede til »den Udvikling, vore politiske Forhold gaar imøde«. Derfor måtte brugen af den forbydes over for større forsamlinger, hvis politiet skulle genvinde sin moralske kraft. Man havde tænkt på at indføre sabel eller hirschfænger, men dette våben var nok for farligt i brug og på den anden side uden virkning, hvis klingerne ikke blottedes. I øvrigt ville det også give politiet et uønskeligt præg af gendarmeri eller militær organisation.

Som nyt våben foreslog man en lille stav efter engelsk mønster i det håb, at folks respekt for magtens symbol var så stor, at den moralske kraft ikke gik tabt, for det blev nok nødvendigt at svække våbnets farlighed ved ikke at gøre blykuglen i stavens ene ende for tung. Bræstrup afgav ikke dissens, men henledte opmærksomheden på sidevåbnet, som han vidste, nogle af politiets embedsmænd ville foretrække, i det mindste til uniform.

De nuværende politiskilte skulle ikke afskaffes, og kommissionen fandt det heller ikke nødvendigt eller passende, at det blev betjentene forbudt at gå med stok, men den ville formodentlig forsvinde af sig selv, når den ikke måtte bruges. Når stokken ikke mere var politisymbolet for befolkningen, kunne det formentlig overlades til politidirektøren at afgøre, om betjentene i fremtiden måtte bære stok.

Derimod anså kommissionen det for vigtigt at appellere til borgernes pligtfølelse og respekt for loven og ud fra enhvers interesse for det almindelige vel sikre politiet aktiv støtte i befolkningen. Der burde udsendes en regeringsbekendtgørelse, som indskærpede pligten til at adlyde politiet og opfordrede alle gode borgere til at understøtte politiets bestræbelser for at sikre ro, orden og sikkerhed. Og desuden skulle man udvælge et antal freds- eller politiborgere,

der kunne bistå politiet ved overholdelse af ro og orden. De skulle forsynes med politistav og eventuelt gøres let kendelige ved hjælp af et hvidt armbind, og når de handlede på myndighedernes opfordring eller efter deres instruks, skulle de være beskyttede af loven om udøvelse af embedsfunktion.

Kommissionen ønskede, at denne borgerorganisation ikke skulle virke ved fysisk magt, men ved den moralske vægt, dens optræden i forbindelse med politiet gerne skulle have. Man havde desværre ikke nået at få bekræftet gode efterretninger om en lignende institution i England, men der var jo gode erfaringer at bygge på fra »de nys svundne, urolige Dage, da Politiets Myndighed var saa godt som de facto suspenderet«. Der ville sikkert være frivillige nok med »den gode Aand«, men måske kunne man senere gøre tjenesten til et borgerligt ombud. Kommissionen havde tænkt sig et antal på ca. 200, måske flere, men selvfølgelig hellere få gode end flere af blandet karat. Alle burde opfordres, måske især embedsklassen.

Politidirektøren skulle meddele instruksen og sammen med kommunalbestyrelsen udvælge og organisere fredsborgerne, som i øvrigt ikke skulle have nogen offentlig autoritet undtagen på politiets bud, for det ville svække det rigtige politis myndighed.⁷⁸

Som basis for en foreløbig stillingtagen til betænkningen lod justitsministeriet generalprokurøren, etatsråd Tage Algreen-Ussing, udarbejde en kommentar. Han bifaldt i princippet oprettelsen af et fredsborgerkorps og fremgangsmåden ved udvælgelsen og ansættelsen af dette, men imødegik som helt forfejlet fredsborgernes virke efter instruks og på opfordring af politiet, idet de ikke skulle repræsentere nogen fysisk magt, men optræde fredeligt som en moralsk kraft. Et hvidt armbind kunne være udmærket som kendetegn, men ingen stav! Og når politiets myndighed ikke måtte overlappes, var heller ingen instruks eller særlig beskyttelse nødvendig.

»Kan Institutionen ikke udrette Noget paa denne Maade og ved disse Midler, kan den overhovedet ikke udrette Noget«. Ønskedes fysisk magtforøgelse, kunne man f.eks. ansætte flere betjente eller ty til borgervæbningen, i nødsfald militæret.

Kommissionens valenhed i spørgsmålet om politiets bevæbning blev skarpt anholdt af Algreen-Ussing, som påpegede det urealistiske i den delvise bibeholdelse af stokken. Han kunne ikke se nogen grund hertil, når kommissionen oven i købet selv antog, at den ville gå af brug af sig selv med tiden. I øvrigt ville befolkningen ikke kunne skelne mellem tilfælde, hvor brug af stokken var tilladt, og andre, især da et sådant skel slet ikke kunne gennemføres i praksis. Skulle en betjent måske lægge stokken, hvis han havde brugt den over for et par urostiftere, og episoden udviklede sig til et større opløb? Som nyt våben bedømte han den foreslåede stav som ganske hensigtsmæssig og trods lighed i udseende som ganske anderledes i sin funktion end stokken, der nærmest blev brugt til at uddele nedværdigende prygl med, mens staven var et virkeligt våben. Og så kunne man i øvrigt for hans skyld godt udsende en generel opfordring til borgerne om at respektere politiet.⁷⁹

Til slut i rapporten opfordredes justitsministeriet til også at høre kommunalbestyrelsen i denne sag, der jo i høj grad vedrørte kommunens interesser, og både magistraten og borgerepræsentationen fik herefter kommissionsbetænkningen til udtalelse.

Der var almindelig enighed om at afskaffe den kompromitterede politistok, men medens borgerrepræsentationen i stedet ville have en mindre farlig stav end den foreslåede, gik magistraten ind for et sidevåben. Under alle omstændigheder kunne man bifalde forslaget om politiets mere moderate fremfærd ved større opløb for fremtiden.

Borgerrepræsentanterne følte sig endvidere foranledigede til at tage nærmere stilling til den tillidskrise, politiet efter deres mening

selvforskyldt var kommet ud i ved at følge en fremgangsmåde, der ikke passede til tidens krav. En ændring i befolkningens indstilling måtte politiet selv fremkalde ved for fremtiden at afholde sig fra al utidig indblanding og i øvrigt optræde med høflighed, besindighed og humanitet. Dette ville være af langt større betydning end alle forslagene om en ændret organisation, men til en begyndelse kunne man jo indskærpe uniformskravet, så man kunne undgå det uværdige, hemmelige spionvæsen, og et nummer på uniformen ville også muliggøre anmeldelse af ukorrekt optræden, selv om man ikke kendte betjenten. I øvrigt kunne man tænke sig en udskiftning af personalet som et ganske effektivt middel, men dels ville det blive alt for kostbart for kommunen, og dels var der jo i den nuværende stab adskillige dygtige mænd.

Disse ret skarpe bemærkninger kunne magistraten aldeles ikke tiltræde, og i øvrigt fandt den ikke en undersøgelse af grunden til den manglende tillid til og respekt for politiet relevant i denne forbindelse. At forsyne betjentene med et synligt nummer kunne vel være ganske hensigtsmæssigt, skønt enkelte af magistratsmedlemmerne frygtede, at det ville virke respektnedbrydende.

Forslaget om oprettelse af et fredsborgerkorps faldt i god jord, og magistraten havde ingen ændringsforslag, hvorimod borgerrepræsentanterne i korpset så et middel til kontrol af politiets optræden og ønskede det organiseret i nært samarbejde med kommunalbestyrelsen, men uden forbindelse med politiet, der skulle forhandle med korpsets leder, hver gang assistance skønnedes nødvendig. Fredsborgerne skulle bevæbnes med den foreslåede stav og beskyttes i deres virksomhed ved særlig lov ligesom politiet. Magistraten gik klart imod dette »Brud paa Principerne for al Politie-myndighed« og påpegede det farlige i at oprette en ny politimagt mellem borgerne og det egentlige politi, oven i købet med myndighed over for begge parter.

En regeringsbekendtgørelse om indskærpelse af pligterne over for politiet kunne magistraten ikke have noget imod, siden kommissionen syntes at lægge så megen vægt herpå, men i borgerrepræsentationen fandt man den unødvendig, da disse principper var nedfældet i lovgivningen, og forresten var det ikke borgerne, men politiet, der burde have en påmindelse. En sådan erklæring kunne også i udlandet give et skadeligt indtryk af de hjemlige forhold.⁸⁰

Meningerne blandt de adspurgte var tydeligt delte, og Bardenfleth lod nu også politidirektør Bræstrup afgive responsum til trods for, at denne havde siddet i kommissionen, og Bræstrup benyttede lejligheden til at knytte nogle mere principielle betragtninger til sin rapport. Han fandt som andre før ham, at ydre forbedringer ikke ville hjælpe, medmindre politiet fik sin autoritet og moralske kraft tilbage. Kun fordi denne manglede, havde det ikke kunnet virke tilfredsstillende siden marts måned, for tidligere havde det jo kunnet løse sine opgaver med den nuværende organisation.

Misstemningen mod politiet stammede først og fremmest fra de seneste tiders »Omsving i Ideerne«, der havde været forberedt gennem flere år ved systematiske angreb på myndighederne, og især politiet, i pressen og ad andre veje. Tiden ville vel afdæmpe lidenskaberne, men tendensen burde nok ligefrem modarbejdes, fordi den misforståelse havde bredt sig, at politiets myndighed var blevet indskrænket og retten til magtanvendelse ophævet. Da flertallet af befolkningen ganske givet ønskede ordnede tilstande, ville Bræstrup lægge megen vægt på, at regeringen udsendte den opfordring til at lyde politiet, som kommissionen havde foreslået.

Men selv under ordnede tilstande behøvede politiet et våben, og hadet mod stokken sammen med rygten om forbudet mod at bruge den havde i praksis afvæbnet politiet, som af frygt for større konflikter havde måttet lade stokken blive hjemme. Det havde imidlertid ført til tiltagende uorden, som nok glædede »den raae

Masse«, mens borgerne var utilfredse og utrygge. Spørgsmålet om ny bevæbning var jo behandlet af kommissionen, men Bræstrup var lidet begejstret for den engelske stav, som han netop havde fået skaffet et eksemplar af. Den var farlig, af mere påfaldende ydre og mindre bekvem at bære, mens stokken i virkeligheden var meget hensigtsmæssig. Politidirektøren anmodede om, at sagen foreløbig blev stillet i bero under den forudsætning, at intet misbrug af stokken fandt sted.⁸¹

De implicerede parters vanskeligheder ved at nå til enighed og de mange forbehold, der efterhånden var taget over for forslagene i kommissionsbetænkningen, bevirkede, at justitsminister Bardenfleth i efteråret 1848 udsatte gennemførelsen af de påtænkte foranstaltninger på ubestemt tid.⁸² Herved øgedes rigtignok hverken politiets autoritet eller dets effektivitet, men behovet herfor følte mindre presserende, efterhånden som de bevægede vintermåneder gled over i roligere tilstande.

Mens forhandlinger om en eventuel politireform stod på, førtes i pressen en debat af noget mere konstruktiv karakter end den, der prægede begyndelsen af 1848. Omkring den 1. juli bragte Flyve Posten over 3 numre en stor forsideartikel, som søgte at klarlægge årsagerne til, at politiet havde svigtet siden de dejlige, rolige begejstringens dage i marts. Skylden var efter forfatterens mening politiets egen, fordi det både var for anmassende og alligevel for svagt; det ville kontrollere samfundsånden og kunne ikke engang klare et opløb. Det burde gøre sig respekteret som den fornuftige friheds kraftfulde forsvarer, men til den ende måtte det først reorganiseres. Herefter fulgte en påvisning af det bestående systems mangler og forslag til afhjælpning af dem, som dog ikke tydede på særlig dyb forståelse af en politimagts opgaver og arbejdsvilkår, og i erkendelse af egen begrænsning opfordrede Flyve Posten da også andre blade til at deltage i diskussionen om politiets fremtid. Alene

den offentlige interesse ville være inspirerende for de myndigheder, der arbejdede med sagen.⁸³

Opfordringen blev imidlertid kun efterkommet af en enkelt skribent, som under mærke fik optaget en stor artikel i Flyve Posten. Forfatterens indsigt og velunderrettethed var så bemærkelsesværdig, at den kunne tyde på nær forbindelse med politiet, og det var derfor nemt for ham at pille Flyve Postens forslag fra hinanden som dårligt gennemtænkt, men ellers sluttede han sig helt og holdent til den opfattelse, at noget burde gøres – derfor de korrigerende og supplerende oplysninger. Et egentligt forsvar for politiet ville forfatteren afholde sig fra, men han fandt det dog forkert at sammenligne politiet, »som det var«, med folkestemningen, »som den nu er«. Det var rigtigt, at politiets myndighed var begyndt at vakle under Christian 8.s regering, og at det undertiden havde vist ubesindig optræden, men den nuværende situation skyldtes først og fremmest den del af pressen og andre, som havde udnyttet den kunstigt skabte uvilje. Men naturligvis var en nyordning ønskelig, den var bare dyr og lod sig ikke skabe fra den ene dag til den anden.⁸⁴

Disse gode indlæg blev desværre ikke fulgt op, og i slutningen af oktober rykkede Flyve Posten ud igen med en stort opsat klage over den fuldstændige mangel på et hensigtsmæssigt og tilstrækkeligt politiopsyn i byen. Selv ikke det forslag om politiborgere, som bladet selv havde fremsat 4 måneder tidligere, og som forfatteren til den anden store artikel helt havde bifaldet, var søgt iværksat. Der skulle nemlig gå 4 måneder til med noget, som måtte kunne ordnes på 4 uger, »paa en Tid, da Gemytterne ere i Bevægelse og Borgeruroligheder høre til Dagens Orden i Udlandet Vi opfordre derfor paa det Alleralvorligste den eller de Vedkommende, som i saa lang Tid har forhalet Indretningen af et ved Borgeres og Borgervæbningens Deeltagelse hensigtsmæssigt Ordenstilsyn, til

uden Nølen at skride til Udførelsen og ikke ved Planers altfor langvarige Overveielse at lade det komme saa vidt, at dens Udførelse ikke mere kan raade Bod paa det truende Onde«. ⁸⁵

»Den eller de Vedkommende« reagerede imidlertid ikke. Alle-rede forinden havde justitsminister Bardenfleth som nævnt besluttet sig til at lade sagen hvile i denne omgang, og det hjalp heller ikke, at Fædrelandet i december rørte ved problemet igen ved at bringe et nøjagtigt referat af borgerrepræsentanternes behandling af kommissionsbetænkningen i juni. ⁸⁶ Det indeholdt de omtalte skarpe udfald mod politiet, og politidirektør Bræstrup sendte måske en tanke til absolutismens dage, da han lod artiklerne bringe til justitsministeren »i den Forudsætning, at bemeldte Blade mueligen kunde have undgaaet Deres Excellences Opmærksomhed«. Bræstrup fandt dem meget skadelige, især så lang tid efter, under helt forandrede forhold, og spurgte, om noget skulle gøres i den anledning. I ministeriet føjede man lakonisk til på politidirektørens brev: »Henlægges«. ⁸⁷

IV. Politiets virksomhed under det unge folkestyre.

Selv om det måske følte som en midlertidig lettelse, så hjalp det naturligvis ikke i egentlig forstand på politiet, at forholdene i hovedstaden bedrede sig noget efter det urolige år »48«. Ineffektiviteten og vilkårligheden, som var uløseligt forbundne med den dårlige organisation og det ukvalificerede mandskab, vedblev at være de mest karakteristiske træk ved politiets virksomhed, og politidirektør Bræstrup stred en håbløs kamp, klemt inde som han var mellem en årvågen og stadig revsende presse og de formående myndigheder, som ikke var ham nogen større støtte. De national-liberale blade, Fædrelandet og det nye Dagbladet, der begyndte at udkomme i 1851, førte an, ind imellem næsten selvmodsiggende harcelerende over både dette og hint, undertiden sekunderet og til

andre tider imødegået af de konservative aviser. Og der var så sandelig nok at tage fat på.

På den ene side var det galt, at de hestetrukne omnibusser og kapervogne kørte med utilladeligt overlæs, så det overskred alle rimelige grænser for dyrplageri – hvor var det almægtige politi?, måske den, der »smører« godt, også kører godt? – og på den anden side måtte der dog være grænser for politiets strengthed, for »en Droschkekudsk er ogsaa et Menneske med Rettigheder«. ⁸⁸ Prostitutionen kunne man også godt tænke sig at få mere skik på, og i den forbindelse så man med forventning frem til en bedre ordening af det miserable sundhedspoliti, som under koleraepidemien havde afsløret alle sine mangler. ⁸⁹ Men måske burde man tage fat fra bunden med at få sat en stopper for alt det utilbørlige »kommunalsvineri«. Kunne politiet ikke forbyde tæppebankning, brændesavning og anden privat foretagsomhed på offentlige gader og pladser? Var det ikke en idé, om de møddinger, der altid lå og flød på gaderne efter folks udrensning omkring flyttedagene, kunne blive fjernet lidt hurtigere? Og mon det ikke ville hjælpe med en mere talstærk politipatruljering i dagtimerne? ⁹⁰ Når Dagbladet den ene dag fandt det særdeles fornuftigt, at politiet havde forbudt de handlende at hænge eller stille varer uden for deres butikker, og det havde navnlig været påkrævet, siden »Krinolinerne ere komne imode og ofte spærre en betydelig Deel af Fortougene«, så var Flyve Posten den næste dag meget utilfreds med den hensynsløse usmidighed, hvormed politiet praktiserede reglen over for »den driftige og haardtbeskattede Næringsdrivende«. ⁹¹

Fremfor alt var pressen nidkært på vagt over for enhver form for vilkårlighed, idet det specielt efter 1848/49 måtte være et fundamentalt princip, at loven var ens for alle, men undertiden leverede bladene selv beviset for, hvor vanskeligt det lod sig praktisere selv i teorien. Dagbladet fandt det således tåbeligt, at man skulle jages

hjem fra offentlige beværtningssteder før midnat, »naar man ikke er bevandret i Byens Mysterier og kjender de enkelte Kneiper, hvor Politiet tolererer og Vægterne imod en liden Haandpenge af otte Skilling eller en Mark begunstige det saakaldte »Nattesæde«,« og i en omtale af helligdagslovgivningen opfordrede bladet direkte politidirektøren til at sørge for, »at Loven, som er eens for Alle, ogsaa i sin Udførelse bliver det; thi naar det ikke skeer, faaer det let for et mistænkeligt Publikum Udseende af, at den Ene »smører« bedre end den Anden, og det Douceur- og Gratialesystem, hvorefter Politiets underordnede Betjente lønnes, gjør en saadan Mistanke saare naturlig, men lidet heldig for den Anseelse, som Politiet i høi Grad trænger til at tilkæmpe sig i den offentlige Mening«. ⁹²

Men det var også galt, da politidirektøren anklagede studenterforeningen for nattesæde og helligbrøde p.g.a. lørdagssoldene, som fik mange af foreningens naboer til at klage over uro og larm. Heldigvis blev sagen hævet efter forhandling mellem Bræstrup og foreningens seniorat, for de liberale blade mente, at det var rimeligt at tage lempeligt på unge menneskers »i og for sig naturlige Livlighed«, og da politiets overbærenhed mod studenterne nu havde 30-40 års hævd, kunne den vel fortsætte, indtil studenterforeningen om et års tid skulle flytte til sin egen bygning uden nære naboer. ⁹³ Med en konsekvens som en naturlovs bragte Flyve Posten i samme anledning et stort indlæg, hvori man med ætsende ironi tillod sig at spørge, hvorfor i alverden »de unge Mennesker, der ere Intelligentsens Bærere, [skulle] sættes i Classe med andre Dødelige ved at underkastes almindelige Anordninger og generes af Politiet«. ⁹⁴

I forbindelse med næsten enhver klage over politiets vilkårlighed antydede især Dagbladet flittigt, at årsagen skulle søges i det officielle bestikkelsessystem, nytårsgratulationen, som efterhånden greb om sig i en sådan grad, at Flyve Posten ikke tog i betænkning at

udnævne vægterkorpset til »den meest religieuse Corporation i Staten«, når det gjaldt om at finde mere eller mindre hellige anledninger til at ønske glæde og lykke for folk, thi det »vedbliver stadigt at venerere St. Hans, St. Mikkel, St. Morten og de hellige tre Konger«. ⁹⁵ Det uheldige dusørsystem var imidlertid ikke let at komme til livs til trods for, at dets upopularitet kunne forene borgere af selv de mest forskellige samfundsopfattelser i enig modvilje.

Uden at afvente resultatet af planerne om et nyt politi i 1848 foretog en kreds af borgere et fornyet angreb på skikken ved at sende et andragende herom til borgerrepræsentationen, som var meget positivt indstillet og henviste det til politidirektørens betænkning. Hermed var sagen imidlertid stillet i bero for en tid, for trods gentagne anmodninger forelå Bræstrups svar først i efteråret 1852, og så var det endda særdeles nedslående, idet dusørerne viste sig at udgøre en så væsentlig indtægtskilde, at skulle et forbud indføres, måtte politiets lønninger forhøjes med ikke mindre end ca. 150 %. Dertil kom, at Bræstrup fandt det helt umuligt at ophæve dusørsystemet for vægternes vedkommende, og skulle det overhovedet afskaffes, måtte det selvfølgelig gælde for alle. Et forbud ville sikkert endda være umuligt at overholde, selv om lønnen forhøjedes. Dette var mere end rigeligt, og borgerrepræsentationen besluttede straks at meddele magistraten, at da alene politiets lønkrav ikke kunne opfyldes, fandt man sig ikke foranlediget til at gøre mere. ⁹⁶

Borgerrepræsentanternes reaktion er vel forståelig, omend ikke udtryk for hverken vilje eller evne til at løse problemet, men til gengæld giver de tørre tal også rigelig baggrund for borgernes utilfredshed. Skikken fortsatte altså uantastet, kun regelmæssigt ledsaget af vrede ord i pressen, stadig anført af Dagbladets redaktør, den unge jurist C. St. A. Bille, der ivrede mod »de privilegerede

Tiggere, der under det pyntelige Navn af Nyaarsgratulanter navnlig brandskatte Huuseierne og husere i de Handlendes Butiker«. Heldigvis var det jo en skik, som den ydende til enhver tid kunne ophæve, og bladet forsømte ingen lejlighed til at opfordre hertil; det kunne måske oven i købet fremskynde den hårdt tiltrængte omordning af politiet.⁹⁷

Denne agitation mod det hærgende nytårstiggeri bundede uden tvivl i en dyb og reel utilfredshed blandt Københavns borgere, der omsider gav sig udslag i en konkret klage til politidirektøren over to betjentes og to vægteres betleri ved nytår 1860. Sagen førtes for kriminal- og politiretten i København, hvor de tiltalte hævdede at have deres foresattes tilladelse til nytårsgratulation, og politidirektøren fremhævede i en erklæring, at skikken aldrig havde været forbudt, »men fundet aabenlyst Sted fra umindelige Tider, uden tvivl fra Politiets første Indretning«, så at den måtte formodes at have vundet hævd ved langvarig brug og stiltiende samtykke. Dommen, som jo var af principiel betydning, lød på frifindelse, men sagens berettigelse understregedes ved, at omkostningerne pålagdes det offentlige.⁹⁸ Heraf blev utilfredsheden med systemet naturligvis ikke mindre.

Trods ihærdige forsøg fra Bræstrups side lykkedes det imidlertid hverken at forbedre lønningerne eller øge politistyrken væsentligt i årene mellem de to slesvigske krige, så det kan ikke undre, at det politi, der organisatorisk og kvalitativt blev stående på et lavt niveau, slet ikke formåede at leve op til de ændrede krav, de nye tider trods alt stillede.

Det knæk, politiets arseelse led i marts-dagene i 1848, lykkedes det aldrig at forvinde. Den nationale begejstring og glæden over udsigterne til en fri forfatning blev ganske vist holdt inden for passende rammer, men tilfredsheden med, at politiet i det store

og hele forholdt sig passivt, udviklede sig hurtigt til en almindelig tro på, at det var sat ud af spillet. Fordi politiets optræden i befolkningens bevidsthed tidligere ganske selvfølgelig havde været forbundet med det enevældige styre, kneb det med at forstå, at politimagten stort set skulle fungere videre som før under den nyvundne frihed, og samtidig med at politiet rent faktisk ikke formåede at virke tilfredsstillende, udviklede der sig i årene efter 1848 et stadigt større modsætningsforhold mellem dette og københavnere.

Dette overskyggedes imidlertid i de første par år af en sag af noget større dimensioner, nemlig 3-årskrigen mod insurgenterne, som indirekte forskaffede politiet i København en del problemer med hensyn til overholdelse af almindelig ro og orden. Den nationalfølelse, som krigen både vakte og styrkede, gav sig naturligt udslag i en voldsom og unuanceret uvilje mod alt, hvad der var tysk, og det skulle blive årsag til nogle af de alvorligere uroligheder, der med mellemrum plagede hovedstaden i mellemkrigsårene.

I de fleste tilfælde var der tale om begivenheder af episodeagtig karakter, der oftest startede ved en tilfældighed, som da en lille pige kastede skarn ned i et bageri gennem et kældervindue, og en af svendene gav hende en revselse med det resultat, at pigen hylede op og sagde, at hun »havde faaet Prygl af en Tydsker«. Stor ballade, der endte med rudeknuseri hos bageren og tumulter, som varede ved til langt ud på natten trods borgervagtens indgriben.⁹⁹ Det var i 1848, men det skulle ikke blive sidste gang, tyske håndværkssvende i København kom til at mærke, at de stammede fra et land, »som vi have god Grund til ikke at elske«. Så sent som i 1861 angreb en stor menneskemængde en Nørrebro-restaurant, hvor en forening af tyske håndværkssvende holdt fest. Det ophid-

sende rygter gik, at en af tyskerne skulle have snydt sin næse i Dannebrog. Dagbladet tog skarpt afstand fra optøjerne og opfordrede politidirektøren til at trænge til bunds i sagen.¹⁰⁰

De voldsomste begivenheder af den slags indtraf, da regeringen efter fredsslutningen forlagde nogle bataljoner holstenske soldater til København. Deres sprog og uniform gjorde dem naturligvis let kendelige, og ved muligvis p.g.a. utryghed oftest at færdes i flok henledte de i endnu højere grad opmærksomheden på sig. Resultatet blev da også gentagne sammenstød med københavnerne, i et enkelt tilfælde med så blodigt udfald, at 4 af soldaternes modstandere, deriblandt en politibetjent, måtte bringes på hospitalet. Det er klart, at holstenernes stilling i hovedstaden ikke blev behageligere herefter, selv om man søgte at undgå gentagelser ved at give soldaterne udgangsforbud om aftenen og forbyde dem at bære sidevåben uden for tjenesten. Fædrelandet lagde hele skylden for misseren på regeringen, som havde været så tåbelig at trække holstenerne til København, som om man »med et Pennestrøg kan udslette nationale Følelser og historiske Erindringer og lappe forskellige Folk og Stater sammen som brogede Klude«. Det var én til helstatsfolkene.¹⁰¹

Under sådanne tumulter kunne enhver se berettigelsen af politiets prompte og effektive indsats, som også påskønnedes fra mange sider, når den forekom. Og i almindelighed fordømte den samlede presse også, når »Drivere og Commerslystne«s kådhed tog overhånd, som det fx var tilfældet på de årlige balladedage, nytårsaften og kongens fødselsdag. Et særligt problem var det berygtede lysekor, der under 3-årskrigen drog rundt i gaderne for at tvinge folk til at sætte lys i vinduerne, når der var kommet gode efterretninger fra krigsskuepladsen. Reagerede beboerne ikke på kravet om lys, risikerede de at få slået deres vinduer ind, så som regel stillede folk i deres befipelse frem, hvad de havde ved hånden. Politibetjentene

havde ordre til at blande sig med koret, to og to, men uden uniform og stok, og de måtte først gribe ind, når patriotismen gav sig udslag i hærværk.¹⁰² Tumulter af den art billigede pressen absolut ikke, men når politiet søgte at leve op til kravet om, at »vort aarvaagne Politi . . . med lidt Conduite« let burde kunne hindre den slags, resulterede det undertiden i klager over vold mod sagesløse, som i hvert fald de liberale blade bragte med lige så stor iver.¹⁰³

Politiet undgik ikke skarp kritik, for på den ene side var det galt, at det var utidssvarende og ineffektivt, og på den anden side var det næsten værre, når det forsøgte at skride ind på den traditionelle vis, efter at stokken var blevet hentet frem igen. Utallige er de beretninger, der bragtes i bladenes spalter om sammenstød mellem politi eller vægtere på den ene side og en enkelt synder eller en større flok urostiftere på den anden. Det er sikkert, at lovens håndhævere som regel ikke lagde fingrene imellem, men kunne det en enkelt gang lykkes deres modstandere at få overtaget – det var oftest en enlig vægter, det gik ud over i ly af mørket – så sparede heller ikke de på kræfterne, for havde de ikke noget at hævne nu, så fik de det nok senere. Øjenvidneskildringer giver et levende indtryk af, hvordan betjentene kunne lade stokken danse på en bøjet ryg, og vægterne var tilsyneladende heller ikke blide, når de ved nattetide gav en beruser eller urostifter en ubehagelig stigetour til arresten. Transporten foregik ofte på en stige; bastet og bundet hertil var selv den stærkeste hjælpeløs. Samtlige hovedstadsblade havde hvert år mange sager om opsætsighed, fornærmelser og vold mod politi eller vægtere, men kun en sjælden gang ses en sag om myndigheds-misbrug at være nået for retten.¹⁰⁴

Ved en sådan fremgangsmåde kunne politiet naturligvis ikke genvinde sin »moraliske kraft«, hvad de liberale aviser gang på gang søgte at overbevise myndighederne om. Ind imellem de mange angreb på politiet søgte bladene også at vise vejen til bedre til-

stande ved at pege på det londonske politi som en antagelig model, ja, som et eksempel til efterfølgelse. Der blev gjort rede for, hvor glimrende organisationen virkede, og der blev lagt megen vægt på, at London-politiet ikke blandede sig i mere end strengt nødvendigt. Endvidere højnede det standarden, at de engelske »policemen« altid fik en forberedende kort uddannelse, og at de skulle kunne læse og skrive og være sunde på sjæl og legeme, – herved udelukkede man bærmen. I undertiden lidt sværmeriske vendinger fremhævedes den retlinede og pligtopfyldende betjent, der med sin stav som eneste bevæbning kunne falde på sin post som et offer for »Gavtyvenes Knivstik«, men til gengæld havde det engelske politi befolkningens støtte, og det ville være i høj grad ønskeligt, om man herhjemme efterhånden ville indse, at »Magten ei er stærk uden at den er baseret paa Sympathier hos Folket; og ei paa Frygten, den indgyder«. ¹⁰⁵

I en af avisartiklerne om politivæsenet i London blev »the detective police«, der også skulle savne sin lige, kaldt et hemmeligt politi, som aldeles ikke befattede sig med politik. »Det sniger sig ikke ind i Kaffehuse eller vel endog i Privatkredse, for at lure eller denuncere«. ¹⁰⁶ At der ikke skulle eksistere nogen form for politisk politi i England, var sandsynligvis ønsketænkning, men bemærkningen var utvivlsomt også snarere rettet mod de hjemlige tilstande, som trods den nye konstitutionelle frihed tillod en videreførelse af politiets politiske virksomhed. Denne frihed var jo ikke noget entydigt begreb, og der var stadig grobund for ideer, der hørte hjemme på det politiske politis arbejdsmark.

I den første tid efter 1848 var det naturligvis især slesvigholstenismen og dens tilhængeres gøren og laden, politiet skænkede størst opmærksomhed. Alle, som kunne tænkes at sympatisere med oprørerne, kontrolleredes i smug. Anmeldere gjorde flittigt politiet opmærksomt på, at der et eller andet sted i byen boede tyske fa-

milier, som opførte sig mistænkeligt, at holstenske klubber holdt til her eller der, eller at der var for meget tysk hotelpersonale i byen. Bræstrup gav hver gang ordre til undersøgelse af sagen, der som oftest viste sig at være blind alarm.¹⁰⁷ Også adskillige kendte personers færden blev kortlagt i minutløse rapporter. Om en enkelt berettedes bortset fra møder med forskellige mennesker, visitter, museumsbesøg o. lign. tilmed om et besøg hos »et offentligt Fruentimmer«.¹⁰⁸ Fra perioden 21.-30. juni 1850 foreligger oven i købet rapporter om ledende danske politikere som Tscherning, Andræ, Monrad, Krieger »og Consorter«. Rapporterne er anonyme, men skrevet på foranledning af Bræstrup; hvem der har givet den højere ordre, kan ikke siges.¹⁰⁹

Hovedstadens politi havde mere end nok af den slags opgaver, fordi mistænkelige personer under krigen ofte blev tvangsforflyttede fra hertugdømmerne til København, hvor de formodedes at kunne gøre mindre skade.¹¹⁰ Politidirektør Bræstrup var ikke ganske tilfreds med denne ordning, men bebyrdedes ikke desto mindre derforuden med en ledende, konsultativ rolle inden for det efterretningsvæsen, der opbyggedes i Sydjylland og Holsten under Bræstrups højre hånd gennem en del år, politiadjutant J. E. Leerbech. Denne nærede stor beundring for sin gamle chef og læremester og indviede ham i en ret omfattende korrespondance i alle sine problemer, successer og fiaskoer.¹¹¹

På tværs af arbejdet med spionsager, hvor man skænkede selv tilsyneladende ubetydelige sager nøje opmærksomhed,¹¹² og det tidrøvende tilsyn med diverse mistænkelige personer, som fortsatte også efter krigen omend i et mere beskedent omfang,¹¹³ måtte politiet desuden i almindelighed have fingeren på pulsen, lodde stemningen i befolkningen¹¹⁴ og være på vagt over for det mindste tilløb til »farlige« tendenser. Der blev f.eks. foretaget en grundig undersøgelse, da den danske gesandt i Paris via udenrigsministeriet sendte

Bræstrup nogle dokumenter med vink om en sammensværgelse i København med det formål sammen med holstenerne at styrte den danske regering. Planerne viste sig enten at være meget primitive eller rene fantasier.¹¹⁵

Efter 3-årskrigen koncentreredes politiets interesse mere om de socialistiske ideer, der opfattedes som højst revolutionære, og politidirektør Bræstrup brevvekslede i den anledning ivrigt med sine kolleger i de nærmeste udlande. »Vertrauliche Polizeimittheilungen«, der udsendtes af politiet i Dresden med 1-3 ugers mellemrum, synes nærmest at have fungeret som internationalt politiorgan, og sammen med Bræstrups korrespondance af mere privat karakter gav det talrige oplysninger om politiske bevægelser i hele Europa, arbejderforeninger i Sverige, slaviske sammenslutninger og andre nationale problemer, kommunistkolonier i det fjerne USA eller så tæt på som i Hamborg osv.¹¹⁶ Fra tid til anden fik denne ret intense virksomhed mere relevant indhold, nemlig når efterlyste eller blot mistænkelige personer lagde vejen om ad København, hvor de holdtes under opsigt, til de forlod landet igen, men stort set synes Danmark at have været et roligt og forholdsvis ubetydeligt grænse-land i forhold til de politiske brændpunkter i Mellemeuropa.

Det europæiske politiske liv dannede i øvrigt god grobund for talrige vildskud. Den danske diplomat, Christian Bille, der sendtes som gesandt til det engelske hof den 1. februar 1852, skrev således hjem få måneder senere, at »strax efter min Ankomst hertil blev jeg ligesom enhver ny ankommen Minister bestormet med Angivelser af alle Slags eller rettere med Tilbud om saadanne. Trods alle Advarsler, besluttede jeg selv at gaae Skolen igjennem og betale mine Lærepenge for senere at kunne dømme af egen Erfaring. Denne viiste mig snart at saalænge jeg indlod mig paa Forskud af det ene Pund Sterling efter det andet fik jeg en Mængde forblommet Snak; men saasart jeg gjorde nogen positiv beviislig Angivelse

af Navn til Betingelse for videre Betaling hørte jeg intet videre fra Vedkommende«. ¹¹⁷

Herhjemme indskrænkede politiets fremgangsmåde sig i det store og hele til en systematisk »undergrundsvirksomhed« af samme karakter som før 1848. Betjente og navngivne eller anonyme meddelere, hvoraf nogle næppe selv var klar over, for hvem de arbejdede, idet deres oplysninger kom frem via mellemmand, ¹¹⁸ sørgede for løbende underretning om diverse foreninger og møder. I almindelighed blev der forholdsvis sjældent skredet ind, men mindelser om absolutismens dage dukkede dog op under ministeriet Ørsted (1853-54), da politiet strammede kursen ganske betydeligt. Pludselig steg antallet af pressesager mod de liberale blade voldsomt, Bræstrup nedlagde forbud mod påtænkte demonstrationer, og i anledning af et studenterkarneval i vinteren 1854 frabad han sig optog, scener o.lign., som kunne have karakter af politisk demonstration eller indeholdt hentydninger til politiske personligheder. ¹¹⁹ I maj samme år gik politiet så vidt som til at forbyde de i København bosatte nordmænd at fejre deres 40-års grundlovsfest, men festligholdelsen af det beskedne danske 5-års jubilæum en lille måned senere vovede man dog ikke at forbyde; man nøjedes med efter ordre at påse, at der ikke i forsamlinger under åben himmel affattedes resolutioner, som gik ud på at styrte regeringen. ¹²⁰

Denne hårde linie behagede naturligvis ikke de liberale blade, hvoraf især Dagbladet rasede mod politiet i en så sarkastisk tone, at det måtte føre til en polemik med Flyve Posten. Den var nu ikke særlig givende, for begge aviser hagede sig fast i deres synspunkter på en så indædt måde, at i adskillige konkrete tilfælde påstand simpelthen kom til at stå imod påstand. I reglen forekom Dagbladets angreb dog både begrundede og velunderbyggede, og det kneb ofte for modstanderne at formulere et ordentligt forsvar. ¹²¹

Den politik, som ministeriet Ørsted udstak, måtte politidirektør Bræstrup naturligvis følge, da han jo var direkte underordnet justitsministeren i den til enhver tid siddende regering, men der er næppe tvivl om, at han som gammel, erfaren embedsmand i en betroet stilling i vid udstrækning kunne handle efter personlig konduite, især når ministeriets politiske anskuelser tillod det at betragte ham som en loyal og ligesindet medarbejder. Det har sikkert ikke været Bræstrup ukært at følge den ørstedske linie over for den politiske udfoldelse i datidens København, for hans egne sympatier var velkendte; de afslørede sig i hans embedshandlinger, og man kan i dag af hans brevveksling se, hvor vanskeligt han fandt det at acceptere de nye tider,¹²² selv om man ikke kan frakende ham en vis form for tilpasningsevne. Dertil var han trods alt for begavet.

Nu er der vel ikke meget, som tyder på, at Bræstrups fingre ligefrem kløede efter at lade bambusstokken danse, som Dagbladet mente,¹²³ tværtimod så han utvivlsomt gerne et dygtigt og talstærkt politi, som kunne klare sin opgave og endda fare med lempe, men som leder af Københavns politi måtte han finde sig i at være skydeskive for den liberale bevægelses kritik og satire. Selv om han personligt respekteredes i alle lejre for sin overordentlige dygtighed og anerkendte humanisme, kunne det ikke undgås, at han samtidig opfattedes som inkarnationen af den onde ånd bag den reaktionære kurs, der gjorde politiets stilling i årene efter 1848 stadig mere uholdbar.

V. Nye reformplaner.

I 1857 indførtes gasbelysning i København, og da vægterkorpset hermed stilledes til friere disposition, forelå nu muligheden for en fuldstændig omordning af hovedstadens politi. Til at tage sagen

under nærmere overvejelse nedsatte justitsministeriet en ny kommission, der blev sammensat efter samme retningslinier som den forrige, og som skulle stile efter en definitiv reform uden provisorisk præg.¹²⁴

Blandt de organisatoriske ændringer, der blev foreslået i betænkningen, som forelå i november 1857, var den mest radikale uden tvivl ophævelsen af vægterkorpset og indførelsen af patruljeprincippet. Desuden ville man højne standarden af det egentlige politi, bl.a. ved strengt at forbyde betjentene at modtage dusører eller anden indtægt af byens indbyggere uden politidirektørens tilladelse. Politiet burde bestandig søge at sikre sig befolkningens støtte til bevarelse af sikkerhed og orden. Det skulle være høfligt og tjenstvilligt mod alle og altid gå roligt frem uden magtanvendelse undtagen ved selvforsvar eller til overvindelse af modstand. Ved mindre betydelige tjenesteforseelser, som ikke fortjente offentlig påtale, skulle politidirektøren som hidtil kunne straffe med bøder, arrest, suspension eller afskedigelse. Med hensyn til beklædning skønnedes det formålstjenligt at lade hver betjent bære nummer på kraven, og endnu engang foreslog man som bevæbning en stav efter engelsk mønster, medmindre et andet våben skønnedes nødvendigt under specielle omstændigheder.¹²⁵

Betænkningen blev i det store og hele vel modtaget af pressen, hvoraf de liberale blade på forhånd måtte forventes at være villigt indstillede over for enhver ændring af de bestående forhold. Dagbladet, der i sin korte eksistens havde gjort et bedre forhold mellem politi og borger i hovedstaden til et kardinalpunkt for det unge demokrati, fremhævede specielt afskaffelsen af politistokken, som kommissionen fandt ville blive overflødig og bortfalde af sig selv med indførelsen af staven som normal bevæbning (det var omtrent den samme vage formulering som i betænkningen fra 1848). Var staven mindre respektindgydende, var den til gengæld

også mindre provokerende, og politiet kunne formentlig i fremtiden søge mere støtte i den offentlige mening og vente en mere velvillig indstilling hos befolkningen.¹²⁶

Fædrelandet rettede derimod en hovedindvending mod politikorpsets interne skillelinie mellem embedsmænd og betjente, der nærmest var at betragte som en over- og en underklasse. Bladet fandt, at man ikke burde spærre politibetjentene vejen til forfremmelse ved kravet om juridisk eksamen for alle embedsmænd. Naturligvis kunne man ikke helt undvære juridiske kundskaber på politikammeret, men i mange tilfælde var det nok så nødvendigt at være i besiddelse af åndsnærværelse, snildhed, energi og konduite, som ikke absolut erhvervedes under en juridisk uddannelse. Man burde opretholde kravet om en juridisk eksamen for ganske få stillinger og åbne mulighed for avancement fra betjentklassen til de mest praktisk betonedede embedsmandsstillinger. På den måde ville man få bedre og mere energiske betjente, og dette kunne bane vej for den så stærkt påkrævede nye ånd i Københavns politi. Fædrelandet undrede sig over, at Bræstrup ikke selv havde foreslået dette, da han jo havde rig erfaring for, at politiembedsmændene i en årrække havde været af særdeles ringe karat, mens politiets sande styrke netop bestod i enkelte dygtige betjente. Til hvilken embedsmand kunne han måske i tilfælde af sygdom eller død trygt overdrage politiets ledelse?¹²⁷

Efter disse kommentarer blev der mærkeligt stille om sagen. Kommissionen havde tænkt sig omordningen ført ud i livet den 1. april 1858, men intet skete, og for den del af offentligheden, der var interesseret, syntes betænkningen sporløst forsvundet, efter at den af kommissionen var blevet sendt til justitsministeriet.

Da dens skæbne stadig var uvis efter 9 måneder, »Svangerskabets ordinaire Periode«, tog Dagbladet i en leder sagen op igen med en opfordring til justitsministeriet om at overvinde sin inerti og

tage fat på reorganisationen af politiet, når der oven i købet forelå et så fortræffeligt forarbejde. Der var ingen mening i, at denne plan ligesom flere tidligere skulle løbe ud i sandet, for selv om politidirektør Bræstrup var en dygtig mand og politiet ikke mere et politisk redskab som under det forrige ministerium (ministeriet Ørsted), var en reform stadig hårdt tiltrængt, og der var ingen undskyldning for at vente, når selv politiets ledelse helhjertet støttede sagen. Den anslåede økonomiske byrde kunne måske give anledning til overvejelser, men justitsministeriets tøven var alligevel påfaldende. Dagbladet kunne til dels tilslutte sig den politiker, der for nylig havde sagt, at udviklingen i Danmark foregik i spring, men der blev til gengæld altid taget et forsvarligt langt tilløb, og ofte var et lille puf i rette øjeblik og på rette sted nødvendigt, hvis tilløbet overhovedet skulle resultere i et spring.¹²⁸

Om Dagbladets utilsørede opfordring ligefrem kom til at virke som det lille puf i rette tid, er vel tvivlsomt, men hen på efteråret 1858 kom der i hvert fald atter skred i tingene. Borgerrepræsentationen fik kommissionsbetænkningen til behandling, og de 2 møder i september-oktober blev begge overværet af en talstærk tilhørerskare, især bestående af politiets embedsmænd og betjente, der interesserede fulgte de timelange forhandlinger.¹²⁹

Det lykkedes stort set forsamlingen at nå til enighed om principiel tilslutning til kommissionens forslag, men forinden havde man drøftet mange ændringsforslag af mere eller mindre væsentlig karakter. Der luftedes mange teorier om, at man for at sikre sig et nyt politi med en bedre ånd end i det gamle måtte afskaffe mest muligt af mindelserne om fortiden, indføre nye uniformer, nye kasketter, nye benævnelser for politiets personale osv., men man nøjedes dog med at kræve stokken utvetydigt forbudt én gang for alle, for »hvad der gav det engelske Politi saa stor Støtte hos Publikum, var, at det stod rolig og værgeløst mellem en raa og kaad

Mængde«. ¹³⁰ Forsamlingen udtrykte endvidere håbet om, at politireformen uden yderligere forsinkelse kunne sættes i værk den 1. april 1859.

Håbet kunne synes berettiget, men tiden gik med forhandlinger mellem stat og kommune om tilvejebringelse af det økonomiske grundlag for reformens gennemførelse. Sidst på efteråret 1859 kørte man uhjælpeligt fast, og kommunalbestyrelsen så sig nødsaget til at bede justitsministeriet tage under overvejelse, om man ikke kunne opnå en hensigtsmæssig forbedring af både dag- og natpolitiet på en mindre bekostelig måde. ¹³¹

At slække på kravene ved at være tilfreds med et lidt mindre mandskab i første omgang, fordi det derved var lettere at liste en reform igennem, var netop det råd, Bræstrups ven og kollega, politimester Morgenstjerne i Christiania gav Bræstrup, der med oprigtig beklagelse så den påtænkte reform gå i vasken. Hans ærlige vilje kan ikke betvivles, og mens planerne nu måtte hvile for en stund, måtte han nøjes med at glæde sig over de opmuntrende bulletiner, Morgenstjerne skrev om den omordning af politiet i Christiania, som var blevet foretaget i 1858, bl.a. med Bræstrup som en værdifuld rådgiver. Patruljesystemet var glimrende, gaderne var nu renere, der var næsten ingen slagsmål, flere forbrydere blev pågrebet, og det gik fint med at undvære vægterne, selv om der selvfølgelig var nogle, »som nu finder Vægtersangen den yndigste Musik . . . men dette er da naturligviis kun enkelte Malcontenter og nogle gamle Jomfruer«. ¹³²

VI. Nytårsoptøjerne i 1860.

Selv om planerne om en nyordning af Københavns politi led et alvorligt havari i slutningen af 1859, skulle der komme ny og frisk vind i sejlene, før man anede det. Årsagen var en række voldsomme

begivenheder i hovedstaden ved årsskiftet 1859/60, som senere huskedes under navnet »nytårsrevolten«. ¹³³

Baggrunden for revolten var de politiske forhold i slutningen af 1859. ¹³⁴ Det var velkendt, at de nationalliberale førere så med alt andet end blide øjne på grevinde Danner, kong Frederik 7.s hustru, og i C. C. Halls regering, og da navnlig hos Krieger, var der efterhånden opstået den bestemte plan at få hendes fortrolige ven, kammerherre Berling, fjernet fra hoffet, hvorved man formodede, at også grevindens indflydelse ville dale. Men kongen var utilbøjelig til at give afkald på sin rådgiver, og da et stadig stærkere pres fra ministeriets side i løbet af efteråret 1859 kulminerede i, at Krieger anmodede om sin afsked, opgav Hall omsider kampen og drog konsekvensen heraf ved at lade hele ministeriet demissionere.

Den forståelse, som modsætningen til de nationalliberale havde fremkaldt mellem det Danner-Berlingske hofparti og bondevennerne, viste vejen til løsningen af den politiske krise. Ministeriet Halls afskedsbegæring blev modtaget, og den 2. december udnævntes den regering, som kongen havde anmodet folketingets formand, kammerherre C. E. Rotwitt, om at danne. Trods den parlamentariske støtte fra det bondevenlige flertal i folketinget var det ikke nogen let opgave, man lagde i hænderne på det nye ministerium. Det nationalliberale parti havde længe været toneangivende på den politiske arena, og det havde ganske overvældende tilslutning netop i København, hvor meddelelsen om det nye ministeriums sammensætning blev modtaget med meget voldsom uvilje.

Det ulmede i byen, og modviljen mod grevinde Danner og kredsen omkring hende slog hurtigt ud i lys lue. Forfatteren Erik Bøghs lystspil »Grevinden og hendes søskendebarn« gik for fulde huse, og publikum jublede demonstrativt over de voldsomme udfald, som kun havde fået en særdeles beskedent dramatisk omskrivning. Da Frederiksborg Slot brændte op mod jul, mens Frederik 7. og grev-

inden opholdt sig på slottet, svirrede de mest utrolige rygter i København, og branden blev naturligvis også udlagt som et tegn på grevinde Danners ulykkebringende indflydelse. Plakater mod hende og Berling sagdes at være opslået på gadehjørnerne, men også politiet kendte dem dog kun som et rygte,¹³⁵ og anonyme breve og blotte forlydender antydede en demonstration på Christiansborg slotsplads nytårsaften.

Politiet fulgte naturligvis opmærksomt denne udvikling, men kunne ikke gribe ind mod de ukendte urostiftere. Da urolighederne imidlertid syntes at skulle kulminere nytårsaften, forberedte man sig i det stille på lidt af hvert, selv om politidirektør Bræstrup ikke ventede, at der ville ske noget »af alvorlig Natur«, fordi den oppositionelle bevægelse tilsyneladende manglede ledere, som vovede at tage risikoen ved at træde offentligt frem. I løbet af nytårsaftensdag spredtes rundt i København nyheden om, at kammerherre Berling havde nedlagt sine hofstillinger dagen før, sandsynligvis ikke mindst p.g.a. den ophidsede folkestemning, og den havde øjensynligt en meget beroligende virkning.¹³⁶ Men det var alligevel for sent til, at udviklingen lod sig standse.

Som venteligt var der nytårsaften mange mennesker på gaden, og alene de vedholdende rygter om usædvanlige begivenheder var nok til at skabe disse. En flok, som på sin tilsyneladende tilfældige og planløse færd gennem den indre bys gader voksede sig større og større, satte pludselig kursen mod Slotsholmen og Christiansborg, hvor kongen og grevinde Danner opholdt sig. At inspirationen her til kom fra de foregående dages intense rygtekampagne, kan næppe betvivles, men nu viste det sig til gengæld også, at bevægelsen ikke længere kunne leve på en stemning, men krævede handling og derfor savnede ledere, som Bræstrup havde påpeget.

På Slotsholmen blev mængden, der talte 6-800 mennesker, tydeligt grebet af usikkerhed og gik i stå, mens alle under hujen og

skrigen opfordrede hinanden til at gå videre. Vejen til slotsgården var imidlertid spærret af garden, og først da 9-10 politibetjente kom til¹³⁷ og opfordrede folk til at passere, syntes der at blive enighed om at storme frem mod slottet. Betjentene brugte stokkene for at hindre dette, men måtte vige og fik først i forening med garden mængden drevet tilbage. Hermed var den værste fare overstået, og uroen ville muligvis herefter af sig selv være stilnet af, men mens garden blev ved slottet, fik politiet til stadighed forstærkning og forfulgte mængden over på Højbro Plads og splittede den effektivt og hårdhændet i de tilstødende gader.

Politiet opfattede ikke optøjerne særlig alvorligt, og politidirektøren følte sig overbevist om, at de ikke skyldtes nogen fast plan, men kun var forekommet, fordi de bød på »den Slags Lystighed, som Pøbelen sætter Priis paa«. ¹³⁸ Uroen havde dog været exceptionel, selv på en nytårsaften, og blev omtalt mere eller mindre indgående i alle hovedstadsaviserne, som var enige om at tage afstand fra spektaklerne og de ukendte agitatorer, der måtte bære en stor del af skylden herfor. ¹³⁹ De personer, der »understøtter en slig Raahed, hvad enten den giver sig Luft hos en hujende Pøbelhob eller i en demoraliseret Pøbelpresse, bidrager derved til at undergrave Friheden og besudle Nationens Ære«, mente Flyve Posten, ¹⁴⁰ og Dagbladet indrømmede, at der i mængden faktisk havde været »enkelte velklædte Personer, som burde have skammet sig ved at deeltage i slige Optrin«. Beretningerne om, hvad der egentlig var sket nytårsaften og natten igennem, var dog så usikre og modstridende, at en pålidelig orientering fra myndighederne ansås for ønskelig. ¹⁴¹

Hurtigt begyndte pressen imidlertid at antyde, at ansvaret vist ikke udelukkende skulle placeres hos den »hujende Pøbelhob«, og Dagbladet gik som sædvanlig i spidsen mod byens politimyndighed og anklagede både betjente og vægtere for at være gået ualminde-

lig brutalt frem og have overfaldet både skyldige og uskyldige i et forsøg på at »opføre en af de fra Absolutismens Tid bekendte Gadekampe«. Bladet gik endda så vidt som til at påstå, at alle den sidste tids rygter om uro mærkeligt nok kunne spores tilbage til politiet eller kredse i nær forbindelse med dette, så måske skulle det fredelige danske folk i virkeligheden irriteres og bankes til optøjer og forstyrrelse af den offentlige ro og orden »af Grunde, som vi ikke kunne udgranske«. ¹⁴²

Det ville nok også blive vanskeligt at finde en rimelig forklaring på netop dette fænomen, men politiets »Malkonduite« nytårsnat dokumenteredes i hvert fald til overflod, da bladets opfordring til forulempede om at melde sig med deres klage gav overvældende bonus. ¹⁴³ Alle dagbladene var i princippet enige om, at der burde foranstaltes en undersøgelse, selv om der naturligvis var langt fra den højreorienterede presses omtale af vort dygtige og årvågne politi ¹⁴⁴ til Dagbladets sarkastiske bemærkninger om dets i årevis ustraffede myndighedsmisbrug. ¹⁴⁵

Endnu før sindene var faldet til ro, blussede urolighederne imidlertid op igen. Baggrunden var denne gang en anden, idet modviljen mod grevinde Danner, kammerherre Berling og ministeriet Rotwitt var næsten fuldstændig glemt til fordel for det aktuelle mellemværende mellem politiet og den såkaldte københavnske pøbel. Der er ingen tvivl om, at de optøjer, der fandt sted i byen på ugedagen for nytårsspektaklerne, var rettet mod politiet, selv om man varmede op ved at råbe og huje ved hotel Royal, hvor ikke mindre end 3 af ministrene, deriblandt Rotwitt, boede.

Urostifterne mødte næsten ingen modstand i byens gader, men da de forsøgte at trænge over på Slotsholmen, fandt de alle broer spærrede af garden og politiet, og denne provokation fik opløbet til at udarte. »Ned med Kiæppedrengene«, lød råbet, ¹⁴⁶ nu skulle politiet bankes af. Droschekuskenes foderkasser og et lille nødtørfts-

hus på Højbro Plads blev hurtigt brækket ned og anvendt som kasteskyts mod politiet, der udviste en forbløffende tilbageholdenhed, men til sidst foretog et rask angreb og spredte mængden for alle vinde. Tilbage på valpladsen lå »Skoe, Tøfler og umage Galoscher«. ¹⁴⁷

Også disse udskejelser fordømtes enstemmigt, omend med vekslende styrke, af pressen, som udtalte sig meget anerkendende om politiets besindige optræden, ¹⁴⁸ men alligevel skulle man opleve endnu et par aftener med voldsom uro og optøjer i byens gader, og under disse greb politiet meget eftertrykkeligt igen til de gamle metoder.

Mandag den 9. januar drog en større menneskemængde atter rundt i Københavns gader, »en Masse Læredrenge, Sjouere og anden Pøbel«, ¹⁴⁹ hvorimod der næppe har været mange gode borgere iblandt. En del studenter var derimod hver gang til stede ved urolighederne, men Dagbladet opfordrede dem til at holde sig tilbage. Dette medførte en polemik med studenterforeningens seniorat, som følte standens ære krænket af grundløse beskyldninger. Dagbladet kunne dog bevise, at studenter – ikke studenterne eller studenterforeningen – havde deltaget mere eller mindre aktivt, idet bl.a. en af bladets egne »Opløbsreferenter« havde været en student. ¹⁵⁰

Ethvert formål undtagen ballade var nu forlængst tabt af sigte, og hadet og oprøret mod politiet var så diffust og uklart, men samtidig dominerende, at urostifterne bortset fra larm og rudeknusning også overfaldt fredelige borgere, blot fordi de gik med stok. Politiet gjorde energiske forsøg på at splitte mængden, men uden større held, og først da der udbrød brand ved Nørrevold, fik man et mål, der kunne tiltrække og pacificere de mange hundrede sensationslystne mennesker. ¹⁵¹

Nu blev det dog for meget for politidirektør Bræstrup, som dagen efter lod de ledende hovedstadsblade bringe en bekendtgørelse

mod gentagelse af den slags »tumultuariske og forbryderiske Handlinger«. Al uordentlig sammenstimlen og larm på gaden blev udtrykkelig forbudt, og da eventuelle nysgerrige kun opmuntrede uro-stifterne og øgede uordenen, anmodedes også de om at holde sig borte. Børn, læredrenge og tyende skulle holdes inde efter mørkets frembrud, og reglerne om al beværtnings ophør senest kl. 23 skulle overholdes. Ro og orden ville om nødvendigt blive opretholdt med magt, og man kunne takke sig selv for eventuelle ubehageligheder, hvis man ikke rettede sig efter denne advarsel. Til slut opfordredes alle fredselkende borgere til at støtte politiet, så der igen kunne blive sikkerhed og ro i byen.¹⁵²

Det er muligt, at denne proklamation i første omgang mod sin hensigt virkede som en udfordring, for gadeoptøjerne samme aften antog et hidtil uset omfang. Til gengæld blev de også de sidste i den kæde af uroligheder, der tog sin begyndelse nytårsaften, for politiet gjorde sit bedste for at efterleve morgenens bekendtgørelse, og med hjælp fra en deling husarer lykkedes det i løbet af aftenen at kvæle oprørsstemningen ganske effektivt. Der blev uddelt drøje hug af et godt hjerte og arresteret en del uroelementer, deriblandt efter sigende også nogle af »den bedre Klasse«,¹⁵³ og hermed erkendte den slagne part sit nederlag.

Nogle dage senere spredtes ganske vist ved anonyme breve det rygte i byen, at det skulle gå løs igen med fornyet styrke. Pressen tog skarpt afstand fra disse forlydender, hvis ophavsmænd aldrig blev opdaget.¹⁵⁴ Men de har næppe, som rygtet ville vide, tilhørt »et Reactionsparti af den høiere Klasse«, som ønskede at skabe demonstrationer for at vise udlandet, »at det danske Folk ikke er modent til Friheden«; hertil skulle høre selveste udenrigsministeren, baron C. F. Blixen Finecke.¹⁵⁵

Det blev dog ved truslerne, og siden var byen rolig. Som et lille efterspil kunne politidirektøren meddele i bladene, at i alt nogle og

tyve personer »saavel af Deltagerne som af Tilskuerne« var blevet fængslet. Mod nogle af dem var der indledt kriminalundersøgelse, mens resten allerede var blevet straffet med vand og brød, simpelt fængsel, rottingslag eller bøde.¹⁵⁶

Med baggrund i disse gadekampe udspillede en parallel diskussion i de københavnske dagblade. Den samlede presse havde ganske vist hele tiden været enig om at påpege det forkastelige i optøjerne, men der havde været stærkt divergerende syn på det ordenshåndhævende politis rolle under disse. Dagbladet for som venteligt hårdt frem mod de ansvarlige myndigheder med anklager for magtmisbrug, med Fædrelandet som en lidt mere moderat sekundant, mens Berlingske Tidende og andre højreorienterede blade gjorde, hvad de kunne, for at føre politivenlige synspunkter til sejr.

Præg af polemik mellem aviserne opstod, da Dagbladet udtalte sin forundring over fredelige folks tålmodighed over for betjente og vægteres voldelige overfald nytårsaften. Når politiet på den måde ligefrem selv forstyrrede ro og orden, måtte nødværge være fuldt berettiget, især da man aldrig fik oprejsning ad rettens vej for den slags mishandlinger. Men folk var jo så godmodige, at de samme betjente og vægtere såmænd nok havde haft en rig høst i de følgende dage på deres tiggervandring som nytårsgratulanter.¹⁵⁷ Denne meget skarpe formulering fik Flyve Posten til at harcelere over de af Dagbladet »anbefalede Conflicter med Politiet« og den del af pressen, der lagde mere vægt på politiets mulige overgreb end på de oprørende pøbeloptøjer.¹⁵⁸ Det betød i den forbindelse mindre, at Dagbladet stærkt beklagede urolighederne. Parterne kom ikke hinanden nærmere.¹⁵⁹

I den følgende tid skrev Dagbladet næsten dagligt om »politi-vilkårligheden«, som blev det foretrukne udtryk efter det ved nytårsstid anvendte og noget stærkere »politioptøjer«, mens Flyve Posten ironiserede over folkedemonstrationerne eller, »som man paa

en skammelig Maade vover at kalde dem«, pøbeloptøjerne.¹⁶⁰ De nationalliberale blade offentliggjorde mange eksempler på politiets næsten systematiske brutalitet over for såvel urostiftere som uskyldige, der mere eller mindre tilfældigt havde opholdt sig, hvor der var optøjer eller sãmænd blot betjente eller vægtene i nærheden. Og ifølge vidneforklaringerne fortsattes den hensynsløse behandling i rigt mål efter en eventuel arrestation på politikammeret og i arresten, hvor flere fik lov at tilbringe adskillige timer under dattidens særdeles ubehagelige forhold, der understregedes af det pres på kapaciteten, som de mange arrestationer under urolighederne bevirkede. Nogle sad i arresten for længe uden at komme i grundlovsforhør, mange måtte vedtage en bøde for dog at slippe ud, flere kunne dårligt nok få at vide, hvori anklagen bestod, og agtværdige damer af det bedre borgerskab var en besvimelse nær af sindsbevægelse over overhovedet at være blevet »sat fast«.¹⁶¹

Der er ingen tvivl om, at en stor del af den københavnske befolkning trods udbredt bekymring over de voldsomme uroligheder fandt myndighedernes optræden utålelig, og materialet mod politiet var så righoldigt, at der var rigelig baggrund for den nationalliberale presses skriverier. Det faldt tydeligt nok de konservative aviser vanskeligt at etablere et effektivt forsvar mod de heftige angreb, og alt for ofte lod de sig nøje med postulater om grov bagvaskelse, usandhed og tomme fraser,¹⁶² mens deres modstandere beskyldte dem for i servil skinhellighed at forsvare alt bestående, ligegyldigt hvad, for så at sparke til det, når det endelig var faldet.¹⁶³

Som regel forsøgte højrepressen at hænge sig i Dagbladets undertiden lidt kraftige sprogbrug, og takket være dette blads journalistiske iver lykkedes det ind imellem modstanderne at finde overdrivelser eller ligefrem unøjagtigheder, som ved en tilstrækkelig ironisk og ensidig behandling kunne bidrage til at give det et odiøst skær af upålidelighed.¹⁶⁴ Nytårsurolighederne blev sat i bås

ved oplysninger om, at der blandt de arresterede var tidligere straffede personer,¹⁶⁵ og antydninger om, at de hemmelige provokatører havde et politisk mål med optøjerne, der i øvrigt lignede begyndelsen til de franske revolutioner, så det var vel rimeligt at kræve alvorlige forholdsregler, hvis man ikke ønskede et pøbelherredømme.¹⁶⁶ Læserbrevet benyttedes flittigt som polemisk virkemiddel, og især i Flyve Posten brillerede »fuldmægtig Petersen«, dvs. bladets redaktør Jacob Davidsen, med selvløsende ironi som fingeret liberal og ven af Dagbladet.¹⁶⁷

Det blev i øvrigt Dagbladet selv, der kom til at spille modstanderne deres bedste våben i hænde, nemlig ved den famøse historie om »den norske dame«. Bladet bragte et åbent brev til Københavns politidirektør fra en ung dame fra Christiania, der beklagede sig over den ilde medfart, som hun og hendes moder i selskab med 2 andre damer og 4 herrer havde fået en af de aftener, der var optøjer i byen. De havde stået ved deres gadedør for at lukke sig ind, mens mængden stormede forbi skarpt forfulgt af betjente og vægtere, og var blevet grebet og ført til politikammeret uden mulighed for at forklare sig, »og jeg var nærved at synke i Jorden, da jeg saae de Folk, med hvilke jeg og vi Alle maatte sidde paa Bænk sammen hele Natten indtil om Morgenen«, da selskabet blev løsladt igen. Brevskriveren undrede sig over den behandling, for »i vor Hjemstavn Christiania var det umuligt, men vi staae vel sagtens der noget høiere i Kultur, i det Mindste har jeg altid hørt det hjemme, og jeg maa nu vel troe det. I Wien og Paris have vi ogsaa været, men det vil jeg nu ikke tale om, thi jeg troer, at der blev Oprør, om man saaledes trak Damer paa Politikamret«. ¹⁶⁸

Som kommentar til denne fadæse fra politiets side bragte Berlingske Tidende samme dag – sandsynligvis på politiets foranledning – en kort notits om, at denne unge dame måtte være opdigtet og hele historien kun et nyt forsøg på at vække uvilje mod øvrigheden.¹⁶⁹

Det var rigtigt, og Dagbladet måtte oplyse, »hvad Læsere med nogen æstetisk Dannelse vistnok af sig selv ville have gjættet, at dette Brev fra en norsk Dame ikke var en Virkelighed, men en Fiktion, en æstetisk Form«, som imidlertid var bygget over en tidligere refereret, virkelig hændelse. Brevet skulle vise udlandets syn på danske forhold og var i øvrigt skrevet af »en af vore mest yndede Novelleforfattere«, der måtte have været meget uheldig, hvis hensigten ikke havde været tydelig for enhver.¹⁷⁰

Hvor velment forsøget måske end var, så var det dog ikke særlig klogt at bringe en opdigtet vidneforklaring mellem alle de sande, og bladets modstandere forsømte heller ikke at udnytte chancen. Berlingske Tidende angreb i en leder meget voldsomt denne blanding af »Sandhed og Løgn« som upassende og farlig i en tid med ophidsede gemytter,¹⁷¹ og herefter var det kun alt for let at bringe den norske dame i erindring eller at hentyde til Dagbladets forbindelse med den yndede novelleforfatter, når der skulle pilles ved sandfærdigheden af avisens øvrige oplysninger. De konservative blade antydede også drillende, at Dagbladet i virkeligheden var blevet holdt for nar med historien om den norske dame, men for at skjule dette nu var nødt til i stedet at indrømme, at det havde villet vildlede læserne,¹⁷² og triumfen var fuldkommen, da Berlingske Tidende kunne meddele, at brevets forfatter havde været på redaktionen og fortalt, at han selv ikke havde næret tvivl om sagens rigtighed, og at Dagbladets redaktør havde optaget brevet »fuldkommen bona fide«.¹⁷³

På Dagbladet fulgte man med stigende irritation modstandernes udnyttelse af historien, som man naturligvis helst så glemt så hurtigt som muligt, men over for beskyldningen for at have kastet sig i »Usandhedens Scylla« for at undgå »Mystificationens Charybdis«¹⁷⁴ blev man dog nødt til at lade den norske dame optræde en sidste gang. Ledsaget af et angreb på de politivenlige blade bragte

man en erklæring fra historikeren og forfatteren, professor Tyge Becker om, at han havde skrevet brevet og fra starten både havde oplyst dette og opgivet sit navn til Dagbladets redaktør. Så hermed var der måske gjort en ende på »al den Snak, som søger at bortlede Opmærksomheden fra Hovedsagen«. ¹⁷⁵ Det var der nu ikke. Berlingske Tidende bragte en ironisk og halvforværmet kommentar til professor Beckers modstridende erklæringer og forsømte længe ingen lejlighed til at genopfriske historien.

Men det, der kom til at få varig betydning, var dog alligevel de nationalliberale blades velunderbyggede angreb på politiet og deres seriøse forslag og opfordringer til videre arbejde med den påtænkte omorganisation. Et af de væsentligste indlæg i den hidsige debat var en leder i Fædrelandet, som nøgternt søgte at påvise manglerne ved politiet og dets organisation samt midlerne til en forbedring af forholdene. Der levnedes ikke det bestående system megen ære i den 3-delte karakteristik: spioneri mod både forbrydere og hæderlige mennesker, f.eks. politiske modstandere, stokkeprygl mod alle uden forskel og endelig hårdnakket benægtelse af enhvers ret over for politiet, også på sandhedens bekostning. Endnu 12 år efter enevældens ophør betragtedes folk som enten overbeviste kæltringer eller ikke-overbeviste kæltringer, og hvis denne praksis fortsattes 12 år til, ville den resultere ikke blot i opløb som nu, men i oprør!

Da Bræstrup trods sin humane indstilling og personlige dygtighed i alt for høj grad var knyttet til fortiden, måtte en ny mand sættes i spidsen for en omdannelse af politiet i grundlovens ånd, og at han var vanskelig at finde i øjeblikket, skyldtes efter Fædrelandets mening den tidligere fremhævede fejl, nemlig kravet om juridisk eksamen til embedsmandsstillingerne i politiet. Den laveste betjent måtte have mulighed for advancement til de højeste embeder, og den samlede politistyrke burde som før påpeget deles i et forbryder- og et ordenspoliti efter den tiltrængte afskaffelse af væg-

terne. Ved denne rationelle inddeling kunne der skæres ned på mandskabet, især da en ny ånd hos myndighederne sikkert ville gøre det meget lettere at oprette et frivilligt borgerkorps, som kunne træde til om nødvendigt. På den måde ville en tilfredsstillende omorganisation af politiet være økonomisk gennemførlig.¹⁷⁶

Disse synspunkter blev fulgt op af Dagbladet, som over 2 numre bragte en stor artikel »Om Politivilkaarligheden og Midlerne imod den«.¹⁷⁷ Heri rettedes et kraftigt angreb på betjentenes opførsel i almindelighed og anvendelsen af politistokken i særdeleshed, og man pegede på det ofte fremhævede mønster, de ideale engelske tilstande, med rolige og høflige betjente, hvis mindste misgreb over for befolkningen altid straffedes hårdt. Desværre var man herhjemme værgeløs over for politiet, idet lovgivningen tillagde betjente og vægtere, men ikke de forulempede selv, fuld troværdighed som vidner. Meldte man sig med en klage, risikerede man i stedet at blive dømt for fornærmelser mod politiet, og det havde fået en jurist til at opstille den særegne forbrydelseskategori: at få prygl af en vægter!

Artiklens forfatter gik stærkt ind for, at de gældende love herom ændredes, for de stammede alle fra enevældens tid og søgte ved de mest barbariske straffebestemmelser at give politiet den størst mulige magt og ukrænkelighed. Samtidig kunne man passende se nærmere på en skarpere adskillelse af politi- og domsmyndighed, som var stærkt påkrævet, idet politiet udøvede en alt for betydelig dømmende myndighed ved de paradiske »forlig«, det ofte indgik med anklagede. I øvrigt bifaldtes Fædrelandets krav om bortfald af juridisk eksamen som kvalifikation til politiembedsmandsstillingerne, og man kunne også godt tænke sig både en adskillelse i et forbryder- og et ordenspoliti og oprettelsen af et borgerkorps, hvis dette kun skulle træde i funktion i ekstraordinære tilfælde.¹⁷⁸

Den nationalliberale presses kritiske kommentarer til politiets virksomhed var vel ikke nye, men i denne omgang havde de dog deres umiddelbare oprindelse i så store og konkrete begivenheder, at bladenes for en gangs skyld enstemmige krav om en undersøgelse af begivenhederne nytårsaften vandt gehør.

Et medlem af borgerrepræsentationen foreslog på mødet den 9. jan. 1860, at politidirektøren skulle opfordres til at iværksætte en undersøgelse af betjentes og vægteres adfærd nytårsaften, men forsamlingens formand kunne oplyse, at han ved henvendelse til Bræstrup var blevet underrettet om, at en undersøgelse allerede var indledt,¹⁷⁹ og at der intet var til hinder for en offentliggørelse af resultatet heraf. En enkelt borgerrepræsentant fandt det mere betryggende, om undersøgelsen blev ledet af justitsministeren, men forsamlingen som helhed slog sig til tåls med politidirektørens erklæring og lod sagen falde.¹⁸⁰

På samme møde bebudedes et andet forslag, som havde været fremme med ujævne mellemrum siden 1848 og også for nylig var blevet fremsat i Dagbladet,¹⁸¹ nemlig om en iøjnefaldende nummerbetegnelse på hver betjents og vægters uniform, så politiet ikke for fremtiden kunne afvise alle klager over overgreb, blot fordi den forulempede ikke var i stand til at udpege gerningsmanden. Da sagen sattes på dagsordenen på det følgende mandagsmøde, fremførtes bl.a. den indvending, at man hellere skulle gå ind for en fuldstændig reform, idet lapperier måske ville sinke yderligere forbedringer og ændringer, fx. stokkens afskaffelse, men stort set vandt forslaget tilslutning. Det blev vedtaget og sendt som en opfordring til politidirektøren.¹⁸²

Således førte diskussionen om det ene forslag det andet med sig, og under indtryk af de stadige optøjer i byen og den samtidige debat i pressen drøftedes endelig på mødet den 30. januar en even-

tuel opfordring til magistraten om straks at sætte sig i forbindelse med regeringen for at få en fuldstændig omorganisation af politiet gennemført snarest.

De mange tilhørere, der var mødt op, kom til at overvære en meget langvarig debat, der førtes med megen energi af de stridende parter. Det blev oplyst, at kommunalbestyrelsens anmodning i november 1859 om at finde en billigere løsning på problemerne omkring politiets omordning var resulteret i, at den gamle kommissions medlemmer netop nu, den 28. januar, havde modtaget en opfordring fra justitsministeriet til igen at tage spørgsmålet under overvejelse. Dette greb forsamlingens konservative fløj, anført af generalprokurør Tage Algreen-Ussing, som argument for, at man ikke skulle foretage sig noget, mens andre var mindre tilfredse med bestræbelserne for først og fremmest at finde en billig løsning og fandt en ny henvendelse fra kommunalbestyrelsen gavnlig, bl.a. fordi regeringen efter den sidste tids begivenheder måske nu var mere villig til at lade staten bidrage mere til et tidssvarende hovedstadspoliti. Diskussionen drejede sig i virkeligheden i langt højere grad om midler end om mål, for tanken om en eller anden reform kunne alle tilslutte sig, og til sidst blev den foreslåede udtalelse vedtaget med stort flertal mod ganske få blanke stemmer.¹⁸³

Efter den i alle måder livlige januar måned indtrådte igen en mærkelig stilstand, aviserne kastede sig over andre emner, og de interesserede ventede tilsyneladende tålmodigt på resultatet af de forskellige myndigheders initiativ i sagen. Man kom til at vente længe og oplevede i mellemtiden bl.a. endnu et ministerskifte, idet det efter Rotwitts pludselige død den 8. februar igen blev overdraget C. C. Hall at danne regering; hermed afsluttedes det politiske intermezzo, der var den oprindelige årsag til nytårsoptøjerne. Endelig i august 1860 belønnedes tålmodigheden, noget syntes at ske, og pressens fornyede interesse viste, at havde politiet og dets

virksomhed i nogen tid været borte fra avisernes spalter, så havde sagen kun været gemt og ikke glemt.

På et møde i borgerrepræsentationen den 13. august meddeltes det, at justitsministeriet efter korrespondance med politidirektøren havde resolveret, at samtlige betjente og vægttere straks burde forsynes med et tydeligt nummer på uniformskraven og også på politiskiltet, idet politidirektøren havde fremhævet, at betjentene ofte fungerede i civil. I øvrigt forudsatte ministeriet, at alle betjente altid optrådte i uniform, så vidt det var muligt.¹⁸⁴

Denne beslutning omtaltes med tilfredshed i den liberale presse, der så den som et lille, men dog betydningsfuldt skridt mod bedre tilstande.¹⁸⁵ Først da det så ud til at trække i langdrag med den lille reforms praktiske gennemførelse, fandt Dagbladet sin gamle kampagnetone igen og beskyldte politidirektør Bræstrup for at arbejde med karakteristisk trevenhed på grænsen til modvilje,¹⁸⁶ og også i borgerrepræsentationen noteredes det med beklagelse af flere medlemmer, at den langsommelige nummerering af politiet næppe øgede befolkningens velvilje over for institutionen. På samme møde oplystes ganske vist, at Bræstrup allerede 3 uger forinden havde anmodet magistraten om penge til reformen, og at der ved samme lejlighed var indleveret prøver på støbte metalnumre,¹⁸⁷ men det virkede ikke særlig formildende på kritikken, og da nummERMærkningen endelig førtes ud i livet i slutningen af september måned, ledsagedes den af syrlige kommentarer i Dagbladet, der rettede indvendinger mod det sted på uniformen, hvor tallene var anbragt, og i øvrigt gerne så, at det overordnede mandskab også blev nummereret.¹⁸⁸

Omtrent samtidig med denne lille reform offentliggjordes resultatet af den disciplinære undersøgelse, politidirektør Bræstrup havde indledt i januar efter nytårsurolighederne i overensstemmelse med borgerrepræsentationens ønske. Bræstrup havde ladet kriminal- og

politiretten optage forhørene til belysning af politiets adfærd, og i betragtning af at retten begyndte sin undersøgelse den 12. januar og afsluttede den godt 3 måneder senere, den 19. april, må man sige, at Bræstrup tog sig god tid til udfærdigelsen af den rapport om undersøgelsen og dens resultat, han i januar havde erklæret sig indforstået med at offentliggøre. Først den 30. august kunne borgerrepræsentationens formand meddele de øvrige medlemmer, at han fra politidirektøren havde modtaget udskrift af forhørene og meddelelse om, at efter Bræstrups resolution var 2 betjente blevet straffet med 3 måneders suspension, 2 med gagenedsættelse, og 5 var sluppet med en irettesættelse.¹⁸⁹ Det lader sig næppe bevise, men man kunne tænke sig, at Bræstrup med velberåd hu holdt offentliggørelsen tilbage, til udfaldet af sagen om nummermærkning af betjente og vægttere havde fremkaldt forventede positive reaktioner i offentligheden, for han har nok anet, at den disciplinære undersøgelse og de få og milde straffe, der blev resultatet af den, slet ikke kunne tilfredsstille politiets mest rabiate kritikere.

Den eventuelt forsætlige forhaling hjalp dog alligevel ikke. Et par uger senere anmodede redaktør Bille i et brev til borgerrepræsentationen om at få adgang til den redegørelse for hele sagen, han formodede, forsamlingen havde fået fra politidirektøren. Under henvisning til drøftelserne i januar, der trods de oplagte alvorlige myndighedsmisbrug fra politiets side var endt med, at forsamlingen fortrøstningsfuldt havde overladt undersøgelsen af sagen til politidirektøren, ønskede Bille selv at gøre sig bekendt med den grundige beretning om de begåede overgreb og de deraf følgende afskedigelser og strenge straffe samt foranstaltningerne til forebyggelse af eventuelle gentagelser.¹⁹⁰

Mens man i borgerrepræsentationen drøftede Billes anmodning, luftede flere medlemmer meninger på linie med den kritik, som Billes brev naturligvis indirekte var udtryk for. En fløj med den

nationalliberale grosserer David B. Adler i spidsen beklagede den foretagne undersøgelses langvarighed og dens særdeles beskedne resultat. Man fandt, at det i politiets egen interesse kunne være gjort adskilligt bedre, og at den tillid, man havde vist politidirektøren, derfor desværre ikke var blevet bekræftet. Men da mødet sluttede med, at man holdt sig til sagen og vedtog at efterkomme Billes ønske, kom denne indstilling kun til offentlighedens kundskab gennem Dagbladets omhyggelige mødereferat.¹⁹¹

Til gengæld tog avisens redaktør selv bladet fra munden, da han havde haft lejlighed til at gennemlæse det temmelig voluminøse forhørsreferat. I et hvast angreb på politidirektør Bræstrup opregnedes en række væsentlige indvendinger mod den måde, hvorpå han havde grebet den disciplinære undersøgelse an. Samtlige forhør drejede sig om nytårsaften, og det samme gjaldt de 41 rapporter fra et par politiembedsmænd og et stort antal betjente, til trods for at Bræstrup var klar over, at myndighedsmisbruget fortrinsvis var forekommet de følgende aftener. Desuden var rapporterne meget ensidige og dvælede ved enhver tænkelig fornærmelse mod politiet, mens ikke en eneste betjent havde bemærket noget overgreb mod folk, endsiges indrømmede egen meddelagtighed. Uden en eneste tilståelse og uden en eneste direkte anklaget – samtlige klagende havde været ude af stand til at udpege nogen skyldig – havde forhørsdommeren kun kunnet konstatere enkelte modsigelser i de afgivne forklaringer og visse vidnesbyrd mod enkelte betjente, især fra overordnede embedsmænd.

Dagbladet fandt, at politidirektøren burde have foretaget en administrativ undersøgelse på egen hånd, støttet til sin diskretionære myndighed og sit personlige kendskab til politipersonalet, selv om kriminalretten kunne synes en større garant for upartiskhed. Men han havde valgt at bruge retten som et skjærbrædt for sig selv og sine underordnede ved kun at henvise begivenhederne nyt-

J. SVANE-MIKKELSEN

C. St. A. Bille i 1860'erne. Det kgl. Bibliotek.

årsaften til dens behandling, og han havde tilsyneladende heller ikke tillagt undersøgelsen stor betydning. Endnu før den var slut, optrådte 2 betjente i forhørene som suspenderede, og de 7 andre betjente, der skulle være irettesatte eller idømt bøde, var ingen steder nævnt ved navn. Ingen indstilling fra kriminalretten eller meddelelse fra politidirektøren havde antydnet noget forhold mellem undersøgelsens resultat og de idømte straffe, der jo i øvrigt var fuldstændig betydningsløse. Det var bevidst misbrug af borgerrepræsentantskabets tillid.¹⁹²

Det er nok et spørgsmål, om politidirektør Bræstrup havde høstet større hæder, hvis han virkelig havde gennemført undersøgelsen helt på egen hånd, men stort set synes Dagbladets hårde kritik velbegrundet. Og den var tillige meget velunderbygget, idet avisens nidkære interesse for politiets virke havde skaffet den et slagkraftigt vidnemateriale, der som nævnt til overmål omhandlede misgreb fra politiets side ved flere lejligheder og dermed viste fejlen ved at begrænse en disciplinær undersøgelse til kun at omfatte nytårsaften. Dagbladet havde oven i købet haft lejlighed til at fremstille disse vidner i retten.

Otte embedsmænd ved Københavns politi havde i sin tid gjort de indledende skridt til hver for sig at drage redaktør Bille til ansvar for ærekrænkende og fornærmelige udtalelser, som skulle have stået i Dagbladet under dets voldsomme angreb på politiet i januar måned.¹⁹³ De 8 embedsmænd anmodede justitsministeriet om fri proces, men fik at vide, at det kun kunne bevilges, hvis de samlede deres sagsanlæg til ét. Den ene begærede derefter sagen hævet, 6 andre lod den falde blot ved ikke at fremme den, og kun en, en politiassistent, påstævnedes sagen uden på ny at søge om fri proces.

Bille gjorde et stort nummer ud af sagen, både for at vinde den og for at påvise nødvendigheden af en gennemgribende reform af politiet, og under vidneforslen, der strakte sig fra april til august,

lod han forhøre de 17 mest betydningsfulde vidner, han kunne opdrive; flere af disse beretninger havde allerede tidligere været bragt i Dagbladet i hovedtræk. Politiassistentens sagfører søgte gang på gang at få vidner afvist som sagen uvedkommende, men retten gav ham ikke medhold.

Det var artige ting, der kom frem under retssagen, og Dagbladet forsømte naturligvis ikke at bringe minutiøse referater af vidnernes forklaringer,¹⁹⁴ men selv om det faldt de konservative aviser vanskeligt at finde på modargumenter, undgik man ikke en oplussen af vinterens pressepolemik. I Flyve Posten bragtes under mærke en lang artikel, som under mottoet »loven er ens for alle« forsøgte at se sagen fra en mere politivenlig synsvinkel. Januar-urolighederne

Udsnit af illustration i »Hr. Sørensen som Ægtemand, Forbryder og Arrestant«

Udsnit af illustration i »Politiet og Nytaarsrevolten 1860«

og klagerne over politiets metoder blev endevendt endnu engang, men der blev trods alt taget så mange forbehold og gjort så mange indrømmelser af forskellige misgreb fra politiets side, at man på Dagbladet ikke fandt det svært at påvise visse urigtigheder i artiklen og derefter at tage den til indtægt for en snarlig omorganisation, så politiet virkelig kunne blive »det Slettes Fjende og det Godes naturlige Beskytter«. ¹⁹⁵

Pressekrigen resulterede til slut i udsendelsen af en anonym pamflet med satiriske tegninger, som var bygget over Dagbladets vidneførsel, især et bestemt vidnes forklaring, og illustrerede »Hr. Sørensens som Ægtemand, Forbryder og Arrestant«. I 8 billeder med ledsagende tekst følger man hr. Sørensens genvordigheder fra det øjeblik, han en januar-aften tager afsked med sin grædende familie: »Trøst Dig kjære Kone! Vær dog rolige Børn! Jeg gaer jo i et

lovligt Ærinde og lever i et frit, constitutionelt Land, hvor fredelige Borgere blive beskyttede af vort aarvaagne Politi!« På gaden bliver hr. Sørensen vidne til et opløb, han træder til side i en gadedør, men gribes trods sine protester af 2 vægttere og slæbes hen til en politiassistent, der straks beslutter at arrestere ham. Fulgt af skældsord sættes han i kachotten, et særdeles ubehagelig sted, hvor han ikke engang må beholde sine klæder og er ved at kaste op af den kål, arrestforvareren serverer for ham: »Vent bare til han har været her i 3 Uger, saa tyrer han nok Kaalen!« Da hr. Sørensen endelig slippes løs mod at betale en bøde, som fra 3 rdl. p.g.a. hans protester forhøjes på stedet til 5 rdl., skynder han sig hjem til sin familie: »Min Kone! Mine Børn! Her seer I en straffet Laps!« Det lille heftes slutvignet viser hr. Sørensens bekymrede ansigt bag fængslets tilgitrede vindue – symbolet på befolkningen under politiets beskyttende varetægt.¹⁹⁶

Fra mere politivenlig side udkom et modstykke under mottoet »audiatur et altera pars«. Heri fremstilles politiets betjente og vægttere naturligvis som rolige og ligevægtige, helt uskyldige ofre for den brutale pøbel, som tilsyneladende består af højst tvivlsomme eksistenser, sikkert det, Flyve Posten kaldte »udprægede Skurkephysiognomier« i »lurvede Klædedragter«.¹⁹⁷ Resultatet af de forskellige episoder bliver til sidst en forslået, sengeliggende person, utvivlsomt en betjent, og på omslagets bagside ses endelig »Typus for En Politibetjent efter det allermoderneste Humanitetsprincip«: han er kneblet og har den ene hånd lænket på ryggen, og på både skulder, bryst og kasket sidder et stort nummer.¹⁹⁸

Hermed var emnet dog også udtømt for denne gang, og kun Dagbladet vendte tilbage til det i sin nytårsleder ved årsskiftet. De voldsomme begivenheder omtaltes med beklagelse, mens den påfølgende debat betragtedes som et frodigt efterslæt, hvorved den bestående, uforsvarlige tilstand fik sit banesår.¹⁹⁹

VII. Fra kommissionsbetænkning til lov 1860-63.

Under den ivrige pressedebat om Københavns politi i 1860 blev der ustandselig hentydet til den omordning, som samtlige blade med større eller mindre begejstring så frem til som umiddelbart forestående. Blandt de mange idébidrag, fra administrative ændringer til en grundig personaleudskiftning, fremhævede især Dagbladet og Fædrelandet de mest markante ved enhver tænkelig lejlighed, og håbet om at påvirke den interesserede offentlighed var vel ikke ubegrundet, men propagandaen skulle jo også gerne virke på rette sted.

Endnu i 1860 var det rette sted den kommission, der blev nedsat for at tage politiets omorganisation under overvejelse allerede i 1857, og hvis første betænkning led en krank skæbne. Uden tvivl med baggrund i det røre, nytårsoptøjerne skabte i begyndelsen af 1860, havde justitsminister (og konsejlspræsident) Rotwitt som omtalt allerede i slutningen af januar bedt kommissionen tage sagen op igen, og sent på året forelå en ny betænkning.²⁰⁰

Den koncentrerede sig stort set om det kendte program og lagde naturligvis vægt på at indgive korpset en ny ånd, som gerne skulle give sig udslag i høflighed og mådehold og afskaffelse af de demoraliserende dusører. Vægterkorpset ønskedes afskaffet, men ellers havde kommissionen først og fremmest søgt at finde frem til et omkostningsminimum uden at svingte principperne alt for meget.

Mærkeligt nok fremkaldte forslaget ingen særlige reaktioner i den nationalliberale presse, der nøjedes med neutralt at citere de vigtigste bestemmelser.²⁰¹ Kommentarerne kom denne gang først fra konservativ side i begyndelsen af januar 1861 med Flyve Postens noget vrangvillige indstilling,²⁰² mens Berlingske Tidende hilste den påtænkte nyordning velkommen i en leder, der åbent forkastede det eksisterende politivæsen som fuldstændig forældet og understregede forventningerne til dets afløser. Bladet hyldede politidirek-

tør Bræstrup for hans tidligere forsøg på at få gennemført en reform og fandt, at den foreliggende plan var så fornuftig og tidssvarende, at den næppe var for dyrt betalt, i og for sig hverken med tanke på inspirationen fra nytårsoptøjerne eller de betydelige årlige udgifter for Københavns kommune.²⁰³ Det var så sandelig nye toner.

Efter en noget omstændelig behandling i justitsministeriet og indenrigsministeriet nåede betænkningen til kommunalbestyrelsen, hvor borgerrepræsentationen i september 1861 på 2 langvarige møder, som samlede usædvanlig mange tilhørere, vedtog en række radikale ændringsforslag bl.a. med hensyn til politiets ledelse.²⁰⁴ Disse hilstes med begejstring af den liberale presse, der heri så en mulighed for en absolut forbedring af den påtænkte reform og håbede, at de ville gøre et sådant indtryk på justitsminister Casses »juridiske Hjerte«, at han ikke ville kunne modstå fristelsen og opfordringen til at realisere dem.²⁰⁵ Ja, håbe kunne man vel altid, men selv om borgerrepræsentanterne nu havde endeligt besluttet, hvordan Københavns politi »efter deres Mening« burde bestyres, var sagen dog endnu langt fra til ende, som Flyve Posten en anelse bittert bemærkede.²⁰⁶ Og det var så sandt, som det var sagt.

En måned senere forelagde justitsminister Casse i folketinget et lovforslag, som indeholdt forslag til begrænsning af politidirektørens domsmyndighed og til reformens økonomiske grundlag, men henviste den egentlige omorganisation af Københavns politi til senere behandling i et regulativ.²⁰⁷ Man skulle synes, at forslaget måtte fremkalde kommentarer, da det vel næppe var omfattende nok for politiets skarpeste modstandere og alligevel for radikalt for de mere samfundsbevarende kræfter, men pressen modtog lovudkastet med en afventende tilfredshed, der næsten ikke afslørede divergerende meninger bladene imellem og sikkert bundede i lettelse over, at sagen endelig var nået så vidt. Så vidt, så godt.

Under lovforslagets behandling i folketinget fulgte Bille som ordfører for det nationalliberale parti de synspunkter op, han havde ført frem i sin egenskab af redaktør af Dagbladet, og som havde gjort ham til politiets absolut hårdeste kritiker. I erkendelse af, at udkastet kun var en skal om den egentlige kerne, en ny vedtægt for Københavns politi, tog han fat på en systematisk oprensning af det gældende politisystems fejl og mangler og en næsten historisk gennemgang af dets myndighedsmisbrug. Under stadig henvisning til de forbilledlige engelske tilstande gjorde Bille rede for tidligere omorganisationsforslag – sikkert velmente, men alligevel mangelfulde – for at ende med en omtale af det foreliggende udkast, som han kritiserede på adskillige punkter, men til slut anbefalede varmt. Og havde man først politireformen, kunne man bagefter tage fat på en reform af befolkningens opfattelse af og holdning over for politiet.²⁰⁸

Blandt bondevennerne var begejstringen for lovforslaget meget beskeden, selv om man anerkendte nødvendigheden af en reform og derfor for så vidt gik ind for det. Stærkere end de mere saglige indvendinger virkede et voldsomt angreb på Bille og hans journalistiske virksomhed, som J. A. Hansen følte sig foranlediget til at fremsætte fra folketingets talerstol. Han kunne ikke indse, at det netop var anvendelsen af politimagten, der gjorde en omordning påkrævet, og han mente, at man havde gjort politiet uret i 1860. Skulle der skrides ind, var der ikke tid til komplimenter, og havde enkelte betjente end oprådt forkert, så lå hovedparten af skylden dog hos pøbelen, også den finere pøbel, og den del af pressen, der opmuntrede optøjerne og endog opdigtede noveller for at holde uroen vedlige. Med hensyn til lovforslaget var visse dele af det et tydeligt bevis på, hvor galt det gik, når folk efter et kort ophold i udlandet ville overføre fremmede begreber på hjemlige forhold.²⁰⁹

J. A. Hansens syn på politiets rolle under nytårsoptøjerne i 1860, og deraf hans mening om Bille, har næppe været upåvirket af, at urolighederne havde rod i det overvejende nationalliberale Københavns uvilje mod regeringen Rotwitt, der støttedes af bondevennerne. Modsætningen mellem de to mænd på dette punkt var allerede kommet til udtryk på et møde, som Bondevennernes Selskab arrangerede i København den 13. februar 1860 med det formål at skabe tilslutning til en loyalitetsadresse til kongen. Under diskussionen herom, som prægedes af en »loyal Aand«, beklagedes misbruget af pressen, der havde pisket stemningen hos pøbelen op, og enkelte af Dagbladets artikler betegnede som næsten oprørsskrifter. På dette tidspunkt gjorde J. A. Hansen forsamlingen opmærksom på, at Bille var til stede (formodentlig i rent journalistisk hensigt), og mange tog nu ordet, deriblandt J. A. Hansen selv, for formeligt at overfalde Bille. Dennes gentagne forsøg på at forsvare sig blev hver gang mødt med latter og hyssen, så han til sidst måtte forlade mødet.²¹⁰

Angrebet på Bille i folketinget blev fulgt op af Tscherning, som imidlertid også havde nogle mere relevante indvendinger mod det foreliggende lovforslag. Men ind imellem dukkede nogle typiske, tscherningske synspunkter op: han forstod således ikke, hvorfor man for fremtiden skulle undgå ansættelse af betjente, som var hidsige og kunne blive grove og heftige under deres tjeneste – tværtimod blev flegmatikere kun fede og uduelige med årene!²¹¹

Bille replicerede, at når de mænd, der ellers så fortjenstfuldt altid forsvarede menigmand mod myndighedernes embedsmisbrug, godtog hovedstadspolitiets misgreb, måtte det skyldes, at de skadelidte var københavnere og ikke tilhørte den hæderlige danske bondestand. Dette faldt J. A. Hansen i den grad for brystet, at han besværede sig over, at tingets formand havde tilladt den slags insinua-

tioner, men formanden bemærkede kun, at han anså Billes udtalelse for begrundet i J. A. Hansens første indlæg.²¹²

Omsider vendte man tilbage til debattens egentlige emne, og lovforslaget sendtes i udvalg, nåede senere stærkt beskåret gennem folketinget, men faldt til sidst i landstinget.²¹³

Hist og her blev der sikkert grædt tørre tårer over politilovens triste skæbne, og Flyve Postens redaktion vedkendte sig åbent sit standpunkt. Man bragte en ordret gengivelse af den sønderlemmende kritik af lovforslaget i landstinget,²¹⁴ og »fuldmægtig Petersen« resumerede med utilsløret skadefryd sagens gang i bladets spalter.²¹⁵ På Berlingske Tidende, hvor man havde betragtet lovudkastet med positiv interesse, beklagedes derimod det ringe resultat, og man så med forventning frem til den snarlige gennemførelse af reformen, som nu måtte formodes at være over det forberedende stadium.²¹⁶

Indignationen var naturligvis størst i Dagbladet, hvis redaktør havde gjort en stor indsats for sagens fremme både som journalist og som folketingsmand. I en leder sammenlignedes landstingets handlemåde med »det bethlehemitiske Barnemord«, der årligt forekom i det engelske parlament, når underhuset mod sessionens slutning i et anfald af travlhed druknede overhuset i arbejde, så dette for at bevare sin medlovgivende myndighed måtte nedlægge veto mod en mængde sager og derved udsatte dem. Selv om lovforslaget efterhånden kun var et brudstykke af en reform, burde det have været gennemført som et pant på omorganisationens fuldførelse, som nu afhang af, om justitsministeren beholdt sin portefølje.²¹⁷

Med tanke på de tidligere års frugtesløse arbejde med en politireform kan man ikke kalde Dagbladets ængstelse overdrevet eller ubegrundet, men Casse blev dog siddende som justitsminister og fik i den følgende rigsdagssamling 2 stærkt udvidede og omarbej-

dede lovforslag igennem begge ting. Endelig i slutningen af januar 1863 var den omstridte reform en realitet, der kun ventede på kongelig stadfæstelse.²¹⁸

VIII. Et grundlag for bedre tilstande.

Selv om vel næppe alle, der på en eller anden måde var implicerede eller interesserede i arbejdet med politireformen, havde det som Bille, der under folketingets behandling af sagen mente at kunne fornemme en parallel til »den eiendommelige, forventningsfulde, utaalmodige Stemning, som kommer over en heel Skoles Befolkning, naar Ferien staaer for Døren«,²¹⁹ er der ingen tvivl om, at mange med lettelse så loven om den hårdt tiltrængte nyordning af politiet i København blive vedtaget i rigsdagen sammen med en lov om forandringer i bestemmelserne om behandlingen af offentlige politisager i København. I denne forbindelse interesserer især de dele af »dobbeltreformen«, der direkte berørte politiets forhold til offentligheden og nu som frugten af årelang kritik skulle bane vejen mod bedre tilstande.

For københavnerne var den mest markante organisatoriske ændring afgjort afskaffelsen af vægterkorpset til fordel for en udvidelse af politistyrken og indførelsen af regelmæssig patruljering. Det forældede vægtersystems brøst og mangler havde jo længe været genstand for offentlig debat, og siden 1857 herskede der tilsyneladende bred enighed om helt at afskaffe det, lige indtil politiloven blev behandlet i folketinget.

I landstinget havde et enkelt medlem forsøgt at tale vægternes sag, men hans forslag om, at tinget skulle anmode kommunalbestyrelsen om at have de vægteres forhold i venlig erindring, som nu stod for afskedigelse, vakte ingen interesse.²²⁰ Derimod syntes de at være mere populære i folketinget. Allerede ved sagens første behandling var det allerførste debatindlæg et forsvar for vægterorgani-

nisationen og dens virke, som ved en forbedring nok var at foretrække for den nye plan,²²¹ og senere støttedes dette synspunkt af flere talere, der alle tilhørte bondevennepartiet. Tscherning stod i spidsen for denne gruppe, hvis væsentligste argumenter var mistillid til det nye system og bekymring for, hvem der for fremtiden skulle gøre folk småtjenester ved nattetide, hvis vægterne forsvandt. J. A. Hansen erkendte derimod, at det var for sent at tage en så grundlæggende idé op på ny, og fra nationalliberal side, og da især blandt de københavnske rigsdagsmænd, ville man slet ikke vide af en ændring af lovudkastet på dette punkt, men alligevel svækkede mange deres argumentation med en medlidende og sentimental betragtning over de gode, gamle vægtere, der trods alt var et uerstatteligt træk i det københavnske bybillede – selv om man fik noget bedre i stedet. Selv Bille tillod sig et par vemodige bemærkninger om de afgående vægtere, mens en af hans partifæller tilkendegav sin mening med en anekdote om, hvorledes man i London, hvor et lignende, udueligt system havde eksisteret før reformen i 1829, efter sigende havde kureret en mand for søvnløshed ved at give ham en vægteruniform på. Hertil replicerede Tscherning, at herhjemme var der jo nogle, der sørgede for at holde vægterne vågne.²²²

Den stemning for vægterne, der var skabt i folketinget, næredes af bulletiner om den offentlige mening i København, som forskellige talere fremsatte fra tingets talerstol til støtte for egne synspunkter. I Flyve Posten havde »fuldmægtig Petersen« således et års tid før reformens endelige vedtagelse indledt et forsvar for vægterinstitutionen – han undte gerne vægteren en drikkeskilling og forstod godt hans bekymring for fremtiden. Da bladet også bragte et mere seriøst forsvar for systemet, rykkede Søller ud med en stor artikel i Dagbladet, som påviste den påtænkte nyordnings overlegenhed – hvis man holdt på vægterne, kunne det kun skyldes medlidenhed og uvidenhed.²²³ I folketinget blev der altid kun talt om »et personligt

indtryk«, men der er næppe grund til at betvivle, at vide kredse af den københavnske befolkning, efter sigende mange kvinder, pludselig var blevet sentimentalt betænkelige ved udsigten til at miste »vores« vægter. Det nåede så vidt, at et par bondevenner i folketingsudvalget, her gik Tscherning dog ikke med, stillede et mindretalsforslag om bevarelse af vægterne, og det fik en overraskende tilslutning i tinget. Nogle så det endog gerne vedtaget på bekostning af hele reformen, men efter en bevæget debat kunne det ved afstemningen dog kun samle 33 stemmer mod 52. Den øjeblikkelige stemning kunne være blevet udslagsgivende, men nu slog man sig til tåls med resultatet. Da sagen blev taget op igen ved 3. behandling, opfordredes forslagsstilleren rent ud til at tage ændringsforslaget tilbage, og det skete.²²⁴

I kvalifikationskravene til en stilling i politiet skete der ændringer på reformens lange vej fra plan til virkelighed. 1857-betænkningen havde i overensstemmelse med de gældende forhold fastslået, at en politiembedsmand normalt skulle have juridisk eksamen, men den samme kommission havde i 1860 ændret mening og foreslog, at kun de 2 direktører for fremtiden behøvede denne eksamen.

Dette omsving fandt utvivlsomt sted takket være en intens presse-kampagne. Især Fædrelandet havde gennem flere år uophørligt anbefalet denne ændring og hilste den derfor også med tilfredshed.²²⁵ I 1860, før betænkningen offentliggjordes, havde bladet grundigt påvist undværligheden af en juridisk eksamen i en meget lang artikel, der imidlertid skæmmedes af et dårligt forslag til imødekommelse af ønsket om en ikke for bekostelig omordning af politiet; det byggede på en delvis, halvprivat bevarelse af vægterkorpset. Artiklen er underskrevet P. (Ploug?).²²⁶ I kampen mod eksamensvæsenet støttedes Fædrelandet af de politiske meningsfæller på Dagbladet.²²⁷

I justitsministeriets regulativforslag fra efteråret 1862 var problemet imidlertid ikke udtrykkeligt omtalt, muligvis p.g.a. det næsten implicite bortfald af eksamenskrav, idet det til gengæld var fremhævet, at de højere poster i politiet i reglen skulle besættes ved oprykning fra de lavere klasser. Borgerrepræsentationen lagde dog megen vægt på udtrykkeligt at få det nedfældet på papiret og ønskede desuden tilføjet, at forfremmelse i politiet skulle foregå efter duelighed og ikke efter anciennitet.²²⁸ Casse bøjede sig villigt og havde heller ingen indvendinger, da landstinget ønskede disse kvalifikationskrav optaget i loven. Med folketingets fulde billigelse nåede de uantastede frem til endelig vedtagelse.

Det var dog ikke i loven, men i det særlige regulativ, københavneren kunne finde et par af de ændringer, der betød mest for ham og i den almindelige bevidsthed symboliserede forskellen på gammelt og nyt, ja, næsten forskellen på enevælden og den konstitutionelle frihed. Disse kardinalpunkter drejede sig om en synlig nummerring af betjentene og om disses bevæbning – spørgsmål, der havde været diskuteret ivrigt siden 1848.²²⁹

En tydelig nummerbetegnelse på politiuniformen til let identifikation var jo blevet indført allerede i 1860 efter dette års urolige inspiration, og uviljen mod den forhadte politistok var så voldsom, at denne sikkert også var blevet afskaffet længe før 1863, hvis det blot havde været muligt at nå til enighed om, hvad man skulle finde på i stedet for.

Selv om den engelske politistav blev foreslået allerede af kommissionen i 1848, var det kun med betænkelighed og ikke sammen med et forbud mod stokken, og denne vage ubeslutsomhed vedblev at spøge i flere år sammen med mindre heldige forslag om at indføre sabel eller hirschfænger som almindelig bevæbning. Selv da 1857-kommissionen enedes om staven som den bedste løsning,

føjede den forsigtigt til i betænkningen: medmindre et andet våben skønnes nødvendigt under specielle omstændigheder, og netop dette fik vel borgerrepræsentanterne til rent ud at kræve stokken forbudt én gang for alle. Under den ophidsede diskussion, der fremkaldtes af optøjerne i 1860, brugtes det udtryk, at det gamle politisystem nu havde underskrevet sin egen dødsdom, og fik det ikke gyldighed på alle punkter, så kom det i hvert fald til at gælde for stokken. At man ventede med at indføre staven til 1863, skyldtes kun, at man anså en partiel reform for uheldig og hele tiden håbede på den fuldstændige omorganisations snarlige gennemførelse.

Nummereringen og bevæbningen var blandt de ændringer, man håbede kunne medvirke til at skabe den meget omtalte nye ånd, der gerne skulle indfinde sig med politiets nyordning, men især i borgerrepræsentationen kunne man også møde den mere ekstreme opfattelse, at befolkningen lettere ville »glemme«, hvis man gjorde politiet uigenkendeligt ved at kalde det noget helt andet og give det nye uniformer.²³⁰

Den opsigtsvækkende røde farve, politifrakkerne havde i 1848, blev rigtignok ændret få år senere, og helt nye uniformsbestemmelser trådte i kraft i 1863, men politidirektøren og hans assistenter, overbetjente og betjente viste sig alligevel at være for indgroede begreber til, at man ville lave dem om. De titler, man slog fast i 1863, var derfor ikke dengang udtryk for nogen fornyelse, men det kunne være gået anderledes. Viljen var der, men det kneb alvorligt med at finde passende synonymmer.

Da betænkningen af 1857 med hensyn til politiets titulatur kørte videre i det gamle spor, efterlyste borgerrepræsentanterne nogle anvendelige nye benævnelser, og kommissionen efterkom dette ønske i sin 1860-betænkning, som også på dette punkt byggede på det engelske forbillede: sergenter og konstabler. Det var ikke særlig originalt, men de vakte almindelig tilfredshed og anvendtes uanfægtet i

samtlig e regulativudkast og lovforslag, indtil de med landstingets godkendelse i ryggen nåede frem til folketinget i 1862.

Det ret ligegyldige problem blev til gengæld nu genstand for en særdeles speciel behandling. Et af tingets medlemmer foreslog et stort antal sproglige ændringer i loven, og de overvejelser, han havde gjort sig i så henseende, var så sandelig ikke mundsvejr. I sine bestræbelser for at beskytte det danske sprog oplæste han nogle linier af loven, hvori det »knagede og bragede« med fremmedord, og han hævdede, at netop en sådan sprogbrugs tilbagetrukne, hemmelighedsfulde, afstandsskabende og ufolkelige karakter nok passede sig for enevælden, men ikke for folkevælden. Ordet »politi« så han sig desværre ikke i stand til at erstatte med noget bedre, for »hird« ville bare forvirre folk, der om et halvt hundrede år læste Inge-manns romaner, men ellers var der ryddet godt op i fremmedordene med de mange fantasifulde, undertiden lidt bizarre og alligevel konsekvente ændringsforslag: politimester, byfoged, kreds-foged, by-væbner, underfoged, bysvend, hjælper o.s.v.²³¹

Justitsminister Casse forsømte ikke at udtrykke sin kærlighed til den danske tunge, men han var alligevel betænkelig ved denne of-fensiv og fandt, at man måske kunne gå for vidt i sin sprogrensning. Han anbefalede tinget at stemme med varsomhed, og de ord skulle vise sig at være velanbragte. Nu begyndte nemlig snart den ene og snart den anden at støtte visse af sprogændringerne – en taler for-kastede fremmedordene som tomme kar, hvori man kunne lægge hvad som helst, til fordel for de gode gamle danske ord, der var som unge kvinder: hvis man syntes om dem, tog man dem straks²³² – og afstemningen afspejlede udmærket den forvirring, der var bragt i de nationale sindelag. Det lovforslag, der blev resultatet, indeholdt fx. synonymparrene »konstabel/bysvend« og »kontor/ skriverstue«, så Bille som udvalgsformand ærgerligt måtte konsta-tere, at det hele jo var en sådan pærevælling – et godt dansk ord –

at udvalget nu måtte gennemgå hele lovforslaget for at få det gjort nogenlunde ensartet ved 3. behandling.²³³

Udvalget vendte i sine sprogændringsforslag tilbage til det solide udgangspunkt, man havde i den bestående politiordning, så man i hvert fald kunne undgå fornyet kamp mellem anglicismene og de keredanske ord, og sindene var nu faldet så meget til ro, at folkettingen – og senere landstinget – med overvældende flertal tilsluttede sig denne indstilling. Imens udlagde sprogrenserne varslers i vort sprog, i vor dannelse og vor lovgivning om, at landets kultur gik sin snarlige opløsning i møde.²³⁴

Et af politilovens hovedafsnit behandlede politiets myndighed og forpligtelser over for befolkningen og i et vist omfang også dennes modsvarende pligter. Enkelte af disse bestemmelser havde stået at læse i tidligere forslag i forbindelse med reformen, men langt de fleste var først dukket op i det lovudkast, der blev forelagt rigsdagen i efteråret 1862.

Regler for, hvorledes politiet skulle forholde sig ved anholdelse, husundersøgelse og forsamlinger af mere eller mindre ordnet eller offentligt tilsnit, altså i nærmeste berøring med offentligheden, havde man følt stærkt påkrævede siden nytårsoptøjerne i 1860, da politiet ubestrideligt overskred grænserne for sin myndighed – en myndighed, der var vagt udformet gennem forskellige ældre bestemmelser, som på adskillige punkter harmonerede meget dårligt med befolkningens nyvundne, grundlovsfæstede frihed.

Anholdelsesretten udstraktes noget længere end til forbrydere, der blev taget på fersk gerning, og husundersøgelse blev tilladt efter visse regler, som egentlig var i modstrid med grundlovens § 86 om boligens ukrænkelighed, fordi man indså, at politiets virke, hvis forebyggende karakter med rette ansås for mindst lige så vigtig som regulært opklaringsarbejde, ville blive utilladeligt svækket, hvis man

ikke indrømmede det mere end almindelig handlefrihed. Ved udformningen af bestemmelserne om politiets eventuelle indskriden ved opløb og offentlige forsamlinger lagde man med tanke på erfaringerne fra 1860 fra alle sider vægt på den henholdende og dermed beroligende virkning, en trefoldig opfordring til adskillelse i kongens og lovens navn måtte formodes at have, så man i fremtiden kunne undgå de værste excesser, som i reglen skyldtes uovervejede, momenttan ophidselse.

Det var ofte blevet fremhævet, at en politireform var det første skridt på vejen til den forbedring af det gensidige forhold mellem politi og befolkning, som måtte være det endelige mål. For at forebygge uvilje og obstruktion fra starten anså justitsminister Casse det derfor for meget vigtigt, at man ved lov sikrede sig befolkningens pligt til bistand under opløb, når en politiembedsmand fremsatte anmodning herom. Og i folketinget føjede man til lovudkastet, at beredvillighed i form af pligt til at oplyse sin identitet på opfordring af en politimand i uniform eller med politiskilt næppe krænkede den personlige frihed.

Et par paragraffer, der forbød enhver politimand at modtage belønninger for udført tjeneste og pålagde ham at udvise besindig optræden – under strafansvar i tilfælde af myndighedsmisbrug – glædede »hr. Sørensen« i København. Baggrunden for dem var gammelkendt, men den umiddelbare inspiration stammede utvivlsomt også her fra urolighederne i 1860 og den diskussion, der opstod heraf og endnu var i frisk erindring.

Lovens forbud mod dusører var et af de ældste principper for en nyordning af politiet, et af dem, der skulle tilvejebringe en ny ånd. Det var naturligvis rettet mod nytårsgratulationen, der plagede københavnernes året rundt og demoraliserede politistyrken, men efterhånden var blevet så almindeligt anerkendt, at udbyttet ansås

for et hævdvundet supplement til den faste løn. Tidligere forsøg på at afskaffe uvæsenet var netop strandet på frygt for de lønforhøjelser, der måtte gives i stedet.

Alle var imidlertid enige om at fordømme systemets højst uheldige karakter, så siden 1857 var alle reformforslag gået ind for dets afskaffelse. For at understrege forbudets alvor foreskrev Casses lovforslag af 1862 øjeblikkelig afsked, hvis det blev overtrådt, men folketinget ændrede det i retning af mildere straffebestemmelser med afskedigelse som den hårdeste.

Som omtalt havde politidirektør Bræstrup allerede i 1848 erkendt, at politiet havde mistet sin moralske kraft, som han kaldte det, og efterhånden indså også han, at respekten for politiets myndighed kun kunne bygges op igen med lempe. 1857-betænkningen fastslog, at politiet burde sikre sig befolkningens støtte ved at optræde høfligt og tjenstvilligt mod alle, og det er klart, at dette krav accentueredes efter 1860 og siden var et fast punkt i alle de udkast, der omsider resulterede i en lov. Virkeliggørelsen af denne ideale optræden ansås for meget væsentlig for den så hyppigt omtalte nye ånd.

Og endelig opfyldte straffebestemmelserne om politiets myndighedsmisbrug et savn, som følte hårdt i 1860, da offentligheden erfarede det pauvre resultat af den disciplinærundersøgelse, der indledtes efter nytårsurolighederne. Nu skulle enhver grovere forseelse behandles af domstolene, mens mindre forsyndelser dog stadig kunne pådømmes af politidirektøren, som herved bevarede en lille rest af dømmende myndighed i rent interne sager. Betænkningen af 1860 indeholdt også sådanne forholdsregler, men uden at fratage politidirektøren den øverste myndighed. I københavnernes eget råd, borgerrepræsentationen, havde harmen over politiets optræden i 1860 givet sig udslag i, at forsamlingen ved sin behandling af den nævnte betænkning krævede, at politiet skulle give øjeblikkelig ind-

beretning til overordnede ved enhver magtanvendelse, berettiget eller ej. Dette forslag vandt dog ikke genklang på højere plan. Samtidig havde borgerrepræsentationen foreslået, at man oprettede en særlig forligsret, der bl.a. skulle behandle klager over politiets eventuelle myndighedsmisbrug. I det hele taget skulle sådanne sager følges af det offentlige, også selv om den forurettede ikke ønskede det.²³⁵

Justitsminister Casse lod sig inspirere heraf, men modificerede dog i sit lovforslag af 1861 den foreslåede forligsret til en ny afdeling af kriminal- og politiretten og tilføjede, at sagerne om myndighedsmisbrug skulle kunne frafalde af justitsministeriet efter den forurettedes samtykke.²³⁶ Efter megen diskussion under sagens behandling i det udvalg, folketinget nedsatte, nåede man imidlertid her til enighed om, at en sådan fremgangsmåde ville åbne mulighed for smålig forfølgelse selv i ret ubetydelige tilfælde, og at man derfor burde nøjes med at anlægge sag på den forurettedes eller politidirektørens opfordring.²³⁷ I det lovforslag om ændringer i bestemmelserne om behandlingen af offentlige politisager i København, der blev vedtaget året efter, fulgte justitsministeren udvalgets indstilling. At den klagende nu kunne gå til retten uden en henvisning fra politidirektøren var i øvrigt nyt og betragtedes som et betydningsfulde fremskridt med tanke på de mange forgæves klager over politiets optræden i 1860.

IX. Det gamle systems fald.

Disse nye principper for politiets virke skulle sammen med de rent organisatoriske ændringer træde i kraft den 1. juli 1863, men først så sent som den 11. februar s.å., da loven blev behørigt underskrevet i statsrådet, blev det officielt besluttet, hvem der skulle føre reformen ud i livet som chef for Københavns politi.

Bræstrup var efterhånden blevet en gammel mand, men mere end hans 73 år i 1863 talte hans faste forankring i tiden før 1848, som efter manges mening kun understregedes alt for tydeligt af politiets optræden under nytårsoptøjerne i 1860. Før denne begivenhed havde der ikke været talt åbenlyst om hans afskedigelse, men herefter krævedes den med jævne mellemrum af de liberale blade, der som den nye politiordnings varmeste tilhængere anså dens heldige gennemførelse for fuldstændig uforenelig med Bræstrups forbliven som politidirektør.

Værdien af hans personlige egenskaber blev ganske vist aldrig draget i tvivl – tværtimod, kan man roligt sige, for ønsket om et personskifte i politiets ledelse blev altid ledsaget af yderst anerkendende ord om hans ualmindelige begavelse og mangesidige dannelse, der i forbindelse med hans hæderlige, ubestikkelige karakter og ubestridelige dygtighed havde sat ham i stand til at løse sine næsten uoverkommelige opgaver som politidirektør på beundringsværdig måde. Men det lod sig ikke bortforklare, at Bræstrup som leder måtte bære ansvaret for det eksisterende brutale og uvederhæftige politi, som han ikke havde formået at skaffe gode medarbejdere, og da eksemplet måtte komme fra oven, kunne det nye system ikke gennemføres af en mand, der havde levet hele sit liv i det gamles tjeneste, og hvis hjerte var knyttet til fortiden. Dagbladet gik så vidt som til hellere at ønske reformen udsat end lagt i hænderne på Bræstrup, hvis ledelse ville umuliggøre den fuldstændige metamorfose fra en lørdag aften til en søndag morgen, som betingede dens succes. En ny ånd krævede en ny mand.²³⁸

Mærkeligt nok vakte disse utilsørede meningstilkendegivelser tilsyneladende ikke større opsigt, og de konservative aviser kommenterede dem ikke, bortset fra en enkelt hentydning til politidirektørens »bittre og hadefulde Modstandere« i en hyldestartikel i anledning af hans 50-års embedsmandsjubilæum.²³⁹ Det vakte derfor

berettiget opmærksomhed, da Flyve Posten kunne meddele, at det samtidig med den kongelige sanktion af politilovene var blevet besluttet, at politidirektør Bræstrup skulle afløses af byfogden i Helsingør, V. Crone.²⁴⁰

Nyheden hilstes naturligvis med tilfredshed af de nationalliberale blade, der nu havde overskud til at ønske Bræstrup afskediget med al tænkelig påskønnelse og skånsomhed, og ved den officielle meddelelse om afskedigelsen glædede sig med ham over den kongelige udnævnelse til gehejmekonferensråd, der fulgte med.²⁴¹ Flyve Postens bitre bemærkninger om den mangel på hensyn, man viste en så fortjenstfuld mand som Bræstrup ved at kræve hans fratrædelse uden varsel og netop på en tid, da man kunne drage stor nytte af hans viden, afslørede imidlertid en knap så overbærende reaktion i konservative kredse – og hertil tør man regne Bræstrup selv.²⁴²

Med politidirektør Bræstrups afsked afsluttedes en æra i Københavns politis historie. En epokegørende reform udslettede det, netop han stod for, fordi han i den almindelige bevidsthed var ét med institutionen, og en sådan begivenhed kunne naturligvis ikke gå stille af.

Fra meget vide kredse strømmede det ind med sympatitilkendegivelser, og kongen selv havde ved en lejlighed talt til Bræstrup i den svenske gesandt, grev Hamiltons nærværelse på en sådan måde, at »denne blev formelig rørt derved«.²⁴³ Mest bitter var afskeden med det underordnede personale, som Bræstrup altid havde stået sig ualmindelig godt med. I et meget personligt brev frabad han sig en erindringsgave, hvortil han vidste, en indsamling var i gang, fordi »jeg behøver overrakt intet udvortes Tegn for bestanden i den kiærligste og glædeligste Erindring at bevare den Hengivenhed, Politiepersonalet i det Hele stedse har viist mig«.²⁴⁴ Betjentene satte i øvrigt Bræstrup et mere varigt minde, idet de alle-

rede i 1860 havde oprettet et fond med det formål at opføre en bygning til fribolig for gamle, veltjente betjente og deres enker. Grundstenen blev lagt i september 1863, og i oktober 1864 kunne »Bræstrups Stiftelse« tages i brug.²⁴⁵

At Bræstrups humane sind og gode hjerte ikke mindst viste sig over for det underordnede personale, var anerkendt fra alle sider. Dagbladet havde i sin kampagne for hans afskedigelse oven i købet brugt dette som bevis på, at selv disse hans bedste egenskaber blev til fejl, hvis han skulle gennemføre reformen, fordi han aldrig ville have hjerte til et »durum est, sed ita lex«,²⁴⁶ d.v.s. den effektive udrensning, som den efter manges mening måtte medføre.

Selv om det var de administrative forbedringer, som indførtes i 1863, der i længden skabte et nyt politi, skal man utvivlsomt vogte sig for at undervurdere Bræstrups afgang som psykologisk faktor. Som udpræget konservativ gik han dårligt i spand med de national-liberale regeringer, der prægede tiden mellem de 2 slesvigske krige, og kom til at stå som eksponent for det hårdt belastede forhold mellem Københavns politi og offentligheden i årene omkring enevældens ophør. Det var med Bræstrups helhjertede støtte, at politiet var den sene enevældes villige regeringsredskab, men dets forholdsvis ringe magt tillod det dog ikke at blive en stat i staten efter 1848, hvad der muligvis heller ikke var Bræstrups ønske. Man følte, at man tog afsked med et stykke fortid ved Bræstrups afgang og rettede alle sine forventninger mod det gennemreformerede politi, der naturligtvis blev sin herre en lige så tro tjener, som det gamle havde været. Men herren havde rigtignok forandret sig.

Den uvurderlige kampagne mod det gamle politisystem, som Fædrelandet under en stadig kamp med censuren havde ført siden begyndelsen af 1840'erne med særdeles aktiv støtte fra Dagbladet, der hurtigt efter dets start i 1851 overtog den ledende rolle, var endt med at blive et regeringsanliggende. Bille var som redak-

Det nye Polit i Kjøbenhavn.

Illustration i Illustreret Tidende 5. juli 1863

tør af Dagbladet og medlem af folketinget gennem en årrække politiets skarpeste kritikere som et led i hans arbejde for »Iværksættelsen af de Reformer, der ere de nødvendige Betingelser for, at Grundlovens almindelige Bestemmelser kunne finde deres Udtryk i Lovene og Sæderne, for at Forfatningen kan voxe sammen med Folkets Bevidsthed«. ²⁴⁷ Han må tillægges en stor del af æren for den reform, der så dagens lys i 1863.

Bræstrup og hele hans personale gik af den 1. april, hvorefter man indkaldte ansøgninger til samtlige stillinger i det nye politi undtagen direktørposten, og i de sidste par uger af juni måned

kunne man på Rosenborg eksercerplads se det nyantagne mand-
skab træne flittigt. Det var åbenbart ikke skånekost, betjentaspi-
ranterne blev udsat for, for i løbet af få dage var over en snes
gledet ud som uegnede, idet de måtte formodes ikke at kunne
holde til den anstrengende polititjeneste. Korpset suppleredes dog
hurtigt op, og dagen før det skulle tiltræde sin virksomhed viste det
sin kunnen for en bredt interesseret offentlighed med justitsministe-
riets departementschef i spidsen – justitsminister Casse var forhinde-
ret på grund af bortrejse. Byens kommunalbestyrelse, repræsen-
tanter for pressen og en mængde andre tilskuere hørte politidirektør
Crone holde en manende tale til styrken, som han håbede, byens
borgere ville møde med velvilje. Et leve for Hans Majestæt og hans
hovedstad sluttede den lille ceremoni.²⁴⁸

Klokken 3 natten mellem den 30. juni og den 1. juli 1863 trådte
Københavns nye politi i funktion, og klokken 4 lød de smukke
vægtervers for sidste gang. Mange københavnere var på benene
for at tage afsked med det gode, gamle vægterkorps, og i studenter-
foreningen kaldte man gadens vægter op lidt over midnat, samlede
ind til ham for sidste gang og trakterede ham med et glas punch.
»At man paa begge Sider var dybt rørt i Afskedsstunden er en
Selvfølge«. ²⁴⁹

HENVISNINGER OG NOTER

1. Fædrel. 16. apr. 1840.
2. Vicepolitidir. v. Ostens »Forslag til en forandret Organisation af Kjøbenhavns Politie«, juli 1849 (RA just.min. 1. kt. 1848 A j. nr. 175).
3. J. C. Søller: En Opdagelsesbetjents Erindringer fra en 10-Aars Virksomhed under Kjøbenhavns Politi. 1. saml. (Kbh. 1865) p. 1.
4. Politikundskab I (Kbh. 1946) p. 24.
5. Dansk Politistat I (Kbh. 1933) p. 31.
6. Jfr. note 2.
7. Vægterinstruks i forordn. af 5. juli 1793, citeret efter Aug. Goll: Af Politiets Historie (i Dansk Portrætgalleri, bd. 4: Danmarks Hovedstad, Kbh. 1908, p. 157).
8. Villads Christensen: København 1840-57 (Kbh. 1912) p. 219.
9. Brev af 9. juni 1848 fra Tscherning til Bræstrup (RA Bræstrups priv.ark. nr. 34: politipersonale og politianordning m.v. 1848-63).
10. Dagen 5. jan. 1843.
11. Fædrel. 16. apr. 1840.
12. Fædrel. 18. maj 1840.
13. Jfr. note 2.
14. Fædrel. 21. & 22 jan. 1842.
15. Allgemeine Zeitung i Augsburg 3. feb. 1842, refereret efter Fædrel. 10. feb. 1842.
16. Fædrel. 14. feb. 1842.
17. Fædrel. 7. jan. 1843.
18. Fædrel. 31. maj 1843.
19. Kjøb. 30. juni 1843.
20. Kjøb. 2. marts 1843.
21. Kjøb. 30. juni 1843.
22. Dagen 26. marts 1843.
23. Berl.Tid. 26. maj 1843.
24. Marcus Rubin: Frederik VI's Tid (Kbh. 1895) p. 507 ff. Frank Jørgensen: Et indgreb overfor håndværkssvendenes frie vandringsret i 1835 (Arkiv I, 1966, p. 30-44).
25. Se fx. en del rapporter fra dagene 14.-27. juni 1847 fra byerne Kiel, Rendsborg, Slesvig, Flensborg og Tønder med nøje angivelse af mistænkelige personers navne, signalement, anskuelser og virksomhed – nogle er blot slesvigholstøner, andre anses endog for kommunister (RA Bræstrups priv.ark. nr. 13: tilsyn med forøninger m.v. 1840-48).
26. Brev af 15. jan. – årstal mangler, men må være 1840 – fra Adler til Bræstrup (RA Bræstrups priv.ark. nr. 13: tilsyn med for-

- eninger m.v. 1840-48. Se også RA J. G. Adlers priv.ark., breve fra Bræstrup).
27. Bortset fra den berygtede censor Reiersens velkendte virksomhed kan der henvises til LAFSj. pol.dir.s arkiv, ældre »hist.« dok., C VIII a-c: 3 pk. om beslaglagte blade og skrifter 1844-49.
 28. Rapporterne til politiet, der bortset fra manuskriptet til de 3 sidste af de i alt 14 forelæsninger er det eneste foreliggende vidnesbyrd om indholdet af forelæsningsrækken, er skrevet på svensk (LAFSj. pol.dir.s arkiv, ældre »hist.« dok., E III), men der findes en ordret gengivelse af dem på dansk, muligvis skrevet af Bræstrup selv (RA Bræstrups priv.ark. nr. 13: tilsyn med foreninger m.v. 1840-48). At den svenske version er den primære, viser de mange svcesimer i den danske (F. C. Kålund-Jørgensen: Skoledirektørembedet i København (Hist. Medd. om Kbh. 4. rk. IV. bd., 1954-57) p. 535 og p. 545 note 45).
 29. Se både RA Bræstrups priv.ark. nr. 13: tilsyn med foreninger m.v. 1840-48 og LAFSj. pol.dir.s arkiv, ældre »hist.« dok., E III og IV: frihedsrørelser.
 30. LAFSj. pol.dir.s arkiv, ældre »hist.« dok., E II.
 31. Kjøb. 26. jan. 1846.
 32. Frank Jørgensen: Københavnske Foreninger 1820 til 1848 (Hist. Medd. om Kbh. 4. rk. V. bd., 1957-59) p. 29.
 33. Koncepter til breve fra Kierulff til Christian 8., dat. 24. feb. og 18. juni 1840 (RA Bræstrups priv.ark. nr. 13: tilsyn med foreninger m.v. 1840-48).
 34. Brev af 26. maj 1840 fra Adler til Bræstrup (Det kgl. Bibl., håndskriftsaml., ny kgl. saml. nr. 2984: breve til Bræstrup).
 35. På mødet den 4. maj 1844 kunne formanden oplyse, at medlemstallet nu nærmede sig 1030 (anonym møderapport i RA Bræstrups priv.ark. nr. 13: tilsyn med foreninger m.v. 1840-48).
 36. Fædrel. 21. okt. 1843.
 37. Fædrel. 10. jan. 1846.
 38. Frank Jørgensen: Københavnske Foreninger 1820 til 1848 (Hist. Medd. om Kbh. 4. rk. V. bd., 1957-59) p. 32.
 39. Brev af 9. nov. 1844 fra Lehmann til Monrad (Danske politiske Breve fra 1830erne og 1840erne (Kbh. 1948, II nr. 640).
 40. Villads Christensen: København 1840-57 (Kbh. 1912) p. 206.
 41. Hans Jensen: De danske Stænderforsamlings Historie 1830-1848, især bd. I (1931) p. 128 f. om Kierulffs forstandige stilling til forfatningssagen i 1831. Flemming Dahl: Omkring Københavns Kommunalforfatning af 1840 (Hist. Medd. om Kbh. 3. rk. IV. bd., 1940-41) p. 80 f. og p. 584 f.
 42. Marcus Rubin: Frederik VI's Tid (Kbh. 1895) p. 307. Desuden

- J. C. Johansen: Dr. J. J. Dampé (Hist. Tidsskr. 6. rk. V. bd., 1895) p. 576 f. Johansen lader i øvrigt Kierulff være organisatoren af politiets bestikkelses- og spionagesystem.
43. Flemming Dahl i Dansk Biografisk Leksikon bd. XII p. 442.
44. Fx. Fædrel. så sent som 19. jan. 1860 og brev af 7. okt. 1837 fra Frederik 6. til Kierulff om anonym hadpropaganda mod fru Dannemand, kongens maitresse, og indirekte mod Kierulff (LAFSj. pol.dir.s arkiv, ældre »hist.« dok., E II).
45. Brev af 15. sep. 1821 fra Kierulff til geheimestatsmin. Frederik Julius Kaas (RA Bræstrups priv.-ark. nr. 10: akter ang. politichef Kierulff 1820-45).
46. Brev af 24. sep. 1821 fra Kierulff til Kaas (RA Bræstrups priv.ark. nr. 10: akter ang. politichef Kierulff 1820-45).
47. Fædrel. 17. juni 1840.
48. Berl. Tid. 20. juni 1840, Fædrel. 22. juni 1840.
49. For biografiske data se: (1) H. Vestberg i Dansk Biografisk Leksikon bd. IV p. 284 f. (2) S. Elvius & H. R. Hiort-Lorenzen: Danske patriciske Slægter (Kbh. 1891) p. 65 ff. (3) Kjøbenhavns Politimestre og Politidirektører 1682-1863 (Kbh. 1881). Desuden ensidigt og positivt i (4) E. Collin: Fremragende danske Frimurere I (Kbh. 1872) p. 179 ff. og (5) C. Rothe: Ved Gehejmerraad, Overpræsident Christian Jakob Cosmus Bræstrups Jordefærd. I Frue-Kirke den 19de Juli 1870 (Kbh. 1870).
50. Villads Christensen: København 1840-57 (Kbh. 1912) p. 219 f.
51. 40 politirapporter fra dagene 20.-29. jan. 1848 (LAFSj. pol.dir.s arkiv, ældre »hist.« dok., D II 5: vedkommende kong Christian 8.s død, ligbegængelse og andre dermed i forbindelse stående begivenheder).
52. Udateret notat i A. F. Kriegers Dagbøger (Kbh. 1920) 1. bd. 1. bog p. 5. Desuden Niels Neergaard: Under Junigrundloven I (Kbh. 1892) p. 99 f.
53. Jfr. note 51.
54. Jfr. note 51. Desuden J. C. Søller: Politiminder (Kbh. 1896) p. 82 f. Søller var til stede på Frue Plads i sin egenskab af betjent i Kbh.s politi.
55. Jfr. note 51. Desuden Niels Neergaard: Under Junigrundloven I (Kbh. 1892) p. 106 f.
56. J. C. Søller: Politiminder (Kbh. 1896) p. 84 ff.
57. Fædrel. 25. jan. 1848.
58. Flyve P. 29. jan. 1848.
59. LAFSj. pol.dir.s arkiv, ældre »hist.« dok., D II 5.
60. Fædrel. 16. feb. 1848.
61. Fædrel. 14. feb. 1848.
62. J. C. Søller: Politiminder (Kbh. 1896) p. 216 ff.
63. Fædrel. 17. feb. 1848.
64. Brev af 17. feb. 1848 fra M. L.

- Nathanson til Bræstrup (LAFsj. pol.dir.s arkiv, ældre »hist.« dok., B X).
65. Således iflg. udat. brev fra assessor Christian Rothe til Bræstrup; brevet er efter al sandsynlighed skrevet 19. feb. 1848 (LAFsj. pol.dir.s arkiv, ældre »hist.« dok., B X).
66. Begge artikler findes i LAFsj. pol.dir.s arkiv, ældre »hist.« dok., B X.
67. Berl. Tid. 22. feb. 1848.
68. Flyve P. 22. feb. 1848.
69. Fædrel. 24. feb. 1848.
70. Brev af 29. feb. 1848 fra overhofmarskal J. G. Levetzau til Bræstrup (LAFsj. pol.dir.s arkiv, ældre »hist.« dok., D II).
71. Ein Schleswiger (E. Lobedanz, sekr. i min. f. hertugdømmet Slesvig): Die Märztage 1848 in Kopenhagen. Stimmungen und Erlebnisse eines Augenzeugen (Kbh. 1851) p. 32.
72. Brev af 8. sep. 1848 fra birkedommer P. M. Bruun (Bregentved/Gisselfeld) til stiftamtmand M. H. Rosenørn (Island), (Danske politiske Breve fra 1830erne og 1840erne IV (Kbh. 1958) nr. 1019).
73. J. C. Søller: Politiminder (Kbh. 1896) p. 222.
74. J. C. Søller: Politiminder (Kbh. 1896) p. 225.
75. Hvervningsliste af 24. marts 1848 med i alt 44 navne og adresser (LAFsj. pol.dir.s arkiv, ældre »hist.« dok., B X).
76. Brev af 24. marts 1848 fra Tscherning til Danske Kancelli og brev af 18. maj 1848 fra Bræstrup til just.min. Carl Emil Bardenfleth (RA just.min. 1. kt. 1848 A j.nr. 175).
77. Brev af 24. april 1848 fra Bardenfleth til pol.dir. og vicepol.dir. samt til Kbh.s magistrat (RA just.min. 1. kt. 1848 kopibog, brev nr. 1398 og 1399). Endvidere borgerrepræsentationens forhandlinger 9. årg. p. 17 om mødet 1. maj 1848.
- I sin omtale af denne begivenhed gør Villads Christensen (København 1840-57 (Kbh. 1912) p. 466 f.) sig i øvrigt skyld i en del unøjagtigheder. Han lader Bardenfleth sende sine breve allerede 24. marts og medtager i sit referat af Bardenfleths skrivelse forslag, som først forekommer i den senere kommissionsbetænkning.
78. Kommissionsbetænkning af 20. maj 1848 til just.min. (RA just.min. 1. kt. 1848 A j.nr. 175).
79. Rapport af 7. juni 1848 (RA just.min. 1. kt. 1848 A j.nr. 175).
80. Magistratens indberetning til just.min. af 14. juli 1848 indeholder også borg.repr.s indstilling til mag. af 7. juli s.å. (RA just.min. 1. kt. 1848 A j.nr. 175).
81. Rapport af 14. okt. 1848 fra pol.dir. Bræstrup til just.min. (RA just.min. 1. kt. 1848 A j.nr. 175).

82. Forestilling af 14. oktober 1848 (RA just.min. 1. kt. 1848, forestilling nr. 206).
83. Flyve P. 30. juni, 1. & 3. juli 1848.
84. Flyve P. 7. & 8. juli 1848 under pseudonymet »Hother«.
85. Flyve P. 25. okt. 1848.
86. Fædrel. 7. & 8. dec. 1848.
87. Brev af 16. dec. 1848 fra Bræstrup til Bardenfleth (RA just.min. 1. kt. 1848 A j.nr. 2088).
88. Se fx. Berl. Tid. 2. juni 1853 og Dagbl. 2., 7. & 17. juni 1853, 15. aug. 1860, 28. maj 1861.
89. Se fx. Flyve P. 31. aug. 1848, Berl. Tid. 24. sep. 1857, Fædrel. 9.-10. okt. 1856, 5. nov. & 2. dec. 1857, og Dagbl. 22. juli 1853, 14. aug. 1857, 30. aug. & 19. sep. 1862.
90. Se fx. Berl. Tid. 16. april 1849, Fædrel. 3. feb. 1853 og Dagbl. 12. juli 1853, 9. aug. 1854, 8. marts & 21. april 1855, 3. maj 1859 og 31. maj 1860.
91. Dagbl. 11. sep. 1861, Flyve P. 12. sep. 1861.
92. Dagbl. 16. marts 1857, 5. juli 1861.
93. Fædrel. 11. jan. 1862 og Dagbl. 8. jan., 15. & 17. feb. 1862.
94. Flyve P. 16. jan. 1862.
95. Flyve P. 1. juli 1848.
96. Borg.repr.s forh. 9. årg. p. 85 og 13. årg. p. 172. Berl. Tid. 24. nov. 1852. Villads Christensen: København 1840-57 (Kbh. 1912) p. 218.
97. Dagbl. 31. dec. 1859 og 29. dec. 1860.
98. Fædrel. 12. juni 1860 med referat af sagen, der påkendtes ved kriminal- og politiretten 2. juni 1860.
99. Flyve P. 7. juni 1848.
100. Dagbl. 11. juni 1861.
101. Fædrel. 27., 28. & 29. sep. og 1. okt. 1852.
102. J. C. Søller: En Opdagelsesbetjents Erindringer fra en 10-Aars Virksomhed under Kjøbenhavns Politii, 1. saml. (Kbh. 1865) p. 182 f.
103. Se fx. Flyve P. 25. & 27. okt. 1848, Fædrel. 8. jan. 1849 og 9. nov. 1858, Dagbl. 8. okt. 1856.
104. Se fx. Fædrel. 21. april 1848, Flyve P. og Berl. Tid. 22. april 1848, Dagbl. 8. okt. 1856 og J. C. Søller: En Opdagelsesbetjents Erindringer fra en 10-Aars Virksomhed under Kjøbenhavns Politii, 1. saml. (Kbh. 1865) p. 175 ff.
105. Dagbl. i aug.-sep. 1857 med en artikelserie over 12 numre; stof-fet er hentet fra The Quarterly Review, juni 1856. Se endvidere Dagbl. 19. dec. 1861 og 25. marts 1863 og Fædrel. allerede 8. juni 1843 og 29. dec. 1851.
106. Fædrel. 29. dec. 1851.
107. Div. breve og rapporter til pol.dir. Bræstrup fra 1848-49 (RA Bræstrups priv.ark. nr. 15: tilsyn med mistænkelige personer m.v. april-juni 1848, og nr. 19:

- tilsyn med personer i Sønderjylland etc. 1849-52).
108. RA Bræstrups priv.ark. nr. 14: tilsyn med grev Ernst v. Reventlow-Farve 1849, og nr. 16: breve fra Leerbech 1849-54.
109. RA Bræstrups priv.ark. nr. 21: tilsyn med personer i Sønderjylland 1849-62.
110. LAFSj. pol.dir.s arkiv, ældre »hist.« dok. C IV: forskellige foranstaltninger.
111. RA Bræstrup priv.ark. nr. 16: breve fra Leerbech 1849-54.
112. Se fx. RA Bræstrups priv.ark. nr. 15: tilsyn med mistænkelige personer m.v. april-juni 1848.
113. RA Bræstrups priv.ark. nr. 19: tilsyn med personer i Sønderjylland etc. 1849-52, nr. 20: tilsyn med personer i Sønderjylland etc. 1850-62, nr. 21: tilsyn med personer i Sønderjylland etc. 1849-62, og nr. 22: om stemningen i Kiel 1854.
114. Se fx. rapporter om den dansk-sindede og den tysksindede deputations ophold i Kbh. under våbenstilstanden i foråret 1850 og Søllers rapporter om uro i Kbh. i feb.-marts 1861 (RA Bræstrups priv.ark. nr. 16: breve fra Leerbech 1849-54, og nr. 31: Dannevirkeforeningen etc. 1861-63). Selv Carl Ploug, Fædrelandets redaktør, nedlod sig til at informere politiet (brev af 25. marts 1849 fra Ploug til Bræstrup, Det kgl. Bibl., håndskriftsaml., ny kgl. saml. nr. 2984: breve til Bræstrup).
115. RA Bræstrups priv.ark. nr. 17: bebudet revolution i Kbh. 1849-50.
116. RA Bræstrups priv.ark. nr. 18: polititilsyn med mistænkelige personer 1851-58, nr. 23-28: tilsyn med politisk mistænkelige personer etc. 1852-63 (korrespondance med politiet i Dresden etc.) og tilsyn med politisk mistænkelige personer etc. 1852-58 (korrespondance med politiet i Hannover etc.), nr. 39: beretninger fra London m.v. 1853-61, nr. 40: breve fra baron Langenau 1857-60, og nr. 44: diverse 1848-62 (heri en del breve og rapporter om politiske bevægelser).
117. Brev af 22. maj 1852 (RA Bræstrups priv.ark. nr. 18: polititilsyn med mistænkelige personer 1851-58).
118. Fx. anonym rapport med en andens efterskrift af 15. april 1853 til Bræstrup (LAFSj. pol.dir.s arkiv, ældre »hist.« dok., E VI: frihedsrørelser; heri i øvrigt div. rapporter om håndværker- og arbejderforeninger, blade, skrifter og sange, medlemslister og mødereferater).
119. Dagbl. 11. feb. & 17. marts 1854. Desuden div. rapporter om rigsdagens opløsning og grundlovsfesten i foråret og forsommeren 1853 i LAFSj. pc.dir.s arkiv, ældre »hist.« dok., E VI.

K Ø B E N H A V N S P O L I T I

120. Fædrel. og Dagbl. 15. maj 1854, Flyve P. 31. maj 1854.
121. Fx. Dagbl. 6. juni, 11. okt., 18. & 22. dec. 1854, Kjob. 16. dec. 1854 og Flyve P. 20. & 23. dec. 1854.
122. RA Bræstrups priv.ark. nr. 16: breve fra Leerbech 1849-54, og nr. 41: breve fra kammerherre Morgenstjerne 1850-66.
123. Dagbl. 17. marts 1854.
124. Borg.repr.s forh. 18. årg. p. 89, Berl. Tid. 12. & 19. maj 1857, og Dagbl. 5. dec. 1857.
125. LAFSj. pol.dir.s arkiv, ældre »hist« dok., B XII. Endvidere i borg.repr.s forh. 19. årg. p. 145 ff.
126. Dagbl. 5. dec. 1857.
127. Fædrel. 30. dec. 1857.
128. Dagbl. 13. aug. 1858.
129. Borg.repr.s forh. 19. årg. p. 145 ff., Fædrel. 28. sep. 1858, Dagbl. 29. sep. & 6. okt. 1858, og Berl. Tid. 28. sep. & 5. okt. 1858.
130. Dagbl. 6. okt. 1858.
131. Borg.repr.s forh. 20. årg. p. 230 ff.
132. Breve af 24. feb. og 20. maj 1859, 18. sep. 1860 og et udate-ret, der sandsynligvis stammer fra sep. 1860, fra Morgenstjerne til Bræstrup (RA Bræstrups priv.ark. nr. 41: breve fra kammerherre Morgenstjerne 1850-66).
133. Herom temmelig udførligt hos Villads Christensen: Nytaarsre-volten 1860 (Hist. Medd. om Kbh. 1. rk. II. bd., Kbh. 1910).
134. Se Niels Neergaard: Under Juni-grundloven II (Kbh. 1916) p. 330 ff.
135. Usigneret rapport af 27. dec. 1859, skrevet med Bræstrups hånd (RA Bræstrups priv.ark. nr. 44: diverse 1848-62).
136. Rapporter af 30. & 31. dec. 1859 i RA Bræstrups priv.ark. nr. 44: diverse 1848-62. Rapporterne er usignerede, men som den ovennævnte i Bræstrups håndskrift. Det lader sig ikke fastslå, om Bræstrup har forfattet rapporterne eller blot skrevet dem af sammen med andre rapporter som led i en kompilation – i så fald mangler originalerne.
137. Villads Christensen skriver (Hist. Medd. om Kbh. 1. rk. II. bd., Kbh. 1910, p. 350) at Christiansborg slot var stærkt bevogtet af politi, men dette synes kun hjemlet i en formodning i Dagbl. 2. jan. 1860.
138. Rapport af 1. jan. 1860 (RA Bræstrups priv.ark. nr. 44: diverse 1848-62. Denne fremstilling støttes i hovedtrækkene af senere avisreferater af begivenhederne.
139. Berl. Tid., Fædrel. og Dagbl. 2. jan. 1860.
140. Flyve P. 3. jan. 1860.
141. Dagbl. 2. jan. 1860.
142. Dagbl. 3. jan. 1860.
143. Dagbl. 3., 5. & 6. jan. 1860, Flyve P. 4. jan. 1860.

J. SVANE - MIKKELSEN

144. Flyve P. 4. jan. 1860.
 145. Dagbl. 4. jan. 1860.
 146. Flyve P. 9. jan. 1860.
 147. Dagbl. 9. jan. 1860.
 148. Dagbl. og Fædrel. 9. jan. 1860.
 149. Berl. Tid. 10. jan. 1860. Et lignende udtryk anvender Flyve P. 11. jan. 1860.
 150. Dagbl. 11., 14. & 20. jan. 1860, Fædrel. 12. & 18. jan. 1860.
 151. Berl. Tid. og Fædrel. 10. jan. 1860, Dagbl. og Flyve P. 11. jan. 1860.
 152. Bekendtgørelsen af 10. jan. 1860 bragtes samme dag i bl.a. Fædrel.
 153. Berl. Tid. 11. jan. 1860. Endvidere Fædrel. 11. & 12. jan. 1860 og Flyve P. 12. jan. 1860.
 154. Dagbl. 14. jan. 1860, Flyve P. 16. & 19. jan. 1860.
 155. Rapport af 15. jan. 1860 i RA Bræstrups priv.ark. nr. 44: diverse 1848-62.
 156. Fædrel. 12. jan. 1860.
 157. Dagbl. 6. jan. 1860.
 158. Flyve P. 10. & 11. jan. 1860.
 159. Dagbl. 11. & 13. jan. 1860, Flyve P. 12. jan. 1860.
 160. Flyve P. 21. jan. 1860.
 161. Fædrel. 13. jan. 1860, Dagbl. 13., 17., 24., 25., 27. & 30. jan. 1860.
 162. Fx. Flyve P. 2. & 3. feb. 1860
 163. Dagbl. 19. jan. 1860.
 164. Berl. Tid. 13. & 27. jan. 1860.
 165. Flyve P. 13. jan. 1860.
 166. Berl. Tid. 14. jan. 1860.
 167. Flyve P. 21. & 23. jan. 1860.
 168. Dagbl. 14. jan. 1860.
 169. Berl. Tid. 14. jan. 1860.
 170. Dagbl. 17. jan. 1860.
 171. Berl. Tid. 17. jan. 1860.
 172. Flyve P. 19. jan. 1860.
 173. Berl. Tid. 19. jan. 1860.
 174. Flyve P. 30. jan. 1860.
 175. Dagbl. 30. jan. 1860.
 176. Fædrel. 19. jan. 1860.
 177. Artiklen blev samme år udgivet som særtryk, men både her og i avisen skjuler forfatteren sig bag det anonyme N.N. Ifølge tilskrift i Kb.h.s Univ.bibl.s eks-emplar af særtrykket skulle forf. være juristen G. Th. Hindenburg.
 178. Dagbl. 23. & 24. jan. 1860.
 179. Allerede 6. jan. bragte Flyve P. en meddelelse om pol.dir.s initiativ.
 180. Borg.repr.s forh. 20. årg. p. 272 f., Dagbl. 10. & 11. jan. 1860.
 181. Dagbl. 6. jan. 1860.
 182. Borg.repr.s forh. 20. årg. p. 291, Berl. Tid. 17. jan. 1860, Dagbl. 18. jan. 1860.
 183. Borg.repr.s forh. 20. årg. p. 299 f., Dagbl. 31. jan., 1., 2. & 3. feb. 1860.
 184. Borg.repr.s forh. 21. årg. p. 86 f. Just.min.s beslutning meddeltes i skr. af 30. juli 1860 til Kb.h.s overpræsident, som underrettede borg.repr. i brcv af 8. aug. s. å.
 185. Fædrel. 15. aug. 1860, Dagbl. 15. & 17. aug. 1860.
 186. Dagbl. 11. sep. 1860.
 187. Dagbl. 19. sep. 1860.

K Ø B E N H A V N S P O L I T I

188. Dagbl. 29. sep., 1. & 8. okt. 1860.
189. Borg.repr.s forh. 21. årg. p. 115, Dagbl. 1. sep. 1860.
190. Dagbl. 19. sep. 1860, med referat af borg.repr.s møde 17. s.m.
191. Dagbl. 19. sep. 1860.
192. Dagbl. 4. okt. 1860.
193. Dagbl. 13. & 17. jan. 1860. En redegørelse for retssagen står at læse i Dagbl. 6. sep. 1860.
194. Dagbl. 7., 8., 10., 11., 13., 14. & 15. sep. 1860.
195. Flyve P. 22. & 24. sep. 1860, Dagbl. 6. okt. 1860.
196. Hr. Sørensen som Ægtemand, Forbryder og Arrestant, 8 Skitser, optagne efter »Dagbladets« Vidneforhør, (Kbh. 1860).
197. Flyve P. 24. sep. 1860.
198. Politiet og Nytaarsrevolten 1860. 8 Skitser optagne efter Rapporten og Øievidners Beretninger (Kbh. 1860).
- Mens Villads Christensen gør grundigt rede for indholdet af den lille tegneserie om hr. Sørensen, er denne pamflet kun lige nævnt i en fodnote med en affejdende bemærkning om, at det er tarvelige tegninger (Hist. Medd. om Kbh. 1. rk. II. bd., Kbh. 1910, p. 372, note 1). Det skal indrømmes, at den ikke er så vellykket som sin model, men som polemisk bidrag kunne den vel fortjene en tilsvarende omtale. Villads Christensen gør i det hele taget indtryk af at nære så tydelige sympatier, at det har påvirket hans fremstilling.
199. Dagbl. 2. jan. 1861.
200. LAFSj. pol.dir.s arkiv, ældre »hist.« dok., B XII. Også i borg.repr.s forh. 22. årg. p. 114 ff.
201. Dagbl. 4. jan. 1861, Fædrel. 9. jan. 1861.
202. Flyve P. 9. & 12. jan. 1861.
203. Berl. Tid. 9. jan. 1861.
204. Borg.repr.s forh. 22. årg. p. 108 og 132 ff.
205. Dagbl. 30. sep. 1861.
206. Flyve P. 2. okt. 1861.
207. Rigsdagstid. 13. sess. 1861 anh. A sp. 1061 ff.
208. Rigsdagstid. 13. sess. 1861 folket. sp. 1260 ff. Meget grundigt refereret i Dagbl. 6. nov. 1861.
209. Rigsdagstid. 13. sess. 1861 folket. sp. 1350 ff.
210. Usigneret rapport af 14. feb. 1860 i Bræstrups håndskrift, baseret på en mødedeltagers beretning (RA Bræstrups priv.ark. nr. 44: diverse 1848-62).
211. Rigsdagstid. 13. sess. 1861 folket. sp. 1366 ff.
212. Rigsdagstid. 13. sess. 1861 folket. sp. 1384 ff.
213. Rigsdagstid. 13. sess. 1861 anh. B sp. 399 ff., folket. sp. 1420 ff., 3778 ff., 3932 ff., landst. sp. 1589 ff.
214. Flyve P. 28. dec. 1861.
215. Flyve P. 24. dec. 1861.
216. Berl. Tid. 27. dec. 1861.
217. Dagbl. 11. jan. 1862.
218. Rigsdagstid. 14. sess. 1862 anh. A sp. 1785 ff. og 1793 ff.

219. Rigsdagstid. 14. sess. 1862 folket. sp. 3854.
220. Rigsdagstid. 14. sess. 1862 landst. sp. 1216.
221. Rigsdagstid. 14. sess. 1862 folket. sp. 3728 ff.
222. Rigsdagstid. 14. sess. 1862 folket. sp. 3801 og 3809.
223. Flyve P. 5. jan., 24. & 30. dec. 1862, 14. jan. 1863, Dagbl. 12. jan. 1863.
224. Rigsdagstid. 14. sess. 1862 anh. B sp. 525 f., folket. sp. 4336 ff., 4558 ff. og 4907 ff.
225. Fædrel. 21. sep. 1861.
226. Fædrel. 20., 21. og 22. juni 1860.
227. Fx. Dagbl. 22. maj 1860.
228. Borg.repr.s forh. 23. årg. p. 125ff.
229. Regulativ af 12. juni 1863 §§ 11 & 13 i Regulativ, Instrux og Dagsbefalinger for Kjøbenhavns Politi med flere Politiet vedkommende Aktstykker, 1/7 1863-31/12 1869 (Kbh. 1870) p. 7f.
230. Fx. borg.repr.s forh. 19. årg. p. 160 f.
231. Rigsdagstid. 14. sess. 1862 folket. sp. 4354 ff. og 4382 f.
232. Rigsdagstid. 14. sess. 1862 folket. sp. 4400.
233. Rigsdagstid. 14. sess. 1862 folket. sp. 4579.
234. Rigsdagstid. 14. sess. 1862 folket. sp. 4967 f.
235. Borg.repr.s forh. 22. årg. p. 132ff.
236. Jfr. note 207.
237. Rigsdagstid. 13. sess. 1861 anh. B sp. 399 ff.
238. Ledere i Fædrel. 19. jan. 1860 og 5. jan. 1863, i Dagbl. 17. dec. 1860, 30. sep. 1861 og 15. sep. 1862.
239. Flyve P. 18. dec. 1860.
240. Flyve P. 14. feb. 1863.
241. Fædrel. 16. feb. og 9. marts 1863, Dagbl. 16. feb. og 10. marts 1863.
242. Flyve P. 14. feb. 1863.
243. Koncept til brev af 17. april 1863 fra Bræstrup til Morgenstjerne (RA Bræstrups priv.ark. nr. 41: breve fra kammerherre Morgenstjerne 1850-66).
244. Brev af 23. marts 1863 fra Bræstrup til »Comiteen for Tilveiebringelsen af en Erindring fra Kiøbenhavns Politiepersonale til dets afgaaende Chef« (Det kgl. Bibl., håndskriftsaml. ny kgl. saml. nr. 2984: breve til Bræstrup).
245. Berl. Tid. 4. og 19. feb. 1861, Dagbl. 19. marts 1863, borg.repr.s forh. 24. årg. p. 20ff. Endvidere »50 Aars Jubilæums-Beretning om »Bræstrups Stiftelse« Forening i Tidsrummet 1860-1910« (Kbh. 1910).
246. Dagbl. 30. sep. 1861.
247. Programmerklæring i Dagbl.s første nummer 24. nov. 1851.
248. Flyve P. 19. og 29. juni 1863, Dagbl. 1. juli 1863 og Fædrel. 29. juni og 1. juli 1863.
249. Flyve P. 3. juli 1863.

RIGSRÅDSVALGET EFTER FÆLLESFORFATNINGEN AF 1855 I SJÆLLANDS STIFT

AF AXEL HOLM

Under arbejdet med en omplacering af forskelligt arkivmateriale i Københavns Stadsarkiv blev man i efteråret 1968 opmærksom på en gammel, godt støvet trækasse, der viste sig at indeholde forseglede bundter med stemmesedler fra det eneste rigsrådvalg, der har fundet sted i henhold til fællesforfatningen af 2. oktober 1855 og den dertil hørende valglov af samme dato. Stemmesedlerne vedrørte valget i 1. rigsrådvalgkreds, Sjællands stift, og grunden til at dette materiale var havnet i Stadsarkivet er formentlig, at valgstedet for denne kreds var København og at valgbestyrelsens formand var stadens overpræsident.

Da der til det nævnte rigsrådvalg yderligere knytter sig den specielle interesse, at det er det eneste valg, der har været afholdt efter de af daværende finansminister *C. G. Andræ* selv udarbejdede regler om forholdstalsvalg, selv om de i regeringen fik en udformning, han ikke fuldt ud var tilfreds med (jfr. s. 185), og da rigsrådvalget efter 1855-loven ikke ses at være nærmere behandlet i den historiske litteratur og f. eks. heller ikke er behandlet i den række af valgpublikationer, som Danmarks Statistik har udsendt lige siden 1849, har stadsarkivaren ment, at det var af interesse at underkaste det fundne valgmateriale, der i 112 år ikke havde været i berøring med menneskehænder, suppleret med materiale fra Rigsarkivet, en nærmere analyse.

Inden vi beskæftiger os med denne, vil det dog være naturligt, at vi ganske kort ser på 1855-fællesforfatningen og den dertil hø-

rende valglovs forudsætninger og indhold. Da Danmarks forfatningshistorie fra 1849 til 1866, da vi havde adskillige forfatningsreformer omfattende dels hele monarkiet, dels de enkelte landsdele, ikke hører til de bedst erindrede afsnit af Danmarkshistorien, vil en lille skematisk repetition måske ikke være upåkrævet.

I indledningen til Danmarks Riges Grundlov af 5. juni 1849 hedder det, at kongen, Frederik VII, vedtager grundloven »dog med forbehold af at ordningen af alt, hvad der vedkommer hertugdømmet Slesvigs stilling beroer indtil freden er afsluttet«. Forholdene medførte at 1849-grundloven aldrig kom til at gælde for Slesvig, og for kongeriget var den i sin helhed kun gældende indtil 1855.

På grundlag af de forhandlinger, der efter treårskrigen afslutning i 1850 førtes mellem Danmark og udlandet, først og fremmest Østrig og Prøjsen, og som resulterede i at Danmark måtte indvillige i, at Slesvig ikke blev knyttet nærmere til Danmark end Holsten, udstedte kongen Januarkundgørelsen af 28. januar 1852, hvorved der dels oprettedes et geheimestatsråd for hele monarkiets fællesanliggender, dels lovedes indførelse af en fællesforfatning for hele monarkiet. Arbejdet med udformningen af en sådan forfatning førte til stor uenighed mellem regeringen og rigsdagen, idet denne ikke ønskede at opgive de rettigheder den netop havde erhvervet ved Junigrundloven, førend den havde sikret sig, at den nye forfatning ikke reducerede disse rettigheder mere end højst nødvendigt. Efter at en mand fra enevældens dage, *A. S. Ørsted*, var blevet premierminister i april 1853, tilspidsedes situationen og uden nogen medvirken fra rigsdagen, altså som en enevoldsakt, udstedte kongen forordningen af 24. juli 1854 om monarkiets fællesanliggender. Der oprettes et rigsråd bestående af 20 kongevalgte medlemmer og 30 valgte af rigsdagen og hertugdømmernes ständerforsamlinger, men uden direkte af vælgerne valgte repræ-

sentanter. Rådets myndighed skulle, bortset fra nye skatter og statslån, være af rådgivende art.

Denne halvabsolutistiske forfatning vakte stor harme og modstand på rigsdagen, en indstilling, der fik stærk tilslutning hos befolkningen ved opløsningsvalget til folketinget 1. december 1854. Omtrent samtidig trådte ministeriet Ørsted tilbage, hvilket vakte glæde, først og fremmest blandt hovedstadens befolkning. I værket »Under Junigrundloven« fortæller N. Neergaard: »En mægtig bølge af sympati og taknemmelighed steg atter Frederik VII imøde. Efter indbydelse fra Studenterforeningen og de københavnske arbejderforeninger trak adskillige tusinde mennesker med fakler om aftenen den 18. december op til Kristiansborg Slot for at takke kongen, fordi han atter havde sluttet sig til sit folk. Det var en Herrens vejr med storm og snefog, men større folketog havde København ikke set siden martsdagene, og mere jublende og vedholdende hurraråb end dem, hvormed kongen blev hilst af den mængde, der fyldte slottets ridebane, var ikke hørt i lange tider.«¹ Atter et vidnesbyrd om, at det som så ofte før og siden er i residensstaden København, at der er den mest umiddelbare kontakt mellem statsstyrelsen og folket.

Et nyt ministerium under ledelse af *P. G. Bang* var dannet 12. december og til finansminister udnævntes *C. G. Andræ*.² Det nye ministerium var bundet til at bygge på helstaten som en udenrigspolitisk nødvendighed, men indenrigspolitisk blev udkastet til fællesforfatningen udformet på et mere konstitutionelt grundlag end i Juliforordningen. Dette medførte, at rigsdagen i første omgang gik med til den indskrænkning af Junigrundloven, der var en forudsætning for, at den nye fællesforfatning kunne træde i kraft, og i anden omgang under meget store betænkeligheder accepterede regeringens udkast til fællesforfatningen. Dette skete dog kun fordi regeringen bl. a. af hensyn til hertugdømmerne ikke ville gå med

AXEL HOLM

Finansminister C. G. Andræ (1812-1893)

til nogen som helst ændringer i sit forslag. Det, der havde vakt folketingets største modvilje, var den stærkt indskrænkede valgret. Til dette spørgsmål vil vi vende tilbage senere. Efter at de forfatningsretlige regler nu var iagttaget, kunne kongen den 2. oktober 1855 udstede Forfatningslov for det danske monarkis fællesanliggender, og under samme dato udstedtes: Foreløbig³ lov angående valgene til rigsrådet. Denne var kontraseret af Andræ.

Inden vi kommer nærmere ind på disse love, specielt valgloven, skal vi ganske kort føre den historiske repetition videre og erindre om, at de to love kun fik en ret kort levetid. Allerede i starten protesterede de holstenske medlemmer af rigsrådet mod rådets lovlighed, fordi forfatningen ikke havde været forelagt hertugdømmernes stænderforsamling, og da det tyske forbund også protesterede og truede med indgriben, blev fællesforfatningen ved kgl. kundgørelse af 6. november 1858 ophævet for Holsten og Lauenborg, og den omfattede nu kun Danmark og Slesvig. Dette tilfredsstillende heller ikke de tyske stormagter, der indvendte, at Slesvig faktisk herefter var knyttet nærmere til kongeriget end Holsten. Den danske regering, der nu var udgået af det national-liberale parti med *C. C. Hall* som konseilspræsident, opgav herefter definitivt helstatspolitikken, og da 1855-forfatningen måtte ændres alene af den grund, at også det tyske flertal i den slesvigske stænderforsamling havde nedlagt sine mandater, vedtog rigsrådet den 13. november 1863 en fællesforfatning for kongeriget og Slesvig. Den 15. november døde Frederik VII, og det blev den nye konge Christian IX's første regeringshandling meget modvilligt den 18. november at sætte sit navn under Novemberforfatningen, der førte til krigen i 1864.

Fællesforfatningen af 1855 havde altså kun en kort og trist levetid, men det, der har bevaret den i erindringen, er som før nævnt den valglov, der var knyttet til den. Men denne valglovs bestem-

melser var selvsagt baseret på forfatningsloven, og det er derfor naturligt først at se på de bestemmelser i denne, der omhandler rigsrådets dannelse. Rigsrådet skulle bestå af 80 medlemmer, deraf skulle de 20 udpeges af kongen, 30 vælges af landsdelenes repræsentative forsamlinger, altså ved middelbare valg (fordelt således, at den danske rigsdag valgte 18, den slesvigske stænderforsamling 5, den holstenske 6 og det lauenborgske ridder- og landskab 1 medlem), og 30 vælges ved umiddelbare valg. Det er alene disse umiddelbare valg, vi her vil beskæftige os med.

Valgbar var enhver uberygtet mand, som havde indfødsret og som var fyldt sit 25. år, med mindre han var ude af rådighed over sit bo. Her var der altså ikke tale om nogen skatte- eller indtægts-census. Dette var derimod tilfældet med hensyn til valgretten, idet det bestemtes at valgret tilkom enhver, der var valgbar og som i det sidste år havde svaret i direkte skat til staten eller kommunen 200 rd., eller godtgjort at have en ren årlig indtægt af 1200 rd.

Som begrundelse for denne, som vi senere skal se meget virksomhedsfulde begrænsning af valgretten, anføres det i »den allerunderdanigste forestilling«⁴ til kongen med udkastet til fællesforfatningen »at ministeriet har troet at burde fastholde at et lige antal medlemmer vælges umiddelbart og derhos med en begrænsning af valgretten til de betydeligere statsborgere, som kunne formodes at have en selvstændig stilling og friere bedømmelse af fædrelandets forhold«. Det hedder endvidere, at hvis man overlod også dette valg til landsdelenes repræsentationer, »ville valgene udgå på et ensidigt demokratisk grundlag, hvilket valgsystem har vist, at det fører til, at den største del af statens mest intelligente, uafhængige og agtede mænd ikke deltager i folkerepræsentationen, lige så meget fordi de ved et sådant valgssystem bringes til at holde sig tilbage som fordi de ikke kunne blive valgte, når de ville bejle til valget«.

I forestillingen til kongen tilføjes også et argument af udenrigspolitisk karakter, idet det hedder, at de forud for Januarkundgørelsen førte diplomatiske forhandlinger »synes at opfordre D. Maj. til ved indførelsen af fællesforfatningen at foretrække et mere begrænset valgsystem end det, som er lagt til grund i loven af 5. juni 1849«. ⁵ Som foran nævnt var den høje valgretscensus den største anstødssten for folketingets tilslutning til fællesforfatningen. Særlig skarpe var udtalelserne fra *J. A. Hansen* og *A. F. Tscherning*, denne sidste udtalte bl. a., at grundlovens »inderste essens er politisk lighed for undersåtterne i landet, og grundvæsenet af, hvad der her er os forelagt er genindførelse af den mest skærende og skarpeste politiske ulighed«. Forfatningen ville aldrig kunne vinde styrke, thi »styrken ligger i at dens majoritet har styrke og at dens flertal er landets flertal«, men der vil fremkomme en absolut modsætning mellem »det store folk som står udenfor og det lille folk, som man prøver på at gøre til et politisk folk«. ⁶ Også *Carl Ploug* talte imod den skarpe census og fremhævede »hvilken uforholdsmæssig indflydelse embedsstanden ville få ved valgene, og dens afhængighed af regeringen gjorde det netop ganske utilrådeligt at give den særlige politiske privilegier«. Ministrene måtte naturligt nok forsvare fællesforfatningen. I Neergaards ofte citerede værk skriver han, at premierminister *P. G. Bang* rettede det kraftigste angreb på den almindelige stemmeret som siden grundlovens givelse er hørt i nogen dansk rigsdag og priste udkastets valgsystem som et i sig selv fyldestgørende og retfærdigt. De klasser hvem valgretten skulle forbeholdes var dem, der havde virket mest for landets udvikling, »når I overlader dem at vælge, så ville de sende mænd, som ville tjene friheden med bedre evne«. Skulle fællesforfatningen bygges på et demokratisk repræsentationssystem, ville snart alle andre klasser blive forurettede til fordel for almuen. Man ville måske, fortsatte han, sige, at rigsdagens handle måde hidtil ikke

har tydet på noget sådant, »men man må erindre, at der også kun er gået nogle få år og, hvad der er vigtigere, der har været en tvang i forholdenes magt, så at de kræfter, de onde kræfter, siger jeg – for ikke at bruge ordet »instinkter« – ikke har kunnet komme til at røre sig. Men menneskene er ikke anderledes i Danmark end andre steder«. Neergaard føjer til: »Bangs ord vakte megen indignation, og det var visselig ikke dem, som beredte vejen for den ny forfatning«. ⁷

Det kunne være fristende at fordybe sig endnu mere i folketingets debat om det brud med 1849-grundlovens principper som 1855-forfatningen var udtryk for, men vi må tilbage til reglerne for rigsrådets dannelse.

Af de 30 medlemmer, der skulle vælges ved umiddelbare valg, skulle de 17 vælges i kongeriget, de 5 i Slesvig og de 8 i Holsten. De nærmere bestemmelser for valgenes udførelse skulle fastsættes i valgloven, og denne udstedtes samme dag som forfatningsloven med titlen: Foreløbig lov angående valgene til rigsrådet. En udførligere redegørelse for denne valglov falder uden for denne artikels rammer, der væsentlig vil beskæftige sig med de to emner som den nævnte opdukkede kasse stemmesedler har givet anledning til, nemlig 1) betydningen af den høje valgretscensus, således som denne lader sig aflæse i vælgertallet, sat i forhold til det samlede antal mænd inden for de forskellige alders- og erhvervsgrupper i 1. rigsrådvalgkreds, Sjællands stift, og 2) valgresultatet således som dette fremkom ved den allerførste anvendelse af den Andræ'ske forholdstalsvalgmåde på de afgivne stemmer i ovennævnte valgkreds.

Valgret og vælgertal

Valglovens første paragraffer giver nærmere regler om beregningen af enten det afgiftsbeløb på 200 rd. i direkte skat til stat og

kommune, det vil først og fremmest sige ejendomsskatter, eller det indtægtsbeløb på 1200 rd. i ren årlig indtægt, der var fastsat i forfatningsloven som valgretsbetingung. De, der anså sig for valgberettigede, skulle selv anmelde det over for valgbestyrelsen. Denne bestod ved det her betragtede valg i København af 5 medlemmer, nemlig foruden formanden, borgmester dr. jur. *A. L. Casse*, 2 medlemmer valgt af magistraten og 2 valgt af borgerrepræsentationen.⁸ De nærmere regler om valglisternes affattelse blev givet i en af kongen approberet instruktion af 6. november 1855.⁹ Denne instruktion giver et ganske interessant indtryk af forholdet mellem offentlig administration og de enkelte borgere i demokratiets første år, sammenholdt med nutiden, hvor de offentlige myndigheder via skattevæsen, folkeregister og nu CPR-register m.v. må have et væsentlig mere håndfast greb om tingene.

Det hedder i instruktionen, at så snart distriktsvalgbestyrelserne var dannet, skulle de udfærdige en bekendtgørelse, hvorved de valgberettigede opfordredes til at gøre anmeldelse om deres formentlige valgret. Denne anmeldelse skulle indeholde oplysninger om den pågældendes alder samt om han anså sig for valgberettiget på grund af skatteydelse eller på grund af indtægt. De indkomne anmeldelser skulle derefter gennemgås og bedømmes. Dette arbejde skulle være færdigt inden den 21. december,¹⁰ således at valglisterne samme dag kunne fremlægges til eftersyn indtil den 27. december. Det hedder endvidere i instruktionen, at »med hensyn til bedømmelsen af anmeldelserne bemærkes, at hvor ikke særegne grunde måtte være tilstede til at betvivle angivelsernes rigtighed bør der ej voldes de pågældende uforholdsmæssige ulemper med tilvejebringelse af attester eller andre positive beviser for det i anmeldelserne anførte«.

Af de tilføjede vejledende bemærkninger fremgår det endvidere at de vælgere, som besad så store ejendomme, at de kunne holde

sig forvisset om, at det var valgbestyrelsen vitterligt, at deres skatter og afgifter oversteg 200 rd., alene behøvede i anmeldelsen at betegne den pågældende ejendom. Tilsvarende bestemmelser gjaldt for de »embedsmænd, pensionister, besiddere af pengefideikommisser, større kapitalister og andre sådanne som ligeledes kunne holde sig forvisset om, at det er distriktets valgbestyrelse vitterligt, at deres indtægt overstiger 1200 rd.«. Andre, der ikke på samme måde kunne være forvissede om valgbestyrelsens kendskab til deres økonomiske forhold, måtte dog være indstillede på at skulle afgive de fornødne oplysninger, og til dette formål var der i vejledningen givet forslag til nogle skemaer.

Valglisterne affattedes således, at de foruden oplysninger om navn, stilling og alder også indeholdt oplysning om, hvorvidt valgberettigelsen var støttet på skatteydelse eller på indtægt (se ill. s. 175). Fremlæggelsen af valglisterne til almindeligt eftersyn for beboerne og deres endelige godkendelse af distriktsvalgbestyrelsen skete principielt efter samme regler som nu.

Antallet af valgkredse var for hele monarkiet i valgloven fastsat til 9, nemlig 3 for kongeriget og 5 for Slesvig samt Holsten. De tre kredse i kongeriget var 1. kreds, Sjællands stift, som skulle vælge 7 medlemmer af rigsrådet, 2. kreds, Lolland-Falster og Fyns stifter, 3 medlemmer og 3. kreds, Nørrejylland, 7 medlemmer. For hver valgkreds skulle der dannes en valgbestyrelse bestående af formand og 4 andre medlemmer, alle udnævnt af kongen, der ligeledes bestemte valgstedet. Dette skete ved kgl. resolution af 8. december 1855 og for 1. valgkreds' vedkommende blev valgstedet København og valgbestyrelsens formand blev stadens overpræsident, *Michael Lange*.

Ved kgl. åbent brev af 8. januar 1856 blev de umiddelbare valg til rigsrådet fastsat til at afholdes mandag den 11. februar. Kunne valghandlingen ikke tilendebringes denne dag, fortsattes de føl-

Løbe Nr	N o v n.	Livsstilling.	Alder.	Hvorpaa Valgbetjællisen er stillet.	
				Year of birth of 1200 Rbbs only Fødselt.	
36	Anderesen, Niels Frederik	Kammermand Købmand	64.		
37	v. Andrae, Carl Georg	Finansminister	44		ligelad.
38	Anders, Jens Christian	Wilt. & Klædfantler	37.		ligelad.
39	v. Andrae, Stephan	Kapitain Gensamladere	35		ligelad.
40	v. Andrae, Adam Christian	Offic.	60		ligelad.
41	v. Andrae, Otto August	Konow Kammermand	61		ligelad.
42	Andersen, Gunder August	Byghermand Kammermand	59.		ligelad.

Fra valglisten for København. Som nr. 37 ses finansminister Andrae

gende dage. Ifølge valglovens § 18 tilstillede formanden for valgbestyrelsen herefter samtlige de under ham hørende distriktsvalgbestyrelser – i 1. valgkreds var der foruden København i alt 54 distriktsvalgbestyrelser, nærmest svarende til antallet af jurisdiktioner – det fornødne antal trykte stemmesedler, affattet efter en af vedkommende minister foreskreven formular og indrettet således, at de kunne forsegles og udvendig forsynes med påskrift af afsenderens navn. Disse stemmesedler skulle derefter fordeles mellem de på valglisterne opførte vælgere.

Enhver vælger skulle så inden den på stemmesedlen angivne tidsfrist, der skulle være mindst 8 dage, tilbagelevere stemmesedlen forseglet og med sit navns påskrift til formanden for distriktets valgbestyrelse efter at have udfyldt den på en tydelig måde med de mænds navne og stilling, på hvilke han stemte, og efter at have forsynet den med sin egenhændige underskrift.¹¹ Valgloven tilføjer her med henblik på det helt nye valgsystem, at »en stemmeseddel er i og for sig gyldig om der end på samme kun findes eet navn anført, men er i så fald udsat for at tabe sin betydning som følge af bestemmelsen i § 23 (jfr. nedenfor), og den vælger der vil være sikker på, at hans stemme tages i betragtning ved valget, kan derfor ikke indskrænke sig til at nævne den, han helst ønsker valgt, men må tillige anføre navnene på dem, han derefter ønsker valgt, i den rækkefølge, i hvilken han ønsker dem valgt«. Jfr. hosstående gengivelse af Andræ's stemmeseddel, hvoraf i øvrigt fremgår, at han ikke selv udnyttede retten til at anføre 7 navne på stemmesedlen.

Efter at vi har set på valglovens regler for hvem der havde valget og hvorledes valglisterne blev udarbejdet, skal vi på grundlag af en bearbejdelse af valglisterne¹² for 1. valgkreds, Sjællands stift, nærmere undersøge vælgerkorpsets sammensætning og hvormeget den fastsatte valgretningsbetød.

Det samlede antal vælgere i hele kredsen udgjorde 2836. Folke-

STEMMESEDDEL

fra

Indsatsmemorial *Andræ*boende i *Kjøbenhavn, Nørregade 42.*

Til

Formanden for

Kjøbenhavns ValgdistrictsbestyrelseHr. *Chalvæd, Borgermester Cassé**Kjøbenhavn*

Undertegnede, der er optaget paa vedkommende Districts
Valgliste som berettiget til Deeltagelse i de umiddelbare Valg
til Rigsraadet i den *A* Valgbreds, der har at vælge *7*
Medlemmer til Rigsraadet, stemmer paa følgende *4* Mand:

533

- 1* Conforsmand *Madvig*
- 2* Professor *Fenger*
- 3* Professor *Steen*
- 4* Captain *L. Ankjær*

den *19^e Jan.* 1856.*Andræ*

Forside og bagside af den af C. G. Andræ selv udfyldte stemmeseddel.

Af forsiden fremgår, at Andræ i januar 1856 boede på Nørregade (matr. nr.) 42, hvilket nu svarer til husnummer 33. Bagsiden afslører, at Andræ dels ikke fulgte den henstilling, der lå i valglovens § 18, jfr. s. 176, til at udfylde stemmesedlen med alle 7 navne, men nøjedes med 4 navne, dels at disse 4 fordelte sig med ét navn, Madvig, der var opstillet som nr. 4 på liste B, hvor Andræ var foreslået som nr. 1, og 3 navne, Fenger, Steen og Ankjær, fra liste A, hvor Andræ var foreslået som nr. 4, jfr. s. 188f; og yderligere bemærkes, at Andræ ikke opfører disse navne i den orden, hvori de var foreslået.

Tallet 533 er påført af valgbestyrelsen under optællingen.

tallet i det samme område var ved folketællingen 1. februar 1855 ialt 565.827, der var altså kun ca. $\frac{1}{2}$ pct. af disse, der havde valgret.¹³ Men ved en realistisk vurdering må folketallet selvfølgelig reduceres med forskellige befolkningsgrupper. Følger vi datidens almindelige tankegang, således som den så sent som i 1869 kom til udtryk i professor C. G. Holcks statsforfatningsret,¹⁴ hvor han skriver: »Til en almindelig valgret kan det vel ikke fordres, at kvinder, børn og forbrydere skulle have valgret, thi disses udelukkelse er begrundet i sagens natur« (!), skal vi altså for det første fradrage kvinderne, herefter bliver der 279.150 mandspersoner tilbage, men så skal børnene fratrækkes, og da valgretsalderen var 25 år, bliver der 133.847 mænd over 25 år tilbage. Af disse var der altså kun 2836 eller kun 2,1 pct., der havde valgret. Knap 98 pct. af den mandlige befolkning over 25 år var således udelukket fra valgret; dette skyldes for det første de udelukkelsesgrunde der også den gang gjaldt til 1849-grundlovens rigsdag, nemlig manglende indfødsret, ikke-uberygtethed (altså de forannævnte »forbrydere«) og at vælgeren ikke måtte være ude af rådighed over sit bo; disse udelukkelsesgrunde betød ved folketingsvalget et minus på 25-30 pct. At yderligere ca. 65 pct. var udelukket ved rigsrådsvalget skyldes således den høje valgretscensus.

Territorialt fordelte de 2836 vælgere sig således, at de 1450 eller ca. halvdelen boede i København, 455 i købstæderne på Sjælland og Bornholm og 931 i landdistrikterne her og på Samsø. I forhold til antallet af mænd over 25 år udgjorde disse tal 4,1 pct. i København, 3,6 pct. i købstæderne, men kun 1,1 pct. i landdistrikterne. Hvor stor en andel vælgerne udgjorde inden for de forskellige aldersgrupper fremgår af tabel 1.

Bestemt som valgretten var af skatte- og indtægtsforholdene er det naturligt, at den andel af mændene der havde valgret, er stigende med alderen, i København således fra 0,9 pct. for de 25-34-årige

RIGSRÅDSVALGET 1856

Tabel 1. Procentvis andel, der havde valgret

Mænd	København	Købstæderne	Landdistrikterne	Sjællands stift i alt
Aldersgruppe:	%	%	%	%
25-34 år	0,9	1,0	0,4	0,6
35-44 »	4,7	3,6	1,1	2,3
45-54 »	7,4	6,2	1,9	3,5
55-64 »	9,3	7,6	1,5	3,5
65 år og derover	7,8	4,4	0,7	3,1
I alt	4,1	3,6	1,1	2,1

til 9,3 pct. for de 55-64-årige, hvorefter der er en lille tilbagegang for de gamle over 65 år, i købstæderne nåede de 45-54-årige op på at have 7,6 pct. vælgere, men i landdistrikterne var der ingen af de her anførte aldersgrupper, der kom over 2 pct.

Af endnu større interesse er det at undersøge, hvorledes vælgerne fordelte sig på erhvervsgrupper, og hvor stor en andel af mændene i disse, der havde valgret. Dette fremgår af omstående tabel 2 (jfr. dog note 15).

Tabellen giver et klart indtryk af, hvor overordentlig ensidigt vælgerkorpset var sammensat. Af de i alt 2836 vælgere i hele valgkredsen tilhørte ikke mindre end 985 eller over $\frac{1}{3}$ de gejstlige, civile og militære embedsklasser, hvorimod disse erhvervsgrupper kun tilsammen udgjorde ca. 5 pct. af alle mandlige forsørgere. Særlig stærkt var officererne og embedsmændene under militæretatenerne repræsenteret, idet ikke mindre end ca. $28\frac{1}{2}$ pct. af disse havde valgret, for de civile embedsmænd var den tilsvarende pct. ca. 20 og for de gejstlige embedsmænd inklusive lærerstanden ca. $17\frac{1}{2}$ pct. Ca. 10 pct. af vælgerkorpset kunne henføres til de liberale erhverv. Landbrug, gartneri m.v. var repræsenteret med 645 vælgere, men da gruppen omfattede omtrent 29.000 forsørgere i hele

AXEL HOLM

Tabel 2. Vælgernes fordeling efter erhverv og deres andel af alle mandlige forsørgere

	København		Købstæderne		Landdistrikter		Sjællands stift i alt	
	Antal vælgere	i pct. af mandlige forsørgere ¹⁵	Antal vælgere	i pct. af mandlige forsørgere ¹⁵	Antal vælgere	i pct. af mandlige forsørgere ¹⁵	Antal vælgere	i pct. af mandlige forsørgere ¹⁵
<i>Hovederhvervsgrupper :</i>								
Gejstlige embedsmænd og lærerstanden . . .	38	13,1	37	24,8	159	17,7	234	17,5
Civile embedsmænd .	261	17,2	97	32,6	62	19,9	420	19,8
Fast ansatte i underordnede poster . . .	62	5,0	3	1,0	1	0,1	66	2,7
Officerer og embedsmænd under militæretaterne	221	27,9	23	28,4	21	35,0	265	28,4
Libérale erhverv ¹⁶ . .	218	17,1	42	33,9	32	14,2	292	18,0
Kapitalister og de som lever af deres midler	54	14,2	7	5,8	16	7,5	77	10,8
De som lever af jordbrug ¹⁷	6	2,0	34	7,6	605	2,2	645	2,2
Denindustrielleklasse ¹⁸	162	3,4	39	1,2	10	0,1	211	1,0
De som lever af handel	416	11,8	168	15,0	23	2,5	607	10,9
Andre	12	—	5	—	2	—	19	—
Tilsammen . . .	1450	—	455	—	931	—	2836	—

Sjællands stift, var det således kun godt 2 pct., der kunne klare cenusgrænsen med de 200 rd. i skatter og afgifter. Det kan tilføjes, at af de 645 der havde valgt, var de 115 godsejere og proprietærer.

Af den industrielle klasses talrige og stærkt differentierede gruppe

var der kun 211 eller 1 pct. af hele gruppen, der havde valgret. I København, hvor disse erhverv fortrinsvis forekommer, havde dog 3½ pct. valgret. Af fag, der var forholdsvis pænt repræsenteret, skal nævnes håndværksmestre inden for byggebranchen, bagermestre, bryggere og brændevinsbrændere.

De der levede af handel og omsætning var som helhed bedre repræsenteret, idet der i hele valgkredsen var ca. 11 pct., der havde valgret. Af specielle erhverv inden for denne hovedgruppe, der står med større procenttal, kan nævnes grossererere (af Københavns 275 grossererere havde de 130 valgret), mæglere og vekselere samt vinhandlere. Af den gruppe som folketællingen betegner som »kapitalister og de som leve af deres midler« var der i København ca. 14 pct. og i kredsen som helhed ca. 11 pct., der havde valgret.

Ved vurderingen af de refererede procentandele af forsørgerne inden for de nævnte erhvervsgrupper må vi ikke glemme de erhvervsgrupper, der slet ikke eller så godt som ikke var repræsenteret blandt vælgerne.

Eksempelvis skal nævnes, at der i hele valgkredsen inden for den samlede forsørgergruppe (mænd) fandtes 12.200 husmænd, 24.000 medhjælpere i håndværk og industri og 28.000 daglejere og arbejdsmænd, der praktisk taget alle var udelukket fra valget til rigsrådet. Hertil kommer så den talstærke tyendeklasse, der også var udelukket fra rigsdagsvalgene. Den stærke kritik mod vælgerkorpsets ensidige sammensætning, der, som vi så, kom til orde ved forfatningsudkastets behandling i folketinget, var ikke uden berettigelse, og valgene resulterede, som vi senere skal se, i et meget ensidigt sammensat rigsråd. Men foruden ved den høje valgretscensus er 1855-forfatningen og den dertil hørende valglov som sagt historisk betydningsfuld ved for første gang at praktisere den Andræ'ske forholdstalsvalg måde.

*Valgresultatets opgørelse
Andræs's forholdstalsvalgmåde*

Lad os først se på 1855-valglovens regler for valgresultatets opgørelse. Vi var foran kommet dertil, at vælgerne havde indsendt deres stemmeseddel til distriktsvalgbestyrelsen. Inden 6 dage fra udløbet af den tid til hvilken stemmesedlerne skulle være tilbageleverede, skulle denne bestyrelse sammenholde stemmesedlerne med valglisten, og, for så vidt de stemte med denne, skulle de indsende dem tillige med valglisten til formanden for kredsens valgbestyrelse, det vil for distrikterne på Sjælland, Samsø og Bornholm sige til overpræsident Lange, København.

Inden vi kommer ind på selve valghandlingen, er det for at forstå den, nødvendigt først at gøre kort rede for, hvori den nye valgmetode bestod. Dette kan faktisk gøres bedst ved at citere valglovens §§ 22-25, der er affattet med en logisk klarhed og kortfattedhed, der vidner om at deres ophavsmand var matematiker.

§ 22

Valghandlingen åbnes af formanden og tager sin begyndelse dermed, at han eftertæller de indkomne stemmesedler. Det udkomne tal deles med antallet af de rigsrådsmedlemmer, som skulle vælges for kredsene, og den herved fremkomne kvotient, med bortkastelse af brøken, lægges til grund for valget overensstemmende med næstfølgende paragraf.

§ 23

Efter at stemmesedlerne er nedlagt og blandede i en urne, fremtages de een for een af formanden, der forsyner dem med løbenummer og oplæser det første på enhver af dem anførte navn, hvilket samtidigt nedskrives af tvende af valgbestyrelsens andre medlemmer. De sedler, på hvilke det samme navn er anført overst, lægges sammen, og så snart et navn er forekommet så ofte, at de derpå faldne stemmer have nået den i medfør af § 22 udfundne kvotient, standses der med oplæsningen. Når en eftertælling af stemmesedlerne har godtgjort rigtigheden af det nedskrevne stemmeantal, erklæres den pågældende for valgt. De således eftertalte stemmesedler kommer foreløbig ikke videre i betragtning.

Derpå fortsættes med oplæsningen af de tilbagestående stemmesedler, dog således at, hvor på nogen af disse den allerede valgte navn findes som det første, udslettes dette, og det næste navn betragtes da som først skrevet. Fremkommer på ny den forannævnte kvotient af stemmer for nogen, forholdes atter på den nys beskrevne måde, og når dette valg derved er blevet afgjort, fortsættes atter oplæsningen med iagttagelse af den foran beskrevne fremgangsmåde, således at navnene på de allerede valgte, hvor de er først anført, udslettes, indtil samtlige stemmesedler er gennemgået.

§ 24

For så vidt ikke ad denne vej det hele antal valg nås, som skal have for kredsen, undersøges det, hvem der derefter har nået det største antal af de oplæste stemmer, og efter den således fundne stemmeflerhed afgøres de tilbagestående valg, dog at ingen kan erkendes for valgt, som ikke har erholdt over halvdelen af den forannævnte kvotient af stemmer. Er stemmerne lige, gør lodtrækning udslaget.

§ 25

Forsåvidt ikke endnu alle valg herved er opnåede, foretages en fornyet oplæsning af samtlige afgivne stemmesedler, således at der af de på hver af disse øverst anførte mænd, som ikke allerede har nået valg, medtages så mange, som der står valg tilbage. Valget bestemmes da ved simpel flerhed af de således afgivne stemmer. Er stemmerne lige, gør også her lodtrækning udslaget.

Endvidere bestemtes i § 31 at også de middelbare valg, der foretoges af kongerigets folketing og hertugdømmernes stænderforsamlinger, jfr. s. 170, skulle foregå i overensstemmelse med de ovennævnte regler i §§ 22-25.

Bemærkninger til lovforslaget, der nærmere forklarer og uddyber de forskellige paragraffer på samme måde som vi ellers kender det, findes ikke. Man kunne have forventet, at der i den forestilling til kongen,¹⁹ hvormed udkastet til valgloven forelagdes, af Andræ var givet en lidt udførligere redegørelse for selve valgmådens teknik, der betød et radikalt brud med den hidtil anvendte flertalsmetode, dvs. at den eller de kandidater, der inden for en valgkreds fik flest stemmer, var valgte. Men her bliver man også skuffet. I den

nævnte forestilling hedder det vedrørende de ovenfor citerede paragraffer blot: »Valgmåden (§§ 18-27). Den valg måde, som her er bragt i forslag, er vel ikke lidet afvigende fra den, der i almindelighed benyttes, og den vil måske ved første øjekast synes noget indviklet og kunstig, men den vil ved nærmere overvejelse findes ganske simpel og naturlig, og det er ministeriets overbevisning at netop gennem denne valg måde, der aldeles fjerner ethvert majoritetstyranni, og giver enhver politisk anskuelse, der har vundet nogen mere betydende tilslutning, udsigt til at blive repræsenteret, vil en rolig og besindig udviklingsgang og en mere almindelig tilfredshed med forfatningen bedst kunne sikres«.

Disse mere almindelige bemærkninger siger jo ikke meget til nærmere forklaring af lovparagraffernes indhold. Da Andræ som minister forelagde lovforslaget for det kongevalgte rigsråd, har han formentlig givet en nærmere kommentar til forslaget, men hvad han sagde, ved vi ikke, for dels foregik forhandlingerne for lukkede døre, så der ikke findes avisreferater, og dels, hvad der er værre, brændte begge eksemplarerne af forhandlingsprotokollen ved Christiansborg slots brand i 1884. Det vides dog fra Poul Andræ's nedenfor nævnte bog, at Andræ på flere punkter var utilfreds med den udformning valgloven fik.

I rigsdagens folketing og landsting var der i forbindelse med beslutningen om at indskrænke Junigrundloven til kongerigets særlige anliggender nogen debat om de nye love, men denne debat drejede sig naturligt nok for det meste om selve forfatningsloven, rigsrådets forfatningsretlige stilling m.v. Vedrørende valgloven interesserede man sig mest for den høje valgretscensus. Om selve valgmetoden faldt der kun få og spredte bemærkninger, der vidner om at den endnu ikke var blevet rigtig forstået. Bemærkningerne gik for det meste ud på at metoden var »kompliceret«, »kunstig«, »snurrig« eller som *Grundtvig* sagde: »Den nye valgmetode er så

sindrig, at den langt overgår min forstand, men jeg vedkender mig, at i mine øjne er den kun pudsigt, for mine øjne er den et tallotteri, og som jeg mener et spil på første bestemte udtræk, som ellers agtedes for det mest forvovne«. ²⁰ Kun matematikeren, professor *Adolph Steen* forstod, karakteristisk nok, at vurdere valgmetoden positivt. Heri var *Tscherning* i og for sig enig, men han mente »ikke den var brugbar nu, fordi vi ikke var modne til den«. ²¹

Fra Andræ's side foreligger der ingen udtalelser om valgloven i rigsdagen i 1855, først i 1863 og 1866 fandt han i forbindelse med de daværende forfatningsreformer anledning til at imødegå forskellige misforståelser om hans valgmetode. Det bør nævnes, at han under forhandlingerne i rigsrådet i november 1863 om lovforslaget om den nye valglov til Novemberforfatningens rigsråd meget stærkt kritiserede 1855-loven og betegnede denne som højst ufuldkommen og ufuldstændig. Særlig kritiserede han, at landet var blevet inddelt i valgkredse, dermed var nemlig den ret, som alle vælgere i hele landet skulle have til at slutte sig sammen i grupper blevet stærkt begrænset. Han var ligeledes principielt modstander af reglerne i valglovens §§ 24 og 25 om hvorledes der skulle forholdes, når det ikke kunne opnås at få det forudbestemte antal kandidater valgt med fuld kvotient. Han ville foretrække et »flydende« antal mandater, alle valgt med fuld kvotient. ²²

Den, der måtte ønske yderligere oplysninger om den Andræ'ske forholdstalsvalgmådes tilblivelse og dens modtagelse både i den danske offentlighed og blandt udenlandske skribenter, henvises til den af C. G. Andræ's søn, Poul Andræ, udgivne over 300 sider store bog: Andræ og hans Opfindelse Forholdstalsvalgmaaden, 2. forøgede udgave, København 1907. ²³

Et udførligere referat af Poul Andræ's store bog falder uden for denne artikels rammer, men da spørgsmålet om Andræ's paternitet til forholdstalsvalgmåden har været noget omdebatteret, skal her

anføres nogle smagsprøver på, hvad Poul Andræ refererer af udenlandske kommentarer. Den mand, som mere end andre var skyld i, at Andræ's opfindelse blev kendt i udlandet og at hans paternitet blev anerkendt, var en legationssekretær ved det engelske gesandtskab i København Robert Lytton, senere vicekonge i Indien. I en indberetning til sin regering i juli 1863 skrev han, efter at have gjort rede for 1855-valgloven, at »hvilke end virkningerne af loven måtte blive, er dens blotte tilværelse en af de mærkeligste begivenheder i de repræsentative institutioners historie«. ²⁴ Lyttons indberetning, der blev publiceret i England, medførte det betydningsfulde, at mens man hidtil uden for Danmarks grænser havde anset englænderen Thomas Hare for opfinderen af forholdstalsvalg-måden (han havde foreslået systemet i nogle brochurer i 1857 og 1859), så blev det nu fastslået og internationalt anerkendt, at det var C. G. Andræ, der havde første retten som opfinder.

En fransk forfatter, Prevost-Paradol, har udtalt: »Betragtet overfor det herskende majoritetssystem er forholdstalsvalg-måden et lige så indlysende og næsten lige så betydningsfuldt fremskridt som anvendelsen af dampen er bleven det for industrielle formål« ²⁵, og den engelske filosof og statsretslærer Stuart Mill har om forholdstalsvalg-måden udtalt, at »så fuldkommen realiserer dette system tanken om hvad en repræsentativ regering bør være, at netop dets fuldkommenhed står i vejen for dets fremgang«. ²⁶

At systemet ikke straks blev anerkendt i Danmark skyldes foruden dets måske ikke umiddelbare forståelighed vist for en stor del at det var kædet sammen med en meget udemokratisk helstatsforfatning og med den høje valgrets census, der i og for sig er valg-måden uvedkommende.

Efter dette referat af valglovens regler og det lille sidespring til udlandet skal vi vende tilbage til, hvorledes selve valget forløb i København. Nogen større debat i datidens presse om selve valget

kan det ikke siges, der var. Ligesom på rigsdagen var man mest optaget af selve den nye forfatnings princip: den meget lidt demokratiske helstatsforfatning. Valglovens nærmere regler og selve den nye afstemningsmåde beskæftigede man sig ikke særlig meget med, og de udtalelser der kom, vidner om, at man lige så lidt som på rigsdagen rigtig forstod det nye system, der, som Grundtvig havde udtrykt det, nærmest opfattedes som en art tallotteri. Som et udtryk for det her sagte skriver f.eks. Berlingske Tidende den 9. januar 1856: »Da vi nu ved mangfoldige lejligheder have anført, at der hos de allerfleste hersker den største uvidenhed om beskaffenheden af valgsystemet til rigsrådsvalgene, hvilket finder sin naturlige forklaring deri, at dette valgsystem både er ganske nyt og ejendommeligt og i sig selv noget kompliceret, skulle vi søge at give en kort og fattelig fremstilling af dette system«. Derefter følger en oversigt over, hvorledes rigsrådet skulle vælges, og der peges på to vigtige ting, nemlig dels på nødvendigheden af at vælgerne slutter sig sammen i fraktioner og dels på at disse fraktioner ikke alene må stemme på de samme mænd, men at de skal stemme på dem i en bestemt orden.

En liste opstillet af grundejerne var den første, der blev publiceret for 1. valgkreds, og at disse kom først, vakte nogen bitterhed hos redaktionen af Fædrelandet, der 12. januar 1856 skriver: »Dersom de national-konstitutionelle eller for at bruge en kortere og ældre betegnelse de liberale vælgere vil sætte noget igennem ved det nærforestående rigsrådvalg her på Sjælland, så gælder det nu, med opofrelse af alle individuelle ønsker at holde trofast sammen; thi det lader sig ikke nægte, reaktionen er denne gang kommet os noget i forkøbet. Grundejerforeningens adelige ledere have i egne høj- og velbårne personer kolporteret deres kandidatliste omkring i Sjællands købstæder og vistnok også på landet; greverne og baronerne have nedladt sig under borgernes beskedne tag, og det er

naturligt, at denne uvante ære har gjort et overvældende indtryk på adskillige, så at hidtil henimod 250 underskrifter støtter deres liste og en del flere sagtens ville tilkomme«.

De liberale, som bl.a. Fædrelandet repræsenterede, holdt prøvevalg i Casinos lille sal den 12. januar, hvorefter de opstillede deres liste.

Af de to lister, der herefter var »opstillet«, vil vi i det følgende betegne de liberales som liste A og grundejernernes som liste B. Det bemærkes dog at når der her siges »opstillet« må det ikke forstås i den nugældende valglovs forstand. Der forelå jo ingen officiel opstilling, der skulle underskrives af stillere og anmeldes til en valgbestyrelse. Der var kun tale om en henstilling eller anbefaling til vælgerne om at stemme på de foreslåede personer i den anførte orden. Efter valgloven var som foran nævnt enhver uberygtet mand over 25 år som havde dansk indfødsret og ikke var ude af rådighed over sit bo, valgbar. Og, som vi skal se i det følgende, faldt der også en del stemmer på personer, der ikke var opført på de to lister.

Da der skulle vælges 7 rigsrådsmedlemmer i hele 1. valgkreds, var der 7 navne på hver liste, nemlig:

L I S T E A

1. Professor C. E. Fenger.
2. Grosserer C. A. Broberg.
3. Finansminister C. G. Andræ.
4. Kaptajn S. Ankjær.
5. Professor A. Steen.
6. Etatsråd, borgmester B. Olrik.
7. Proprietær C. V. Thalbitzer.

L I S T E B

1. Finansminister C. G. Andræ.

2. Generaltolddirektør C. A. Bluhme.
3. Greve Holstein til Holsteinborg.
4. Professor J. N. Madvig.
5. Etatsråd, grosserer A. N. Hansen.
6. Kammerherre W. Haffner.
7. Generalmajor J. S. Fibiger.

Nogen »klasseforskel« mellem de to lister kan der ikke siges at være, og man forstår Fædrelandet, når det den 12. januar i en karakteristik af grundejernes liste (B) skriver: »Hvad selve kandidaterne angår, da svarer disse heller ingeniunde til vor forventning om ren og ublandet reaktionært bleghvidt. Farven er meget sindrigt »meleret«, ret populære og meget hæderlige navne er medtaget for at give de andre smag«. Bladet havde også vanskeligt ved at fordømme liste B, eftersom førstemanden på denne »reaktionens« liste, selveste finansminister Andræ, var anbragt som nummer 3 på de liberales liste. At de to kandidatlistes var forholdsvis ensartede, hænger naturligt sammen med, at den høje valgretscensus gjorde selve vælgerkorpset meget homogent.

Mandag den 11. februar 1856 kl. 10 begyndte valgbehandlingen på rådhuset. Der var i alt indkommet 2751 stemmesedler, og da der var 2836 vælgere opført på valglisterne, giver dette en stemmeprocent på ikke mindre end 97 pct., hvilket dog selvsagt forklares ved, at vælgerne selv skulle melde sig til optagelse på valglisten. De 85, der alligevel ikke stemte, må sikkert have haft lovligt forfald.

Det første der nu skulle ske var, jfr. valglovens § 22, at udregne den fulde kvotient. Da der skulle vælges 7 kandidater, blev dette tal $2751 : 7 = 393$, og det er altså denne kvotient, der skulle lægges til grund ved valget efter de følgende paragraffer. Den fremtagen og oplæsning af stemmesedlerne, der var påbudt i §§ 23-25, varede hele mandagen og tirsdagen og først natten mellem tirsdag og ons-

dag eller mere præcist den 13. februar kl. 0,30 var valghandlingen i 1. kreds tilendebragt. Det officielle resultat af optællingen blev meddelt konseilspræsident Bang i en indberetning om de umiddelbare rigsrådvalg fra formanden for valgbestyrelsen i 1. valgkreds. Indberetningen lyder således:

Hermed giver jeg mig den ære at meddele Deres Excellence udfaldet af afstemningen over den i nat kl. 12 $\frac{1}{2}$ tilendebagte valghandling i 1ste rigsrådvalgkreds:

Professor Fenger blev valgt med fuld kvotient af 1032 stemmer, finansminister Andræ med fuld kvotient af 1058 stemmer, geheimekonferensråd Bluhme med fuld kvotient af 1933 stemmer, grosserer Broberg med fuld kvotient af 1994 stemmer, kaptajn von Ankjær af generalstaben med fuld kvotient af 2594 stemmer, greve Holstein til Holsteinborg blev valgt med 197 stemmer ifølge valglovens § 24 og konferensråd, professor Madvig blev valgt med 1179 stemmer ifølge valglovens § 25.

De øvrige stemmer fandtes derefter være fordelte på følgende:

Professor Steen	1002	stemmer
Etatsråd Olrik	206	—
Etatsråd, grosserer A. N. Hansen	76	—
Jægermester Fønnesbech	69	—
Proprietær Thalbitzer	60	—
Generaltolddirektør, greve Sponneck	17	—
Proprietær Hasle til Løvegård	16	—
Kaptajn O. Suenson	15	—
Geheimkonferensråd Ørsted	13	—
Generalmajor v. Fibiger	12	—
Geheimkonferensråd Tillisch	11	—
Geheimkonferensråd, premierminister Bang	6	—
Greve Juel-Frijs	5	—

Kammerherre, amtmand Pløyen	5	—
Kammerråd Puttferchen	4	—
Kancelliråd, herredsfoged Hjorth	3	—
Etatsråd Harhoff	3	—
Biskop Martensen	3	—
Justitsminister, geheimekonferensråd Simony	3	—

Herefter følger navne på 30 personer, der angives at have fået 1 eller 2 stemmer.

Når det i indberetningen hedder, at Fenger blev valgt med fuld kvotient af 1032 stemmer, betyder dette, at der efter reglen i § 23 måtte oplæses 1032 stemmer førend han som førstemand havde nået de krævede 393 stemmer. Ved den videre oplæsning udstregedes nu Fengers navn, og Andræ bliver valgt som nummer to, efter at der i alt var oplæst 1058 stemmer. På samme måde gås videre, og efter at der i alt var oplæst 2594 stemmer, var Bluhme, Broberg og Ankjær valgt med fuld kvotient. Resten af stemmerne ($2751 \div 2594$) bragte ingen kandidat op på fuld kvotient, og § 24 trådte nu i funktion. Da grev Holstein havde nået mere end halvdelen (197) af kvotienten, blev han erklæret for valgt. Men der manglede endnu en mand, og § 25 kom nu i anvendelse, således at der foretoges en ny oplæsning af stemmesedlerne, hvorefter Madvig, når de allerede valgte var udstreget, opnåede flest (1179) stemmer og altså var valgt som nr. 7.

Indberetningen anfører herefter navnene og stemmetallene på et halvt hundrede personer, men det må bemærkes, at de anførte stemmetal kun angiver det antal tilfælde, hvor vedkommende kandidat står øverst, efter at alle de foregående kandidater på de pågældende stemmesedler var udstreget. Mange af de anførte kandidater har fået flere stemmer, der hidrører fra en placering længere nede på listen, men disse stemmer er ikke kommet til optælling.

For nærmere at vurdere indberetningens valgresultat er samtlige 2751 stemmesedler gennemgået, og det er optalt hvorledes de $7 \times 2751 = \text{ca. } 19.000^{27}$ stemmer fordelte sig på alle de navne, som stemmesedlerne indeholdt. Resultatet af denne optælling er nogen sammentrængt gengivet i omstående tabel 3.

I tabellens forspalte er først anført navnene på de forannævnte kandidater, grupperet efter om de blev valgt efter §§ 23, 24 eller 25, desuden er anført navnene på 15 andre kandidater, der opnåede mere end ca. 5 stemmer. Derimod er 35 navne på personer, der kun fik 1-5 stemmer, samlet i en »andregruppe«. Som tabellens hoved siger, angiver tallene, hvormange stemmer de enkelte kandidater fik som nr. 1, nr. 2, nr. 3 osv. Eksempelvis stod Fenger som nr. 1 på 1089 stemmesedler, som nr. 2 på 181 stemmesedler osv.; Andræ stod som nr. 1 på 1015 stemmesedler og som nr. 2 på 109 osv.

Af indberetningen ved vi, at Fenger opnåede den fulde kvotient 393 stemmer efter optælling af 1032 stemmesedler, og at Andræ opnåede kvotienten ved yderligere oplæsning af 26 stemmesedler eller ialt 1058 stemmesedler. Man kan nu spørge om dette er udtryk for en tilfældighed, et lykketræf i tallotteriet, som Grundtvig antydede. Men et meget simpelt regnestykke viser, at udfaldet er i god overensstemmelse med den mest elementære sandsynlighedsregning. Som nævnt fandtes der i valgurnen 1089 stemmesedler med Fengers navn som nr. 1, men Fenger skulle kun bruge 393 stemmer for at blive valgt, dvs. 36,1 pct. af hans stemmer som nr. 1. Men 36,1 pct. af alle de 2751 stemmesedler giver 993, som altså statistisk set skulle være det antal, der skulle forventes at indeholde 393 stemmesedler med Fenger som nr. 1. Efter indberetningen blev der som nævnt udtrukket ikke 993, men 1032 sedler inden Fenger kunne vælges. Det var altså i praksis ikke nok at op-råbe 36,1 pct., men 37,5 pct. af stemmerne eller en afvigelse på kun 1,4 point.

RIGSRÅDSVALGET 1856

Tabel 3.

Opnåede antal stemmer som :

Valgte med fuld kvotient (§ 23)	nr. 1	nr. 2	nr. 3	nr. 4	nr. 5	nr. 6	nr. 7	I alt
Professor Fenger	1089	181	115	62	48	41	27	1563
Finansminister Andræ	1015	109	948	130	68	30	235	*2535
Geheimekonferensråd								
Bluhme	106	1049	48	22	13	16	8	1262
Grosserer Broberg	21	1148	209	127	47	55	11	1618
Kaptajn Ankjær	163	36	206	851	171	97	48	1572
Valgt med over halv kvotient (§ 24)								
Greve Holstein	5	35	940	44	15	26	23	1088
Valgt ved simpel flerhed (§ 25)								
Professor Madvig	48	33	87	1049	132	79	49	1477
Ikke-valgte								
Professor Steen	10	12	37	213	833	145	47	1297
Etatsråd Olrik	114	36	30	50	240	925	138	1533
Etatsråd A. N. Hansen	3	6	29	64	987	53	29	1171
Jægermester Fønnesbech	57	20	8	5	11	11	23	135
Proprietær Thalbitzer	36	19	11	16	26	197	924	1229
Generaltolddirektør greve								
Sponneck	10	5	4	2	11	11	7	50
Proprietær Hasle	15	—	2	—	3	—	—	20
Kaptajn O. Suenson	6	8	3	2	6	5	10	40
Geheimekonferensråd								
Ørsted	9	2	1	1	3	1	3	20
Generalmajor Fibiger	—	4	9	14	25	41	928	1021
Premierminister Bang	3	—	—	2	1	—	—	6
Geheimekonferensråd								
Tillisch	7	1	6	4	3	2	1	24
Greve Juel-Frijs	2	1	—	2	7	27	22	61
Amtmand Pløyen	4	1	—	1	1	1	—	8
Kammerherre Haffner	—	—	—	10	22	867	59	958
Andre personer	28	35	39	38	32	49	62	283
Tilsammen	2751	2741	2732	2709	2705	2679	2654	18971

* Dette store tal, i sammenligning med de andre kandidaters, skyldes at Andræ både var opstillet som nr. 1 på liste B og nr. 3 på liste A, jfr. s. 188 f.

Går vi videre til Andræ, så må vi påregne, at han ved oplæsning af de nævnte 37,5 pct. af stemmerne også er blevet noteret for 37,5 pct. af de 1015 stemmesedler, hvor han stod som nr. 1. Dette giver ham 381 stemmer, men han skal bruge 12 flere. Ved den fortsatte oplæsning får han dels de stemmer, hvor han står som nr. 1, men yderligere dem, hvor Fenger står som nr. 1 og Andræ som nr. 2, på disse stemmesedler var Fengers navn jo blevet udstreget. Indberetningen fortæller at Andræ nåede dette tal ved oplæsning af yderligere 26 stemmesedler.

Efter at nu begge de to listers førstemænd Fenger og Andræ var valgte, var der 1693 stemmesedler tilbage. Ved oplæsning af disse stregedes de to valgte navne og man kunne herefter have ventet at Broberg, der stod som nr. 2 på de liberales liste A, var blevet valgt, eftersom han havde flere stemmer end Bluhme, der var nr. 2 på liste B, men da sidstnævnte allerede i første omgang havde fået noteret flere stemmer som nr. 1 end Broberg (de havde i alt henholdsvis 106 og 21 stemmer som nr. 1), blev resultatet at Bluhme efter oplæsning af yderligere 875 stemmer blev valgt som nr. 3 og Broberg blev nr. 4 efter yderligere oplæsning af 61 stemmer.

Når Ankjær derefter blev valgt som nr. 5, til trods for, at han kun var nr. 4 på liste A, mens Holstein var nr. 3 på liste B, skyldes dette, at Andræ, der var nr. 3 på liste A, allerede var blevet valgt i kraft af at han var nr. 1 på liste B, og hans navn udstregedes derfor, og alle disse stemmesedler gik til Ankjær, der desuden allerede i forvejen havde 163 stemmer som nr. 1, og da man var nået frem til at have oplæst i alt 2594 stemmer, må de fleste af disse have været noteret for ham.

Ved den videre oplæsning af de resterende 157 stemmesedler nåede ifølge indberetningen ingen kandidat den fulde kvotient, og

§ 24 om valg ved halv kvotient måtte bringes til anvendelse. Her ved opnåede grev Holstein valg som nr. 6, idet han efter udstregningen af sine forgængere sammen med sine egne stemmer må have opnået et stemmetal på mindst 197.

Da alle stemmesedler nu var gennemgået og man stadig manglede at få valgt 1 mand, måtte § 25 bringes i anvendelse. Der blev foretaget en fornyet optælling af samtlige afgivne stemmer og her ved opnåede nr. 4 på liste B, Madvig, flest stemmer og var dermed valgt som nr. 7.

Der kunne godt opstilles flere statistiske beregninger og betragtninger på basis af tabel 3, men det skønnes ikke umagen værd, for i virkeligheden var det jo ikke noget særlig spændende resultat, der opnåedes ved valget i 1. rigsrådsvalekreds i 1856. Der var kun »opstillet« to lister, og da den ene fik lidt flere stemmer end den anden, de to topkandidater fik henholdsvis 1089 og 1015 stemmer, er det særdeles naturligt at den ene fik 4 mand og den anden 3 mand. Det kan også udtrykkes som Dagbladet gjorde det i en artikel efter valget, hvor det hedder: »Som det synes, have altså stemmesedlerne efter den reaktionære valgliste været i majoritet, men for øvrigt står partiet temmelig lige, idet der fra hver side er sat 3 kandidater gennem foruden Andræ, som findes på begge lister«. Dette sidste forhold må i høj grad have svækket den principielle stillingtagen for og imod de to lister, og det prægede også Andræs egen stemmeafgivning, se stemmesedlen s. 177. Bortset fra at et rent flertalsvalg ville have givet den ene liste, formentlig liste A, alle mandaterne, kan man ikke af valget erfare noget særlig interessant om den Andræ'ske forholdstalsvalgmåde. Denne kommer først til sin ret, når der er opstillet flere forskellige lister, således at forskellige minoriteter som foran nævnt gennem den særlige valgmetode kan opnå at blive repræsenteret. Men ved en vurdering af 1856-valget må

det også tages i betragtning, at den høje valgretscensus ikke gjorde det sandsynligt, at der skulle være ret mange minoritetsgrupper inden for netop denne kreds af vælgere.

Et udtryk herfor er også at de to lister der var opstillet i 1. kreds, trods betegnelserne »liberal« og »reaktionær«, socialt set var identiske (embedsmænd, godsejere og grossererere). At det samme også gjaldt de øvrige valgkredse, bekræftes bl.a. af en artikel i Dagbladet, der med overskriften »Rigsrådsstatistik« beskæftiger sig med det samlede rigsråds sammensætning.²⁸ Bladet har også fundet ud af, at der i rigsrådet sad 11 excellencer (1. rangklasse), 21 var i 2. rangklasse og 18 i 3. rangklasse. Der var altså ikke mindre end 50 af de i alt 80 rigsråder, der var »hoffähige«. Helt rangløse var kun 17, men »nogle af disse var dog riddere og dannebrogsmænd«.

En nærmere teoretisk vurdering af den Andræ'ske forholdstalsvalgmåde og en sammenligning med de andre forholdstalsvalg-måder, der er fremkommet, f.eks. den d'Hondt'ske, den Sainte-Laguës'ske falder uden for emnet her.²⁹

Den Andræ'ske valglov af 1855 havde ligesom den fællesforfatning, den var knyttet til, som vi foran så, en kort levetid. Den blev kun anvendt en eneste gang, ved valget i 1856. Noget andet er, at princippet om forholdstalsvalg efter den Andræ'ske metode senere blev anvendt ved de indirekte valg af 1866-grundlovens landsting, en ordning som Andræ dog absolut ikke bifaldt. Den nærmere omtale heraf³⁰ falder dog uden for denne artikel, der kun har skullet beskæftige sig med nogle betragtninger over det i bogstaveligste forstand enestående rigsrådsvalg i 1856 – enestående både i relation til valgmåde og valgretscensus – som den fundne kasse stemmesedler i Stadsarkivet har givet anledning til.

HENVISNINGER OG NOTER

1. N. Neergaard: Under Junigrundloven, II. bd., 1. halvbind (1916), s. 2 f.
2. Denne var af det afgåede ministerium i april 1854 blevet afskediget som oberstløjtnant i generalstabten og som lærer ved den militære højskole, fordi han vægrede sig ved at afgive en af krigsminister Hansen forlangt erklæring om at træde ud af rigsdagen og aldrig mere træde derind. Se Poul Andræ: Andræ og Fællesforfatningen af 2. Oktober 1855 (Kbh. 1903), s. 6-7, 381-89.
3. »Foreløbig« må her forstås som »midlertidig« og altså ikke i den betydning, som gælder i den nuværende grundlov.
4. Findes i Rigsarkivet og er trykt i Poul Andræ: Andræ og Fællesforfatningen, s. 390 ff.
5. Junigrundloven havde som bekendt ingen valgretscensus, hverken til folketinget eller landstinget, der var kun en valgbarhedscensus til landstinget, for øvrigt lig med den der blev valgretscensus til rigsrådet.
6. N. Neergaard: II, 1. s. 46 ff.
7. N. Neergaard: sst., s. 48.
8. Borgerrepræsentationens Forhandlinger. 1855-56, s. 194.
9. Departementstidenden 1855, s. 905 ff.
10. De her og i det følgende nævnte tidspunkter har kun relation til valget, der skulle holdes i februar 1856. Efter valglovens normale regler skulle valglisterne udarbejdes årligt i februar og marts måned.
11. Hemmelig afstemning indførtes først i 1901.
12. Ministeriet for monarkiets fælles indre anliggender, lister over valgberechtigede ved umiddelbare valg til rigsrådet. 1855-56. Rigsarkivet.
13. Sammenligningen med folketællingen den 1. februar 1855 er her og i det følgende baseret på: Statistisk Tabelværk, ny rk., 12. bd., 1. og 2. afdeling (Kbh. 1856 og 1857).
14. C. G. Holck: Den danske Statsforfatningsret (1869), II, s. 25.
15. Det bemærkes, at da folketællingen i 1855 ikke har kombineret erhvervsfordelingen med aldersfordelingen, kan der blandt det antal forsørgere, som vælgertallet er sat i forhold til, være nogle, der er

- under valgretsaldere, 25 år. Dette betyder, at procenttallene for de her anførte specielle faggrupper i nogle tilfælde kan være lidt for små.
16. Dvs. »privatiserende videnskabsmænd, literati, egentlige kunstnere, de, som leve af time-informationer m.fl.«
 17. Herunder »forpagtere, godsforvaltere, gartnere, møllejere m.fl.«
 18. Dvs. »de som leve af produkters forædling og forarbejdning; hovedpersoner«.
 19. Findes i Rigsarkivet under Konseilsministeriets forestillingsprotokol 1855.
 20. Rigsdagstidende, forhandlingerne på folketingets ekstraordinære session 1855, sp. 450.
 21. Sst., sp. 432.
 22. Rigsdagstidende 1863, sp. 1480 ff.
 23. I det af Flemming Dahl samlede udvalg af Andræ's taler (Kbh. 1933) findes også et afsnit med optryk af Rigsdagstidende og Rigsrådstidende af Andræ's taler vedrørende forholdstalsvalgmåden, forsynet med noter og kildehenvisninger. Samme forfatter har endvidere behandlet emnet i en artikel i Historiske Meddelelser om Staden København, 3. rk., II. bd. (1938), s. 461 ff.
 24. Poul Andræ: s. 10 f. og 98 f.
 25. Sst., s. 5 f.
 26. Sst., s. 6.
 27. Da ikke alle vælgerne, heller ikke selveste Andræ, jfr. s. 177, havde opført fulde syv navne, bliver det nøjagtige antal navne kun 18.971.
 28. Dagbladet, 19. februar 1856.
 29. Interesserede henvises til speciallitteraturen om valgmetoder. Særligt skal nævnes, at F. Zeuthen i Nationaløkonomisk Tidsskrift, (1918), s. 321 ff. har givet en nærmere vurdering af Andræ's forholdstalsvalgmåde sammenlignet med andre, og at Flemming Dahl i sin forannævnte artikel i Historiske Meddelelser om Staden København omtaler visse ændringer, der er foreslået foretaget ved anvendelsen af den Andræ'ske metode i nutiden.
 30. Herom henvises til Poul Andræ's forannævnte bog om Andræ og forholdstalsvalgmåden.

ET BIDRAG TIL GRÅBRØDRETORVS BYGNINGSHISTORIE - GRÅBRØDRETORV 13

AF KNUD LIEBGOTT OG ROBERT EGEVANG

Den »ulyksalige ildebrand« i 1728 var naturligvis mest skæbnesvan-ger for de tusinder af københavnere, der i det sene efterår mistede hus og ejendom. Med de brandhærgedes lidelser og afsavn tåler intet sammenligning. Alligevel må man som københavnere og histo-riker nok så meget beklage det vedvarende røgslør, branden lagde over Københavns middelalder og renæssance. Mængder af historisk materiale, der omhandlede københavnske forhold fra de ældste tider og frem til 1728, blev ildens bytte. For at gøre ulykken fuld-kommen, sørgede branden i 1795 for, at yderligere vigtigt historisk kildemateriale blev eftertiden berøvet. Har man ikke beskæftiget sig med Københavns historie før 1728, fatter man næppe, hvor gabende et hul 1728-branden efterlod sig med hensyn til mulig-heden af at trænge i dybden i Københavns historie og topografi i ældre tid. Historikerne tvinges derfor til at tage alle hjælpemidler i brug, og her har det gentagne gange vist sig, at arkæologien har kunnet yde et bidrag til at skabe sammenhæng i et spredt og ufuld-stændigt kildemateriale.

Det var derfor en enestående lejlighed der bød sig, da ejeren af Gråbrødretorv 13 i sommeren 1968 i forbindelse med en omfattende restaurering af ejendommen gav Nationalmuseet frit spillerum for så vidt angik arkæologiske undersøgelser af området. Det er resul-tatet af disse og de bygningshistoriske undersøgelser, der skal frem-lægges i det følgende. Muligvis skal man være udstyret med stor nøjsomhed for at kunne begejstres over resultaterne, men med det

ovenfor anførte in mente må man glædes over hver detalje af det gamle Københavns historie og topografi, det lykkes at kaste lys over. Endelig kan man håbe, at de iagttagelser, der ved denne lejlighed blev gjort, ved senere undersøgelser kan glide ind i en større sammenhæng.

I

Blandt restaurerings- og ombygningsarbejderne på ejendommen Gråbrødretorv 13 var især uddybningen og piloteringen af kældrene samt fjernelsen af latrinkulen i gården af betydning for de arkæologiske undersøgelser, som i perioden juni-august 1968 gennemførtes af Nationalmuseet.¹ Gravningerne indledtes på den ca. 5,3 × 5 m store gårdsplads, som mod nord begrænses af forhuset, mod syd af baghuset. I vest det træklædte trappehus og mod øst en hegnsmur til »slippen« mellem Gråbrødretorv nr. 11 og 13 (jfr. fig. 1).

Gårdspladsens niveau lå ved udgravningens begyndelse ca. 6 m over daglig vande, hvilket vil sige 40 cm over torvets gadeniveau. Det høje niveau er fremkommet ved opfyldning, hovedsagelig i forbindelse med de nuværende bygningers opførelse. Fylden bestod af bygningsaffald, teglstensbrokker, murgrus, lerblandet sand og tiloversblevne bygningsmaterialer. Løsfund, som kridtpibefragmenter, vinduesglas og fajance, daterer fyldlaget til det 18. århundrede.

Det næsten 2,5 m tykke og i sin sammensætning ganske homogene fyldlag dækkede et 8-10 cm tykt, sort brandlag, som synes at have dækket størstedelen af det undersøgte område. I brandlaget var bevaret dele af en brolægning bestående af håndstore strandsten, lagt i et gulgrønt lerlag af ca. 15 cm tykkelse. Brolægningen og brandlaget stod i forbindelse med et uregelmæssigt murværk opført

GRÅBRØDRETORV 13

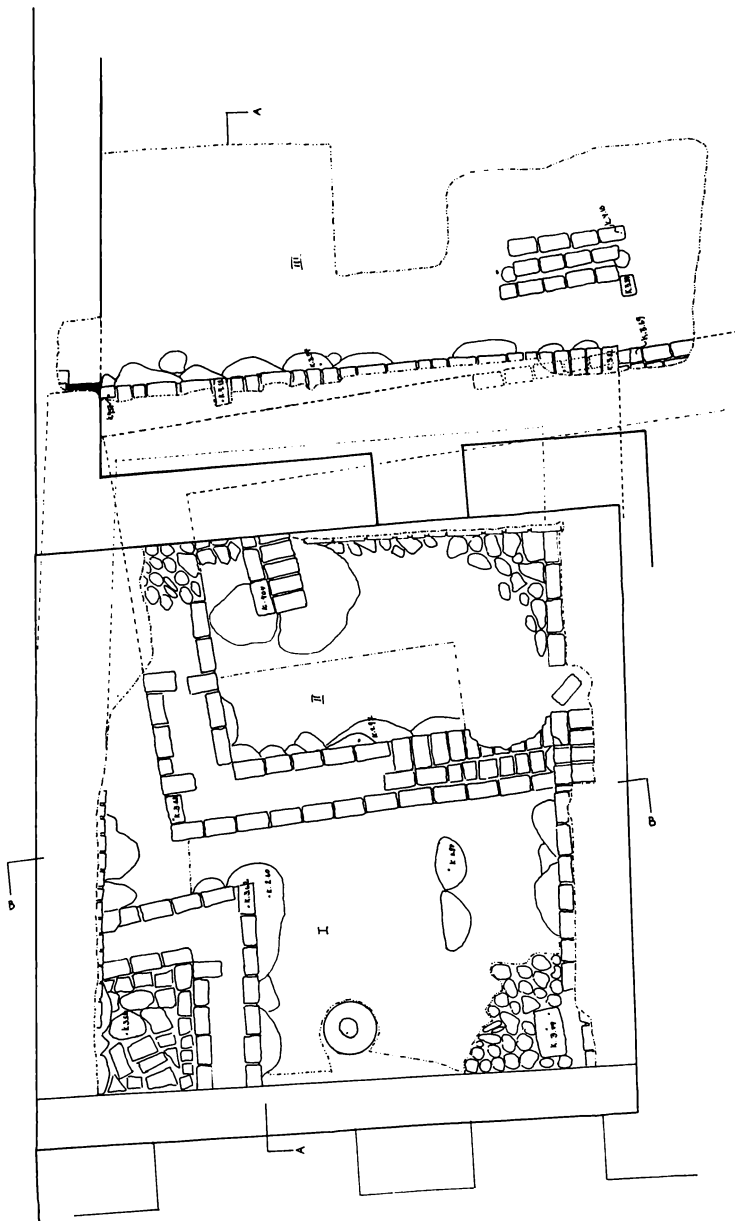

Fig. 1 Plan over udgravningsområdet. Mål ca. 1 : 70. Tegning af Knud Liebgott.

i genanvendte munkesten, hvoraf tre skifter var bevaret. Murværket hvilede på et fundament af natursten og strakte sig langs med og ind under hegnsmuren og trappehusets fundamenter.

Ved at gennembryde brand- og lerlaget blotlagdes et lavereliggende murkompleks (med overfladen ca. 3,6 m over daglig vande) bestående af to murhjørner, hvoraf det ene afskærer en $1,4 \times 1,7$ m stor firkant i gårdens nordøstlige hjørne. Det andet murhjørnes langside (ca. 3,4 m) deler gårdspladsen tværs over i østvestlig retning, og kortsiden strækker sig ind under baghuset. Murene er omkring 1 alen (ca. 63 cm) tykke og opført af regulære munkesten. I den nordlige, mindre murfirkant var bevaret en stærkt hældende gulvlægning, bestående af tegl- og kridtsten omvekslende med enkelte natursten. Medens den første afdækning kun tillod iagttagelse af murenes overflader, anlagdes der et antal søgegrøfter med det formål nærmere at undersøge murværkets karakter. Skakt I (se fig. 1) anlagdes således, at det blev muligt at betragte vestmuren i den nordlige og nordmuren i den sydlige firkant.

Vestmuren i den nordlige firkant viste sig at bestå af 9 murskifter, hvilket vil sige, at murværket her var bevaret i mere end en meters højde. Muren var opført i et noget uregelmæssigt munkeskifte, som i de nederste skiftegegne savnede mørtel og var skredet ud. I øvrigt var opmuringen omhyggeligt udført med en velbevaret, tofladet fugning. Muren hvilede på et fundament af store natursten, hvoraf den største var mere end 1 meter lang. Stenene var nedgravet i den naturlige lerbund, som på dette sted begyndte i en dybde af ca. 2,10 m over daglig vande.

Nordsiden af nordmuren i den sydlige bygning var opmuret i krydsskifte, men på store partier dækket af tykke mørtelflader. Kun de fire øverste skifter lå på plads, medens de nederste var skredet betydeligt ud. Også denne mur hvilede på et naturstensfundament. Stenene var dog mindre end under den nordlige bygning og lå flere

Fig. 2 Skakt I. Til venstre den lille murfirkant. Til højre nordsiden af den sydlige murfirkant. I forgrunden til venstre ses træpumpen. Fot. Nationalmuseet.

steder helt inde under midten af det sammenskredne murværk. I det hele taget var dette murstykke meget sjusket opført, og det må anses for givet, at det allerede fra bygningens opførelse har været under jordoverfladen. Undersøgelsen af det lille mellemrum mellem den nordlige og den sydlige murfirkant viste, at fundamentsgrøften til den nordlige firkant på et tidspunkt er gennemgravet og næsten helt fjernet ved lægningen af sydstenene til den sydlige murfirkant.

Herved fremkommer det relative dateringsforhold, at den sydlige bygning må være yngre end den nordlige.

Skakt II (se fig. 1) gravedes indenfor den sydlige murfirkant, 2 m langs nordmuren og 70 cm bred. Murværket kunne her følges dybere end på murens nordside, nemlig helt op til 12 skifter. Dette vil sige, at man under jorden på dette sted havde stående næsten halvanden meter højt intakt middelalderligt murværk! Bortset fra de to øverste skifter, som bestod udelukkende af »løbere« uden egentlig fugning, var murværket regelret munkeskifte med velbevaret, tofladet fugning. Som på nordsiden hvilede muren her på en række natursten, som lå højere i skaktens østlige ende, således at murværket her kun talte otte skifter over sylden. I østenden af skakten afdækkedes en lodretstående trævæg, tildannet af en tomme tykke og en alen lange brædder, sammenholdt af en vandretliggende tværstiver. Mellem østmuren og trævæggen fandtes i niveau med syldstenene et lerstampet gulv. Blandt de mange sammenblandede fyldlag i skakten fremhæves det ca. 70 cm tykke sorte slamlag i bunden, lige over det naturlige niveau. I dette affaldslag fandtes nogle få stykker bemalede, antagelig senmiddelalderlige vinduesglas, fragmenter af læderfodtøj, en egetræs smørstikke, samt et fragment af en grønglaseret, rektangulær, halvcylindrisk kakkell af usædvanlig type.² Det dybe niveau i skakt II samt murværkets regelmæssige karakter gør det sandsynligt, at man her står over for kælderrummet i den sydlige bygning.

Skakt III anlagdes som en ca. 2 m bred grøft i kælderen langs baghusets formur (se fig. 1), med det formål at finde en evt. fortættelse af den sydlige murfirkants østmur. Der gravedes til lerdybde uden at der fandtes spor af murværk. Langs skaktens nordvæg kunne følges et murværk af genanvendte munkesten i et meget rodet krydsskifte, hvilende på et naturstensfundament. Længst mod øst var der bevaret rester af denne mur helt op til kældergulvets

niveau, medens den mod vest, omtrent fra den nuværende døråbning regnet, havde et brat fald, således at der her kun var 2 à 3 skifter bevaret. Længst mod vest i skakten afdækkedes hjørnet af denne mur, hvorved det kunne fastslås, at den står i forbindelse med murværket under trappehuset og hegnsmuren, og herved danner sydgavl i bygningen gengivet på figur 3.

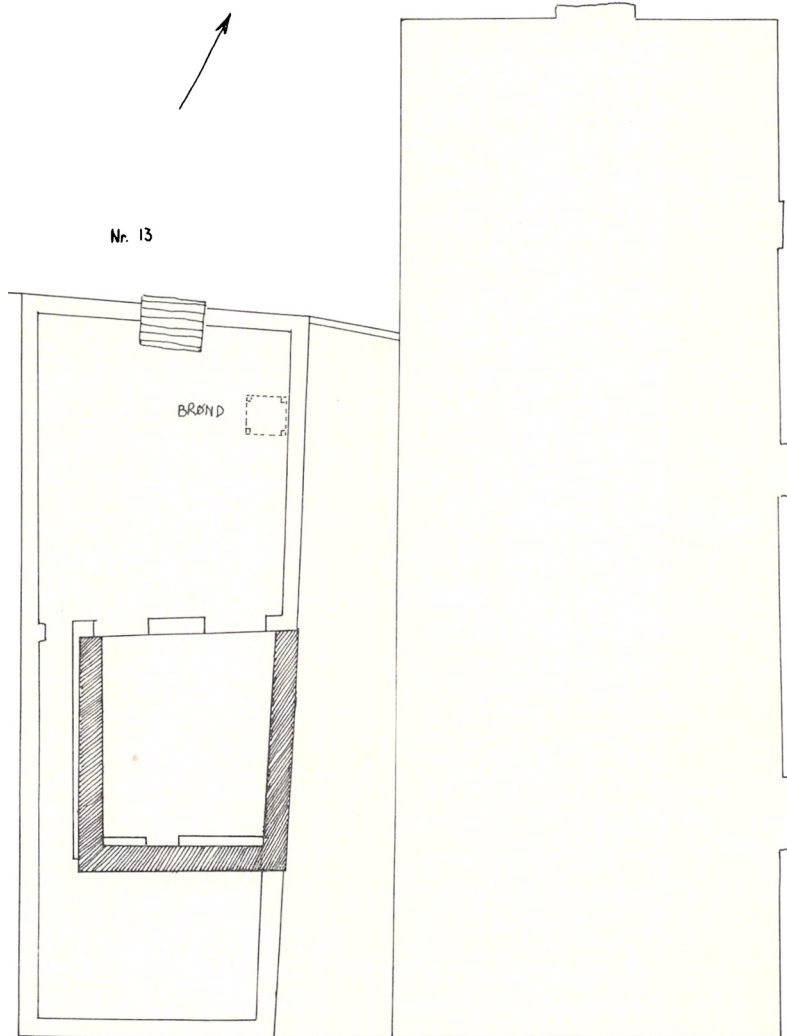
Den uregelmæssige mur i skakt III's nordside hvilede som nævnt på et naturstensfundament, dog bortset fra hjørnet, som hvilede på et dybereliggende murværk med retning skråt ind under den højereliggende mur og med overfladen 3,69 m over daglig vande. For at få plads til den uregelmæssige murs hjørne var den dybereliggende mur gennemhugget på et stykke. I betragtning af overfladens niveau, murværkets karakter – på store partier dækket af mørtelflader – samt den skråtløbende retning, er der ikke tvivl om at denne dybereliggende mur hører til gårdspladsens sydlige murfirkant og danner sydmur i denne. Østmuren i den sydlige murfirkant har altså ikke været ført igennem til skakt III's østlige ende, men har bøjet af inde under det nuværende baghus' formur, hvor den må have sit hjørne, således som det er angivet på figur 4.

Det middelalderlige murkompleks i gården til Gråbrødretorv 13 (fig. 4) hører til grundens aller ældste bebyggelse. Set på baggrund af H. U. Ramsings redegørelse for Gråbrødreklostrets grunde, hvorunder også det nuværende matr. nr. 105 hører, og deres udbredelse,³ er der næppe tvivl om, at det er i forbindelse med det nu længst forsvundne kloster man skal søge de omtalte bygningers oprindelse.

Efterretningerne om Gråbrødreklostrets bygninger stammer hovedsagelig fra nogle få, ret sene dokumenter, som alle er affattet i forbindelse med klostrets opløsning i begyndelsen af det 16. århundrede. Ud fra disse lader det sig fastslå, at klostrets hovedbygninger har dannet et firefløjet kompleks med kirken som nordfløj.⁴

KNUD LIEBGOTT OG ROBERT EGEVANG

Nr. 11

0 10 m.

Fig. 3 Gråbrødretorv 11 og 13. Det skraverede grundrids angiver de identificerede dele af renaissance-huset indtegnet i forhold til den nuværende bebyggelse. Tegning af Knud Liebgott.

GRÅBRØDRETORV 13

Nr. 11.

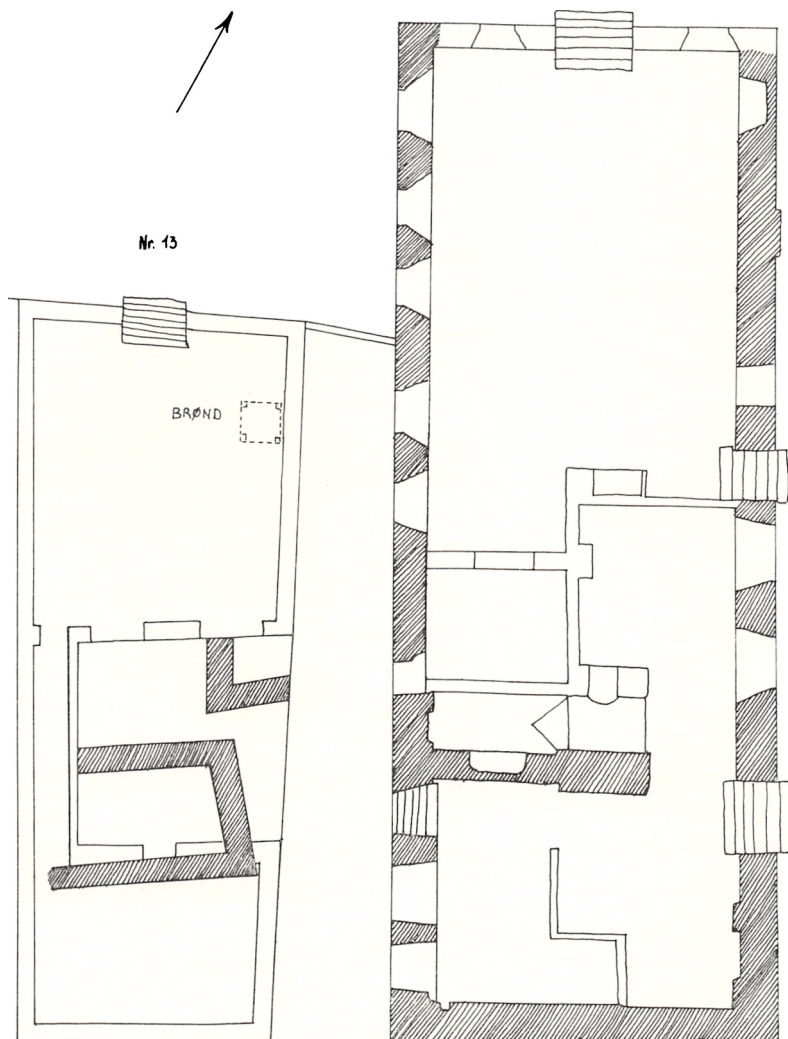

Fig. 4 Gråbrødretorv 11 og 13. De skraverede felter angiver middelalderligt murværk. Nr. 11 efter opmåling af Charles Christensen. Tegning af Knud Liebgott.

Til klostret har endvidere hørt en række »økonomibygninger«, vel i størrelse og beliggenhed afpasset efter formålet. Der nævnes således i en inventarieopgørelse fra 1530⁵ gæsteherreberge, maltkølle, stegers, sakristi, bryggers, svendeherberge, snedkerværksted,⁶ porthus samt det i denne sammenhæng måske mest interessante, »thet hus hoss Prisonidh«. Prisonet er den bygning, som har ligget der, hvor nu Gråbrødretorv 11 ligger, og hvor der stadig i kælderen indgår middelalderlige murpartier i fundamenter og skillerum. Den middelalderlige bygning kunne allerede i 1530 direkte overgå til sin funktion som byens fængsel, hvilket den var helt frem til 1623, da Christian IV indrettede huset til kirke for Tugt- og børnehuset.⁷

»Thet hus hoss Prisonidh« må altså være en af de to middelalderlige bygninger, som ved undersøgelsen blev fremdraget på grunden til Gråbrødretorv 13. Hvilken af de to bygninger der er tale om, kan ikke umiddelbart afgøres. Vi ved imidlertid, at det sydligste hus på grunden har været forsynet med kælder, hvilket – som også Vilhelm Lorenzen fremhæver det⁸ – må have hørt til sjældenhederne. Gæsteherreberget er i inventarieopgørelsen det eneste hus, hvorom det med sikkerhed kan fastslås, at der har været kælder. Skulle denne middelalderlige bygning sydligst på grunden Gråbrødretorv 13 være det omtalte herberge, må det lille hushjørne nordligst i gårdsplassen være en del af det i inventarilisten nævnte »hus hoss Prisonidh«.

Ved Gråbrødreklostrets nedlæggelse den 25. april 1530 overgik klostrets ejendom i stadens eje, og på samme tidspunkt besluttedes det, at jordene skulle udstykkes og at der til det formål skulle anlægges nye gader.⁹ Herved indledtes en ny fase i områdets bygningshistorie, som skulle komme til at betyde klostrets totale udslættelse. Allerede kort tid efter 1530 nedrev man klosterkirken,¹⁰ og snart efter har økonomibygningerne måttet lade livet.

Der var i begyndelsen af det 16. århundrede sket væsentlige

ændringer i det københavnske bybillede, når sammenlignes med det tidspunkt, da klostret blev stiftet i 1238. Tidligt i 1200-tallet var Gråbrødreklostrets grunde beliggende uden for den egentlige bykerne, men i begyndelsen af 1500-tallet var byen vokset og grundene var nu centralt placeret og antagelig stærkt efterspurgte, da udstykningen tog sin begyndelse.

De største klosterbygninger har med grundmur og flere etager sikkert været både bedre og flottere end de fleste borgerhuse. Dette i sig selv har dog ikke kunnet hindre nedrivninger. Kun i de tilfælde, hvor bygningerne var »byplanmæssigt« rigtigt placeret, d.v.s. hvor de ikke lå i vejen for udstykningerne, kunne de få lov til at blive liggende, indtil brand og bombardement fjernede de sidste rester. Dette gælder således »prisonet«, som ødelagdes kraftigt ved branden i 1728, samt refektoriet ud mod Klosterstræde, der, en overgang i egenskab af Bryggernes lavshus, fik lov til at stå frem til 1807.¹¹

Noget anderledes forholdt det sig med de mindre økonomibygninger. I nogle tilfælde må der have været tale om lagerbygninger og værksteder, som ikke umiddelbart kunne ombygges til beboelse. I andre tilfælde har husene været så små og så spredt placeret, at de ikke kunne tjene til en effektiv udnyttelse af grundene. Sådanne forhold må have gjort sig gældende for det nuværende Gråbrødretorv 13. Det er derfor en sådan nedrivning af de middelalderlige bygninger, der er gået forud for opførelsen af det hus, som er gengivet på figur 3.

Ved opførelsen af det efterreformatoriske hus har man opvist en sjælden grad af opfindsomhed. De gamle middelaldermure er hugget plane, og hvor det var muligt, udnyttet som fundamenter. Herved har man været i stand til at spare på de store naturfundamentsten, som måske har måttet transporteres til byggepladsen langvejs fra. Denne udnyttelse af de gamle mure ses måske tyde-

ligst ved sydgavlens vesthjørne, hvor man, som ovenfor anført, ligefrem havde borthugget et stykke af det middelalderlige murværk for at opnå et plant underlag for hushjørnet. Også på anden vis har man kunnet drage fordel af de gamle bygninger. Det gælder således de gode, røde munkesten – $26 \times 13,5 \times 8,5$ cm store – som har været genanvendt overalt i de bevarede murdele. Det samme gælder enkelte omhyggeligt tilhugne kridtstenskvadre op til 35 cm lange. Sådanne er endog fundet indmuret flere steder i den eksisterende bindingsværksbygning og stammer måske fra de middelalderlige bygninger.

I det foreliggende tilfælde er det muligt at give en forholdsvis snæver datering af klosterbygningernes nedrivning, og da man må sætte nedrivningen i forbindelse med opførelsen af 1500-talshuset, får man altså samtidig en datering af dette hus.

De først kendte beboere af ejendommen efter klostrets nedlæggelse er familien Krogemager, som nævnes 1547.¹² Nedrivningen af klosterbygningerne må altså være sket mellem 1530, hvor husene nævnes i inventarieopgørelsen, og 1547, hvor Krogemagers bebor grunden. Skulle familien Krogemager imidlertid – hvilket må anses for usandsynligt – i en kortere periode have boet i de gamle klosterbygninger, så er disse i hvert fald forsvundne inden 1555. Dette år får nemlig bogtrykker Hanns Viingardt skøde på en gård bag »prisonet«.¹³ Indkørslen til denne gård er sket gennem »slippen« mellem det nuværende Gråbrødretorv 11 og 13. Som det kan ses af figur 4, er dette smalle jordstykke lagt tværs gennem den middelalderlige bygning, som i det foregående med al tænkelig sandsynlighed er identificeret som: »thet hus hoss Prisonidh«.

II

Under branden i 1728 blev bebyggelsen omkring Ulfeldts plads – Gråbrødretorv – praktisk talt jævnet med jorden. Langt de fleste ejendomme var opført i bindingsværk, der hurtigt måtte give efter for den stærke hede. Umådelig lidt kunne de ruinerede husejere redde fra brandtomterne, og i 1729-30 måtte de rydde grundene og bygge op på ny fra kælder til tagryg. Ejeren af Gråbrødretorv 11, der havde ejet et anseligt grundmuret bygningskompleks, kunne dog udnytte en del af det nedbrændte forhus ved genopbygningen. Kælderen med buede hvælvinger og stueetagens kraftige mure var ikke mere medtaget, end at et nyt hus kunne rejses på det gamle fundament.¹

Ejeren af Gråbrødretorv 13, bogbinder Hans Møller, var ikke så heldig som naboen mod øst.² Hans bindingsværkshus var nemlig nedbrændt helt til grunden. Hans Møllers hus var som tidligere nævnt opført af Anders Krogemager eller Hanns Viingardt i 1500-tallets midte. Desværre har vi ingen præcise oplysninger om denne bebyggelses udseende. Ud over de arkæologiske fund kan vi kun indirekte danne os et indtryk af Hans Møllers ejendom.

Fra slutningen af 1500-tallet havde Gråbrødretorv 13 tilhørt Helligøjst Kirke, som residens for kirkens organist eller kapellan.³ I 1691 solgte Helligøjsts kirkeværger ejendommen til naboen i nr. 15, universitetsbogtrykker Johan Philip Bockenhofer.⁴ Bockenhofer afhændede imidlertid en halv snes dage senere samme grund og ejendom til skipper Niels Lauritzen Kock.⁵ Det skøde, der blev udstedt ved sidstnævnte handel, siger om bebyggelsen på grunden, at den afhændedes som den nu forefandtes på stedet. I dag bliver man ikke stort klogere af denne oplysning, der var almindelig sprogbrug i samtidens skøder. Skødet afslører dog, at Bockenhofers køb og salg af nr. 13 skete med den bestemte bagtanke at lægge et par

servitutter på grunden, for at ikke hans egen bebyggelse på nr. 15 skulle forringes ved fremtidige ombygninger i nr. 13. Om det hus der stod indtil 1728 kan vi sige følgende: For det første ved vi, at forhuset var opført i bindingsværk.⁶ Muligvis har der været tale om et gavlhus, som Resen har gengivet det på sit eleverede kort over København fra 1674 (fig. 5). I skødet fra Bockenhofer til Kock oplyses det, at der i gården lå et tværhus, der benyttedes til bryggers, samt et baghus. De omtalte servitutter gjaldt disse bygninger, idet Bockenhofer betingede sig, at denne lave bebyggelse ikke blev forhøjet mere, end at dagslyset til hans trykkeri, der lå i baghuset til nr. 15 og havde vinduer ud imod nr. 13's gårdsrum, ikke blev reduceret.

Disse sparsomme oplysninger rejser imidlertid ikke blot problemer med hensyn til grundens bebyggelse, men også om bebyggelsens placering på den unægtelig meget lille grund. Betragter man i dag bagsiden af fundamentet til det forhus, der brændte i 1728 (fig. 3), står det helt klart, at der på det bagved liggende areal ikke har været plads til både tværhus og baghus, med mindre grunden har været dybere end det nu er tilfældet. At grunden har været dybere er imidlertid sikkert, idet et målebrev fra 1732 fastslår, at »det afbrændte hus' grund, som afgangne Hans Møllers enke, forhen har tilhørt og nu af Sr. Bent Bentsen, brygger, sælges til Hans Povelsen, mursvend, målt i begge parters overværelse, således som den nu befindes, *efterat Bentsen sig en del af baggrunden har reserveret*«. ⁷

Derimod er det et åbent spørgsmål, om det afbrændte forhus har ligget i den nuværende gadelinie. En del taler for, at det ikke har været tilfældet, ja sandsynliggør, at huset har ligget nogle meter tilbage trukket på grunden, med et ubebygget forlov foran. Baggrunden for denne antagelse er den, at der under den nylig foretagne restaurering af hele ejendommen blev fundet en senmiddel-

Fig. 5 Udsnit af Resens eleverede kort over København 1674. Udsnittet viser bebyggelsen omkring Gråbrødretorv. Nr. 13 ses over signaturen UU. Bemærk slippen mellem nr. 11 og 13, der er lukket med en port til torvet

alderlig brønd foran i forhusets kælder. Denne brønd har givetvis ligget foran det i 1728 nedbrændte forhus, idet brønden ikke har kunnet ligge inde i huset. Også ad anden vej kan vi fastslå denne brønds eksistens, nemlig i et skøde fra 1732, på et tidspunkt, hvor opførelsen af den nuværende bebyggelse ikke var påbegyndt.⁸ Endelig kan det fastslås, at den i 1732 omtalte brønd ikke er identisk med den pumpe, der er fundet rester af i det nuværende gårdsrum (se senere).

Efter at ejendommen var nedbrændt i 1728 henlå grunden ubebygget i nogle år. I januar 1730 registrerede nogle synsmænd fra Brandkommissionen, at ingen bebyggelse fandtes på stedet,⁹ ikke en gang en mindre interimbygning, som det var tilfældet mange

andre steder i den brandhærgede by. At ejeren på dette tidspunkt ikke har gjort noget ved brandtomten, skyldes sikkert, at han ikke har haft midler til en genopbygning, og da dertil kom, at han snart efter døde, måtte enken i december 1731 se den stadig ubebyggede grund solgt ved auktion.¹⁰ Køberen af nr. 13 var naboen mod øst (nr. 11), brygger Bent Bentsen, der året før havde købt Gråbrødretorv 11 af sin svigermor.¹¹ Bent Bentsen besad imidlertid kun den »afbrændte plads« (nr. 13) i et halvt års tid, hvorefter han solgte den videre til mursvend Hans Povelsen.¹² Ved salget beholdt Bentsen som nævnt et stykke af grunden bagtil, der havde hørt til den oprindelige grund. Det var altså anden gang inden for 50 år, at en af nr. 13's langt større naboer opnåede fordele på den lille grunds bekostning. Fra Hans Povelsens overtagelse af grunden fik den sin nuværende størrelse.

Et års tid eller halvandet hengik inden Hans Povelsen begyndte at bygge på grunden; sandsynligvis først i sommeren 1734. Den ældste beskrivelse af det nyopførte hus stammer fra marts 1735.¹³ Forhuset beskrives da som værende på 4 fag, 3 etager højt med kvist over 2 fag. Facaden var i grundmur, mens bagsiden og gavlene var rejst i bindingsværk (se fig. 6). Husets indretning omtales meget summarisk: På hver etage fandtes en stue på 3 fag, et sovekammer på 1 fag og et køkken med åben skorsten. Overdådig har indretningen næppe været, idet væggene indtil 1784 beskrives som værende »bare«. Først senere hen i århundredet kom der panelværk og malet lærred på væggene. I gården havde Hans Povelsen opført et baghus helt af bindingsværk. Det var på 5 fag, 2 etager højt med kvist over 3 fag. Også her var der »bare« vægge.

Fra gade- til baghuset var der en svalegang i 2. etages højde. Derimod var der separat indgang til baghusets første etage fra gården. Under svalen var der »et lokum af brædder med skarnkiste«. Gårdsrummet beskrives således: »Et mådeligt gårdsrum, brolagt og

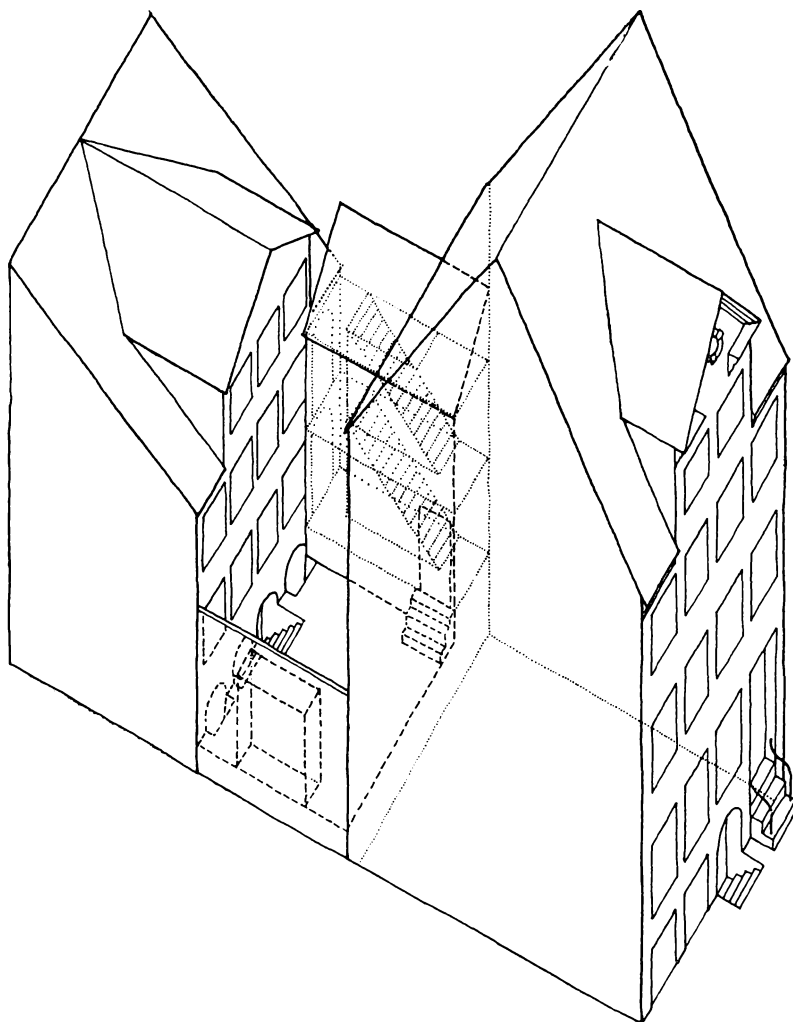

Fig. 6 Grundens oprindelige bebyggelse fra 1734. Rekonstruktionsskitse udført af Thora Fisker

siges at have købt vand til samme, som endnu ikke er indlagt«, eller med andre ord, at pumpen i gården endnu ikke var installeret.

Hans Povelsens nyopførte forhus var altså et såkaldt »ildebrands-hus«, af hvilke der byggedes adskillige hundreder i tiåret efter branden. Lidet prangende var disse huse, men harmoniske og velproportionerede. Alt fra slutningen af 1600-tallet havde de været foretrukket af borgerskabet i København. I øvrigt bemærker man, at huset var opført med grundmuret facade, hvilket formentlig var sket af æstetiske eller prestigemæssige grunde. At bygge helt i bindingsværk, der vitterligt var billigere end grundmur, var nemlig tilladt på det tidspunkt Hans Povelsen opførte sin gård.¹⁴

Kun kort tid boede bygherren i dette hus, thi da Hans Povelsen i 1742 afhændede ejendommen til skomager Rasmus Sørensen Ørtrup, meddeltes det i skødet, at ejendommen nu bestod »af 4 fag til gaden og 5 fag baghus, 4 etager højt med 10 jernkakkellovne«. ¹⁵ Grundigere besked om den foretagne forandring får vi i en taksation fra 1750.¹⁶ Det fremgår af denne, at det kun er forhuset, der er forhøjet med 1 etage, mens baghuset er uforandret med 2 etager og kvist. Om forhuset ved ombygningen er blevet forsynet med den nuværende frontespice over hele husets bredde oplyses der intet om. Dette kan indicere, at den ikke har været der, idet kvisten på baghuset udtrykkeligt nævnes. På den anden side er det vanskeligt at se nogen fornuft i at tilføje kvisten på et senere tidspunkt, idet boligarealet ikke ville blive forøget nævneværdigt.

I 1750 var Rasmus Sørensen Ørtrup afgået ved døden, og ejendommen overgik til skomager Hans Brøndelsen Schiller.¹⁷ Schiller boede på torvet indtil 1784, og i hans tid fik Gråbrødretorv 13 sit nuværende udseende, hvilket fremgår af to taksationer fra 1784, som Schillers efterfølger, skoleholder Lorents Lassen, fik udfærdiget.¹⁸ Det fremgår af disse taksationer, at forhuset stod uforandret siden beskrivelsen af ejendommen i 1742. Dog bemærker man, at det 4-

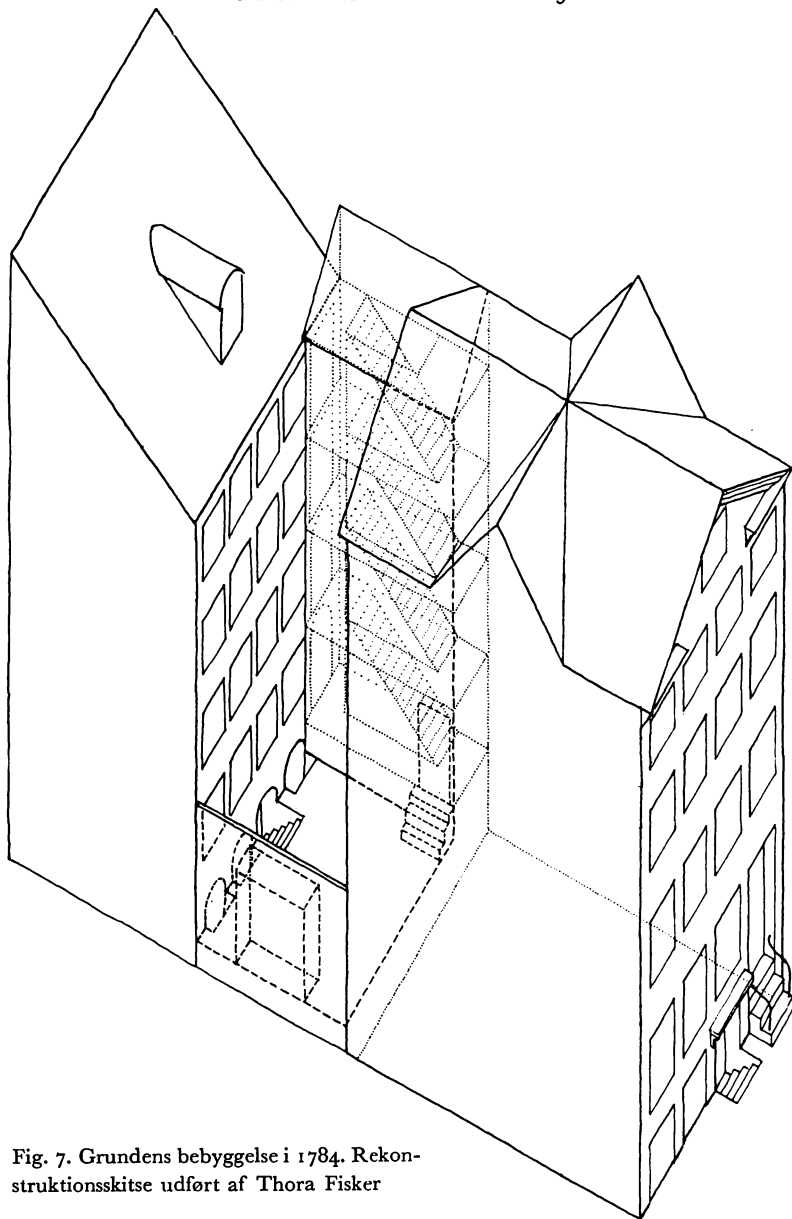

Fig. 7. Grundens bebyggelse i 1784. Rekonstruktionsskitse udført af Thora Fisker

etages forhus er forsynet med »en stående frontespice til alle sider«, eller som det også udtrykkes »et krydstag« (fig. 7).

Baghuset og trappehuset beskrives nu således: »Et baghus, forsiden af grundmur, resten mur- og bindingsværk, bestående af 5 fag, 8 alen dyb, 4 etager høj, halvtag, hvori er 1 vindue. Kælder under hele huset, som er afdelt i 3 dele, hvortil er en nedgang. I hver etage er i 1 fag en forstue og et køkken, og på de 4 fag et værelse . . . Imellem dette og forhuset er over hinanden anbragt 3 åbne svaler med brystværk, hvorigennem trappen er opført. Teglhængt halvtag. Køkken på hver svale. Neden under et dobbelt bindingsværkslokum med muret kiste. Fersk pumpevand i gården«.

Gråbrødretorv 13 fik altså sit endelige udseende i 1700-tallet. Mindre ændringer er naturligvis foretaget siden da, såsom grundmuring af gavlen mod øst, omflytning af et par skillerum, ligesom en oprindelig sandstensudsmykning omkring gadedøren er blevet fjernet. Derimod undgik ejendommen at blive bygget om i 1840'erne og 50'erne, hvor hundredvis af københavnske ejendomme forhøjedes med 1 eller 2 etager, for at skaffe plads til den københavnske befolkning, der stuedes stadig tættere sammen inden for voldene. Især to ejere af nr. 13 kan vi takke herfor, nemlig skrædder Rasmus Winther og skræddermester Jørgen Petersen, der henholdsvis ejede ejendommen i tiden 1813-47 og 1847-87.¹⁹ Herved er Gråbrødretorv 13 overleveret nutiden i en sådan skikkelse, at den harmonisk følger sig ind i den sjældent fine bebyggelse, der gør Gråbrødretorv til noget enestående i København.

HENVISNINGER OG NOTER

Anm.: I er forfattet af Knud Liebgott, II af Robert Egevang

I

1. Beretning i Nationalmuseets arkiv.
2. Beretning i Nationalmuseets arkiv. Fundlistens løbenumre 17-22.
3. H. U. Ramsing: Historiske Meddelelser om København III (1912) s. 417 ff.
4. Kjøbenhavns Diplomatarium (KD) IV, nr. 423, s. 441 ff.
5. K.D. I, nr. 254, s. 375 ff.
6. I teksten står »suckere husit«. Ordbog over det ældre danske Sprog udlægger dette som en fejlskrivning for »snickere husit«, idet tekstens ordlyd er både logisk uden mening og grammatisk forkert.
7. O. Nielsen: Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse III, s. 271.
8. V. Lorenzen: De danske Franciskanerklostres Bygningshistorie. Kbh. 1914, s. 147.
9. K.D. IV, nr. 453, s. 473 ff.
10. Arild Huitfeldt: Frederik I's Historie, Kbh. 1597, s. 230.
11. Ramsing: op.cit. s. 429.
12. Ramsing: op.cit. s. 460.
13. Ramsing: op.cit. s. 458.

II

1. Vilh. Lorenzen: op.cit.
2. H. U. Ramsings kvarterbøger: Fri-

mands kvarter, nr. 132. Kladder i Københavns Stadsarkiv.

3. Ibid.
4. Københavns Byting: Skødebog II, fol. 481. 6.3.1691. Landsarkivet for Sjælland.
5. Københavns Byting: Skødebog II, fol. 481. 17.3.1691. Landsarkivet.
6. Københavns Byting: Skødebog XIII, fol. 115. 10.5.1722. Landsarkivet.
7. Målebrev fra 2.5.1732. Stadskonduktørens kontor. Københavns Rådhus.
Desværre eksisterer et målebrev for Gråbrødretorv, som blev udfærdiget 13.3.1691, ikke længere.
8. Københavns Byting: Skødebog I, fol. 907. maj 1732. Landsarkivet.
9. Indlæg til Sjællandske Tegnelser 1730, nr. 163-165. Rigsarkivet.
10. Københavns Byting: Skødebog I, fol. 908. maj 1732. Landsarkivet.
11. Københavns Byting: Skødebog I, fol. 310. 27.6.1730. Landsarkivet.
12. Københavns Byting: Skødebog I, fol. 907. maj 1732. Landsarkivet.
13. Københavns Brandforsikring: Brandtaksation 24.3.1735. Landsarkivet.

KNUD LIEBGOTT OG ROBERT EGEVANG

14. Det var tilladt at bygge helt i bindingsværk fra 1731 til 1736 (se Schou's forordninger III p. 10, 19.1.1731). Udgifterne til bindingsværk var 10-20 % lavere end tilsvarende grundmuret byggeri (se Indlæg til Sjællandske Tegnelser nr. 199, 14.1.1730. Rigsarkivet).
15. Københavns Byting: Skødebog 6, fol. 242. 15.12.1742. Landsarkivet.
16. Syns- og taksationsforretninger, 29.6.1750. Landsarkivet.
17. Ibid.
18. Københavns Brandforsikring: Brandtaksation, 10.6.1784. Landsarkivet. – Vurdering af 16.5.1784. Stadsarkivet.
19. Matrikelsregister: Frimands kvarter, nr. 122. Landsarkivet.

JORDFUND GRÅBRØDRETORV 13

AF JØRGEN AHLEFELDT-LAURVIG

Da man under anden verdenskrig anlagde de mange bunkers og luftbeskyttelsesrum i København, foretoges gravningen ved håndkraft, og der blev gjort mange gode jordfund. Da man ville genskabe Gråbrødretorvs gamle udseende, blev de bunkers som lå på pladsen fjernede, og det var naturligt, at Bymuseet var der for at se om der skulle gemme sig noget i jorden, som ikke tidligere var bemærket.

Da vi en dag var på torvet for at se på arbejdet, lagde vi mærke til en jordbunke ud for no. 13 og i håbet om at gøre gode fund, gik vi hen for at se, hvad der foregik. Heldigvis var ejeren tilstede, og vi fik en længere redegørelse om restaureringsplanerne og fik lejlighed til at se hele huset. Blandt de ting som blev ændrede, var selve kælderrummet, idet man der sænkede gulvet for at øge loftshøjden, og det var fra dette arbejde, at fyldet udenfor stammede.

Nogle uger senere blev Bymuseet tilkaldt, da man havde ramt en række sten, som lå under gulvet på tværs af rummet. Uheldigvis var der gået nogen tid, før det blev opdaget, at det drejede sig om en række sten, og ikke kun nogle få stykker som lå i vejen, og der var derfor blevet rodet noget rundt med stenene, som lå i den rå jord, og ikke i de opfyldte lag. Deres alder måtte derfor være ret betydelig, og vi bad arkitekt Kayser fra Nationalmuseets købstadsundersøgelser om at foretage opmålingerne af stenrækken.

Måneder senere begyndte man at bortgrave fyldet, som lå i

baggården, og her fandt man en affaldskule som nævnt side 228. Fundmaterialet bestod af en mængde genstande af lertøj, som hovedsagelig synes at være fra de bornholmske fabrikker, trebenede flødepotter, stjertgodspotter og -pander, krukker og fade. Tillige var der en del sortgods, det pottemagerarbejde, som vi i dag benævner jydepotter. Glasskår var der også en hel del af, det var dels flaskeskår, men der var også mange skår af vinglas. En del af disse synes at komme fra de norske glasværker, der var bl. a. enkelte af de såkaldte »nøgne jomfruer«, medens andre med deres snoede stilke med forskelligt farvet glas ser ud til at komme fra Tyskland eller Holland. De såkaldte rakkerglas var også mellem de fundne, ligesom enkelte glas med svage spor af forgyldning. Da vi udstillede glassene i montren med månedens fund, lavede to små lomme-lærker af kulørt glas op i montren. Fajancerne var meget forskellige, dog var der mest af de flødefarvede ting, som almindeligvis stammer fra de engelske fajancefabrikker Wedgwood og Leeds, men som fabrikkerne i Rendsborg og Kastrup efterlignede med stort held, der var hovedsagelig tallerkener i fundet, men dog også en del små skåle af samme gods. Desuden var der stykker af fajancer fra fabrikkerne Stockelsdorff og Slesvig, og af det simple Stettinergods. Denne affaldskules indhold var det bedste Bymuseet fandt i den omgang.

Ved yderligere bortgravning af fyldet inde i huset og i baggården fandtes stykker af »ribbesten«, d.v.s. profilerede mursten, som særligt anvendtes ved vinduer og hvælv i gotiske bygningsværker. Da man i gården fandt noget som kunne se ud som sammenhængende bygningsrester, mente vi at det måtte være tilrådeligt at foreslå bygherren at tilkalde Nationalmuseet, da de øvrige gravninger i dette område er foretaget af dette museum, i håbet om at få kastet lys over det middelalderlige gråbrødreklosters bygningshistorie og udstrækning.

Gennem årene har huset Gråbrødretorv 13 haft en stadig skiftende strøm af ejere og lejere. Ved branden i 1728, der ødelagde store dele af byen, brændte også dette hus. Ifølge H. U. Ramsings kvarterbog over Frimands kvarter (Stadsarkivet) og Københavns Brandforsikring: »Københavns Huse og Indvaanere efter Branden 1728« ejedes tomten af enken efter bogbinder Hans Johan Møller, der solgte den videre til brygger Bent Bentsen. Denne beholdt imidlertid kun grunden i kort tid, til maj 1732, da murersvend Hans Poulsen købte den. Det synes at være denne sidste, der kort efter opførte bygningen. Ifølge Stadsarkivets indkvarteringsmandtalsliste for 1733-34 boede der en ober-strålemester i kælderen, blandt husets øvrige beboere kan foruden murersvend Hans Poulsen nævnes skrædder Johan Hendrich Westphalen og Iver Vermand, der holdt værtshus.

Ejerne og beboerne af huset har op til vore dage i de fleste tilfælde været selvstændige erhvervsdrivende med mindre virksomheder, og det ser ikke ud til, at nogen af dem har været blandt byens mest kendte borgere. Det ville være at gå for vidt her at opstille en komplet ejer- og beboerliste, men de her følgende eksempler viser bedst de forskellige erhvervsrepræsentanter, som har boet under disse tage: blanksværtfabrikant, cigarhandler, dameskrædder, dyrlæge, exam. jur., fodlæge, fæstemand, grosserer, gårdejer, handelsagent, lysestøber, præstekjolefabrikant, slagter, smørhandler, skrædder, tobakshandler, tømrermester, vognmand, foruden de allerede foran nævnte.

Ingen ejere eller lejere er blevet i det gamle hus i så mange år som præstekjolefabrikant Petersen, som senere betegnedes som skræddermester Petersen, han boede i huset i 36 år. Fæstemanden, som var en formidler ved stillingssøgen eller stillingsskifte, betegnes senere som kommissionær, så hans virksomhed har nok været ret alsidig. Han boede i huset i 32 år, men ellers ser det ud til, at den

JØRGEN AHLEFELDT-LAURVIG

gennemsnitlige beboelsestid lå på 10-12 år, noget som igen har bevirket en mængde ændringer i husets indretning, hvad der spores i de tykke tapetlag, som kunne ses, med et malet voksdugstapet nederst med blomsterdekorationer, og ellers i de skiftende stilepokers påvirkninger af tapetsmagen og tapetkunsten.

KØBENHAVNSKE JORDFUND 1968

AF JØRGEN AHLEFELDT-LAURVIG

De forhåbninger, som vi i 1967 havde haft til den del af voldgraven, som har ligget under det gamle grønttorv, blev skuffede. I den første del af gravesæsonen 1968 blev der ofret mange timer på den byggeplads, uden at vi fik det forventede resultat ud af vore anstrengelser. Militæret havde til det sidste holdt voldgravens sider og bund rensede, så der var ikke meget at finde, som var mere end hundrede år gammelt. Et andet sted, som gav bedre resultater, var søen i Tivoli. Dette lille mudderfyldte hul er den sidste rest af voldgraven på dette sted. Grundet på den lave vandstand har luften ikke altid været lige frisk i varme somre, og der var derfor tanker fremme om at få søen opmudret. Arbejdet ville imidlertid blive så besværligt og bekosteligt, at tanken blev opgivet, og der blev lagt et lag grus henover muddret, i håbet om at luften ville blive bedre. Langs søens bredder lå ikke kun cykler og mængder af ølkrus, som glade gæster havde smidt i søen, der lå også frit fremme på overfladen af søbredden underkoppeskår fra Store Kongensgadefabrikken, fragmenter af ovnkakler fra Kastrup, hollandske fajancer, rhinsk stentøj og mængder af lertøjskår fra slutningen af 1700-tallet. I området ved »plænen« blev der forandret en del, og da man gravede nogle meter ned, sås det, at der også havde været en sø i dette område. Efter fylDET at dømme var den fyldt til midt i forrige århundrede, og de fundne genstande var derfor næsten alle fra begyndelsen af 1800-tallet. De mange skår

af flasker og glas, samt store mængder af østersskaller mindede om en sorgløs og glad tid i den gamle have. Et andet område afgav en del kakkelskår og stentøj fra slutningen af 1500-tallet, og tingene stammer sandsynligvis fra en af de gårde, som lå foran byen.

Foran stadens volde blev der ligeledes gravet i Istedgade, i det område hvor den såkaldte »Rosenå« skar sit løb ud mod Kalvebod Strand. Tilnavnet stammede fra åens ildelugtende vand. I det afsnit som blev berørt af nybygningen, var fyldt fra omkring 1780. Blandt de bedste ting var skår fra Østerbrofabrikken, som man ikke finder ret ofte. Det pågældende stykke stammede fra et låg, som havde blomster i relief, og hvor den påmalede glasur konturede blomsterne. Et andet sted foran byen, som gav fine fund, var ved Nyropsgade, hvor fyldet på »filtergrunden« blev bortgravet. Også i dette område sås det, at søen havde været betydeligt større, og var blevet fyldt ud i midten af 1700-tallet. De fundne ting var fra årene mellem 1750-80, og der blev fundet fine ting til supplement af museets jordfundssamlinger. Et fad, fig. 1, stammer fra en af de sydtyske fajancefabrikker og er antagelig fra Frankfurt. I området blev der ligeledes fundet fine eksemplarer fra fabrikken i Store Kongensgade. Blandt disse var der mange fint signerede underkopper- og kopperkår. En kop vakte særlig begejstring, idet den ikke som sædvanligt var dekoreret med et mønster i blå farver. Den havde lilla dekoration. Foruden et helt låg fra en fajanceæske var et skeblad og et ovnfragment nok de mest spændende ting fra den københavnske fabrik. På billedet fig. 1 ses også en passer af messing med jernspidser samt en glaskolbeagtig flaske. Begge disse ting stammer ligeledes fra »filtergrunden«.

I Fredericiagade har museet igennem adskillige år koncentreret sin opmærksomhed om at finde fajancer fra fabrikken som lå der. På hjørnet af Store Kongensgade og Fredericiagade ejede fabrikken et område, og da denne grund lå ubebygget, forsøgte museet

Fig. 1. Jordfund fra »filtergrunden«

for nogle år siden ved hjælp af en rendegraver at finde eventuelle affaldslag fra fabrikken. Resultatet var magert, men da byggeriet skulle gå i gang i sommer, fulgte vi arbejdet i håbet om, at der alligevel skulle vise sig noget. Heldet var med os, og bortgravningen af fyldet afslørede en rende, som i den ene ende var fyldt op med udsmidninger fra fabrikken. Selvfølgelig var de fleste ting gængsere fra museets gravninger på den anden side af gaden, hovedsagelig uglaserede tallerkenskår eller fade, men der var også mange ting, som vi ikke havde set før. Blandt det bedste kan nævnes saltkar, skår af en persillemønster-dekoreret dukketallerken, skår af konsolplader og noget af en reliefsmykket bordobelisk. Et kant-

stykke af en lille bakke med bugtet kant afslørede, at en bakke, som er på Kunstindustrimuseet, stammer fra Store Kongensgadefabrikken, og ikke fra Østerbrofabrikken, som man takket være rokokodekorationen var ved at henhøre den til.

Da det meste af fyldet var fjernet, kunne man takket være et kraftigt regnskyl se, at der i den ene jordvæg i udgravningen var en affaldskule. Ved velvilje fra ingeniørfirmaet fik Bymuseet lov til at fjerne indholdet, selv om det sinkede arbejdet noget. Tingene i denne kule var fra omkring 1800-10. I de bløde affaldslag lå adskillige små flasker, som var hele, og hvor proppen mærkværdigvis havde været hel nok til at bevare flaskernes indhold. Disse flasker er sendt til analyse på Medicinhistorisk Museum. Andre stærkere udseende flasker var knuste, men det så ud til efter indholdet, at der havde været kirsebærlikør i dem, idet der var store mængder kirsebærsten i de af flaskerne, som var nogenlunde bevarede. Nogle stentøjskrukker (fig. 2) havde lignende indhold. I kulen lå endvidere et smukt lertøjsfad med en svane i bunden (fig. 2), samt nogle tallerkener af det såkaldte flødegods, som antagelig er engelske. En lille thekande var af flintporcelæn og er antagelig fra Staffordshirefabrikken. Glasset, som også ses på billedet fig. 2, stammer ligeledes fra denne kule. Affaldskuler med aldersmæssigt lignende indhold er i det forgangne år fundet i Asylgade og på Gråbrødretorv. Det, at netop begyndelsen af 1800-tallet har sådanne affaldskuler, kan muligt skyldes, at Københavns renovationsvæsen havde travlt med at rydde op i ruinerne efter bombardementet i 1807, og således havde vigtigere ting at tage sig til, og de enkelte lodsejere har derfor muligvis måttet klare sig, som de bedst har kunnet, og har gravet en kule i baghaven, eller lagt tingene i et gammelt skorstensfundament, som afgrænsede kulen behageligt.

Asylgadefundet gav en næsten hel thekande af nordsjællandsk lertøj og en æbleskivepande fra samme egn, ligesom der var en

Fig. 2. Jordfund fra kule i Fredericiagade

del sortgods, det vi i dag kalder jydepotter. Gennem nogle år har Bymuseet haft kendskab til, at der i hjørnehuset Asylgade-Laxegade lå fragmenter af sandsten, idet der var fundet en kongekrone og en slutsten fra Christian 4's tid, med kongens forkortede valgsprog: R.F.P., noget vi ofte møder over indgangen til de bygninger, som kongen lod bygge. Da husene nu var fjernede, fik Bymuseet den velvillige entreprenør Lauritz Hansen til at fjerne en del af jorden ved siden af fundamenterne for at lette os arbejdet. Sandstenene, som kom frem, var yderst forskelligartede. Der var vinduesindfatninger fra begyndelsen af 1700-tallet, en enkelt vinduessprosse af kridtsten fra et gotisk vindue, renæssanceornamenter genfundtes på

adskillige sten, som stammede fra en port, dele af sandstensfigurer, draperinger fra dragter og endnu en R.F.P.-sten. En sten bar både Elefantordenens og Storkorsets kæde, en anden Københavns byvåben. På den sås tårnene og den ene skjoldholder. Der var sandstensstykker af løvepoter, der efter kløernes størrelse må stamme fra gigantiske løver, dyr som efter al sandsynlighed har smykket det første Christiansborg. Hvorfor lå disse ting nu under dette hus? Efter Københavns brand i slutningen af 1700-tallet har det nok været vanskeligt at finde egnede granitsten, som man kunne anvende i grunden på et af de nye huse. Bygherren af den pågældende ejendom har sandsynligvis lagt mærke til, at der rundt om i byen har ligget bunker af sandstensfragmenter, som man muligt har tænkt at hugge om, så de fik en mere moderne yderflade, svarende til tidens arkitektur. Disse sten har han så reddet sig uden at tænke på, at sandstenene sugede fugtigheden, som i sidste ende var med til at ødelægge netop dette hus. På sandstenene sås tydelige spor af bemaling, og man kunne se, at langt de fleste var sværtede af røg eller ild.

Forundersøgelsen til tunnelbanenettet har bevirket, at ingeniørkontorerne med omhu har fundet frem til områder, hvor man uforstyrret har kunnet grave uden at ramme ledninger, kloakker, vandrør eller andre skjulte installationer. Fra Nicolai Kirkeplads, Magasins Torv, Kongens Nytorv, Kunstindustrimuseets område og flere andre steder har museet således fået mange gode ting. Morsomt nok kom der fra en affaldskule fra o. 1590 en mængde lertøjsting frem, som alle var hollandske.

Der kunne nævnes mange andre steder i byen, hvor museet har haft sit arkæologiske virke, bl. a. de mange steder, hvor der bliver piloteret under ældre bygninger. Her foregår arbejdet med håndkraft, og det er ofte gode ting, som er kommet til museets samlinger netop på denne måde. En tinske med københavnske stempler

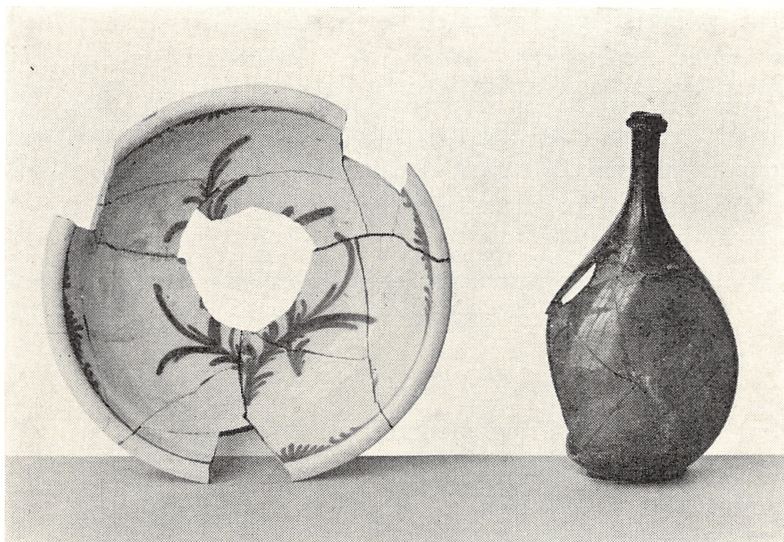

Fig. 3. Stockelsdorff-fad og chiantiflaske, skænket af elværkerne

og året 1742, og en spisepind hjembragt fra det fjerne østen udført i elfenben, også fra midten af 1700-tallet, er blandt det, vi har modtaget fra et sådant hold. Nipsfigurer af ostindisk porcelæn findes ofte i brudstykker. Det, der er efterladt os, er hunde, som har mistet et ben eller hovedet. Det er interessant at se, hvordan traditionen endnu lever i de ting, man kan købe i butikker, som har specialiseret sig i orientalske ting.

Ved belysningsvæsenets gravninger støder man af og til på smukke ting i baggårdene, og elværkerne har i den forløbne sæson glædet museet med værdifulde sager, som f. eks. et fad, som stammer fra fajancefabrikken i Stockelsdorff i Holsten. Fadet er antageligt et jordbærfad fra ca. 1800 (fig. 3).

I 1968 havde museet atter en jordfundsudstilling, og i betragtningen af det meget specielle emne, som ikke altid er nemt at få til

at se spændende ud, var det en stor glæde, at vi havde over 6000 besøgende. Problemerne omkring de ting, som bliver fundet i jorden er ved at gå op for flere og flere, og skulle vi i det kommende år være så heldige at få nogle fastere regler og love, som kunne støtte museets daglige arbejde i felten, ville det være til stor lettelse, ikke kun for Københavns Bymuseum, men også for talrige provinsmuseer.

Fra følgende har Bymuseets jordfundsafdeling fået gaver, som har forøget og suppleret samlingerne på en måde, som vi er meget taknemlig for:

Bent Andersen, antikvitetshandler.

Frans Bovin, stenhuggermester.

Louis Ehlers, kunstmaler.

Københavns Elværker.

Aage Hansen, formand.

Sven Hauptmann, kunstmaler.

Kunstindustrimuseet.

Jens Larsen, antikvitetshandler.

Poul Lillesøe, antikvitetshandler.

Einar Nørbye, kammersanger.

Erling Schroeder, sceneinstruktør.

Kai Uldall, museumsinspektør.

Gunnar Wandel, antikvarboghandler.

Desuden har Bymuseet modtaget en del anonyme gaver.

ANMELDELSER

Københavns Bibliografi. Litteratur om København. Supplement I 1951-1965. Ved Svend Thomsen. Tilsynsførende: Svend Pust. Københavns Kommunebiblioteker. 1967. 173 s.

Dette første supplement til Københavns Bibliografi, der udkom 1957-60, fortsætter konsekvent den linie, som blev anlagt ved udarbejdelsen af den store samlede bibliografi. Der henvises i forordet til denne 3-binds bibliografis redegørelse for principper med hensyn til afgrænsning og opstilling. Det kan derfor her anses for tilstrækkeligt at henvise til anmeldelsen i Historiske Meddelelser om København, 1961, s. 179-81 for så vidt angår disse spørgsmål.

De her fremsatte synspunkter og ønsker står stadig ved magt, og netop som bibliografien skrider frem – og litteraturen om København tiltager i omfang – forekommer det endnu mere påfaldende, at afgrænsningsproblematikken før eller senere må tages op til ny overvejelse. Især i afsnittet om samfundsforhold (s. 55 ff.) er det for benytterne ikke helt indlysende, hvad de kan forvente at finde af litteratur. Det hænger sikkert sammen med, at mange af disse forhold kun i begrænset omfang lader sig lokalt afgrænse til 'København', men har sammenhæng med og berøring ud til forhold, der vedrører hele landet. Synspunktet er ikke, at bibliografien ikke forekommer dækkende med hensyn til 'København', men at man ved indsamlingen og opstillingen af titler ikke i tilstrækkeligt omfang har søgt at klargøre sig, hvad 'København' omfatter. Det er således en overskuelig mangel.

Først og fremmest er bibliografien et nyttigt og meget værdifuldt redskab for alle, der beskæftiger sig med København på den ene eller anden måde. Med supplementet, der forhåbentlig vil blive fortsat med tilsvarende for de efterfølgende perioder, gøres redskabet endnu mere anvendeligt for en større kreds. Nu vil nemlig også kommunalpolitikere, embedsmænd, planlæggere og alle byens borgere kunne foretage en hurtig og gavnlig orientering over, hvad der hidtil er blevet sagt og skrevet om de spørgsmål, som stadig er genstand for overvejelse og debat. Gælder det parkeringsbesvær, legepladser til børn, byplanlægning for større og mindre områder eller skattespørgsmål skulle det

ANMELDELSER

nu være muligt – om man blot ville bruge denne bibliografi – at komme videre i den forstand, at man ikke hver gang behøvede at starte helt forfra og tro, at disse problemer aldrig var blevet overvejet eller drøftet før.

Københavns kommunes biblioteker, udgiveren og den tilsynsførende fortjener påskønnelse fra alle byens borgere for den værdifulde indsats.

Ole Karup Pedersen.

Axel H. Pedersen: Birketing i Gl. Københavns Amt 1521-1965. Udgivet af Juristforbundets Forlag med støtte af Carlsbergfondet. Kbhvn. 1968. 400 s.

Dr. jur. h. c., landsretssagfører Axel H. Pedersen er en flittig forfatter, hvem især jurister skylder tak for mange uundværlige værker. Nævnes skal i denne forbindelse *Byggeriets retlige og økonomiske organisation, Indledning til advokatgerning I og II* samt *Licitation*. Men der foreligger også bøger fra hans hånd af mere almen interesse som f.eks. *C. B. Henriques. En rettens tjener*, der giver et smukt portræt af vor mest fremstående advokat gennem tiderne, som forenede en skarp juridisk sans med enestående humanistisk indstilling.

Det nu foreliggende værk er i første række et retshistorisk arbejde, men rummer også mange indslag af kulturhistorisk og personalhistorisk interesse, videregivet velskrevet og på en meget underholdende måde. Den noget forudsætningsløse læser, der går i gang med bogen, skal således ikke lade sig afskrække af de, navnlig i de første kapitler, koncentrerede udredninger og de omfattende noter.

Titlen på bogen er også snævrere end indholdet, der i meget vid udstrækning rummer stof, som ikke specielt angår de beskrevne birketing. En anke skal dog i vor billedblatid fremføres: Man savner illustrationer i bogen. Jeg ved ikke, om det i videnskabelig henseende anses som mindre lødigt at betjene sig af billedstof, eller det er økonomiske begrænsninger, der bevirker, at vi må lide dette afsavn. Personlig havde jeg gerne undværet en del oplysninger som f.eks., at birkedommer Harald Emil Høst var ridder af den preussiske ørns 4. klasse, til fordel for illustrationer. Derimod skal ikke ankes over, at der ikke findes noget emneregister, idet den meget udførlige indholdsfortegnelse fuldt ud bøder herpå. Mens vi er ved ankerne skal anføres, at trykfejl ikke har kunnet undgås. Tekstrigdom og de mange, mange navne taget i betragtning er antallet heraf dog yderst beskedent. (På side 151 f.eks. er Stenløse blevet til Sengeløse, og side 30 er Hollænderrettens dommere stavet *scheeppens*, men på side 5 *scheppens* etc. Blandt mere reelle fejl skal anholdes en lille unøjagtighed på side 339, hvor man kan læse, at henrettelsen af Jens Nielsen i Horsens tugthus den

ANMELDELSER

8.11.1892 var sidste henrettelse herhjemme. Forfatteren ser åbenbart bort fra de under besættelsen herhjemme henrettede sabotører og de i retsopgøret lige efter befrielsen eksekverede dødsdomme over stikkere m.fl.

Og nu lidt om de mere underholdende afsnit:

I 300 år (fra 1521-1821) eksisterede Hollænderbyens birketing i St. Magleby. Christian 2. gav i 1521 de 184 indkaldte hollændere privilegium på at leve efter og dømme sig selv efter hollandsk ret, og naturligvis var det »Mor Sigbrit«, som stod bag. Retten plejedes af en schout og 7 scheepens som dommere, alle udnævnt af hollænderne selv, schouten normalt på livstid og de 7 meddommere for et kalenderår ad gangen. Oprindeligt var Amager-hollandsk, en blanding af hollandsk og plattysk-dansk, retssprog derude. Først efter 1700 fik dansk overtaget.

I St. Magleby ret var der forbud mod, at der mødte prokuratorer, idet der »let kunne findes de iblandt, som ved Kroglove og Uendeligheder kunne søge at indvikle os (desuden ikke Lovkyndige) i Forvirrelser, og benytte sig af vores Enfoldighed heri.« Et forbud der først blev hævet ved kgl. resolution af 29.4.1818! Siden 1615 påkendtes sagerne dog efter den Jyske Lov og Reces. Enkelte af de hollandske arveretlige regler, der indebar ligestilling mellem mand og kvinde, blev reciperet af dansk ret.

Ny Hollænderbys Birketing på Frederiksberg, institueret af Frederik 3., der 2.6.1651 gav 20 familier fra St. Magleby tilladelse til at bosætte sig på den kgl. Ladegaards marker (10 gårde på hver side af Allégade), havde ikke tilsvarende lang levetid, idet det allerede ophævedes i 1799 og henlagdes under Tårnby Birk. Først 15.4.1887, efter mellemliggende omflytninger under andre birker, oprettedes et selvstændigt Frederiksberg Birk.

Af kapitlet »Træk af dommerstandens udvikling 1683-o. 1800« fremgår, at dommeren næsten indtil udgangen af det 18. århundrede måtte betragtes som en paria i embedskasten. (Dette gjaldt dog næppe højesteret). Den første birkefoged ved birketinget i Ballerup efterlod ved sin død i 1695 17 skilling og 9 børn og havde i sin embedstid måttet pantsætte sine ejendele. Der var en broget skare dommere i de 350 jurisdiktioner, ifølge en indberetning fra 1757 set stiftsbefalingsmanden i Viborg bestående af ridefogder, ladefogder, møllere, kromænd og deslige folk, der kunne fås for ringe penge og dømte som herskabet ville. Der stilledes ikke krav om særlige kvalifikationer for at blive dommer, man skulle blot være en vederhæftig og uberygtet dannemand, skønt juridisk embedseksamen var indført i 1736. En sjællandsk herredsfoged havde i sin ansøgning i 1720 henvist til, at hans kæreste på 4. år var kokkepige hos dronningen!

Peder Jensen Hegelund blev birkedommer 1721. Han havde fra ca. 1682 været i tjeneste hos storkansler, greve Conrad Reventlow og blev hans forvalter

ANMELDELSER

på hovedgården Clausholm ca. 1690. I 1712 afskedigedes han og kom derved i stor og bundløs gæld, som han også slæbte på, da han udnævntes som herredsfoged og senere som anført birkedommer. Men Frederik 4., der i juni 1712 havde bortført storkanslerens datter Anna Sophie fra Clausholm, havde vel sørget for ham, som han også havde givet tyende, der var behjælpelig under bortførelsen en kongelig løn (hushovmesteren udnævntes til amtmand, lakajen til herredsfoged og kammerpigen blev gift med en retsskriver).

Når man læser de ansøgninger, supplikanter stiledede til den enevældige monark, hvori de kryber i støvet for ham (i øvrigt vel helt sædvanlig i form for den tid) er det fast utroligt, at en birkedommer på Frederik 4.s jyllandsrejse skulle have haft den frihed at spørge kongen, om han kunne blive hans saddelhest med følgende motivering: »Vi have begge lige mange Skiepper Korn om Aaret, med den Forskiel, at Deres Majestæts Hest rides kun af Een Person, men jeg rides af Alle og Enhver«.

Det blev Struensee der stillede dygtighed som eneste kriterium for en persons egnethed som dommeremne. Den 12.2.1771 bestemtes også, at ingen domestik, som havde med sin herres personlige opvartning at gøre, måtte ansættes i offentligt embede.

Var dommerne således af meget mådelig standard indtil 1800, stod det ikke bedre til med stokkemændene (tingsvidnerne), der bringer tanken hen på de tre små aber: Ikke se, ikke høre, ikke tale. I dommerindberetningerne fra 1753 klagedes enstemmigt over stokkemændene, der synes at være valgt blandt de usleste og affældigste individer. Stiftamtmand With beskrev dem i 1751: »Blandt Stokkemændene findes ofte dem, der aldeles intet kan høre og formedelst Alderdom moxen (næppe) ej heller se eller for Soven holde Øjnene aabne. De er derfor unyttige,, thi de vide aldrig, hvad der er foregaaet«. Unægtelig betryggende!

I bogens afsnit om den berygtede arrest i Blåtårn kan man læse om solodanserinde ved Det kgl. Teater Andrea Krætzmers forseelse og indespærring i Blåtårn. Hun, der havde håbet på ægteskab med balletmester August Bournonville, var kommet på kant med den attråede og havde gjort sig skyldig i in-subordination over for ham. Teatrets chef, den fra livjægernes udfald i 1807 bekendte kammerherre Frederik v. Holstein, der søgte at mægle i striden ved at afkræve hende en undskyldning, fik ikke held hermed og den genstridige indsattes i 31 dage fra 4.10.1831 i Blåtårn i et lukaf med jernstænger for vinduet, hvori ellers kun de groveste forbrydere hensattes. (Personalet ved Det kgl. Teater havde deres særlige værelser i arresten). Rygtet om den hårde behandling nåede Frederik 6. og dronningen, der gav deres uvilje tilkende overfor teaterchefen. Efter rygterne havde solodanserinden betegnet v. Holstein som »en dramatisk nathue«, en dyr bemærkning! En måned efter afso-

ANMELDELSER

ningen optrådte hun i balletten »Faust« og blev modtaget med stormende jubel.

Nogle år senere var det den grove forbryder Ole Pedersen Kollerøds tur til at sidde i samme lukaf. En af hans medsammensvorne, Sidse Marie Christensdatter, der »var i bund og grund fordærvet« sad samtidig i Blåtårn, hvor hun fordrev kedsomheden med gruppesex. Gennem et hul i loftet var hun steget op til 2 mandlige arrestanter, hvorfra hun var set stige nøgen ned igen. Ole Kollerød, hendes kæreste, tilgav hende dette »Fejltrin, da han ei heller havde været hende tro«. Da Ole af forhørsdommeren Fr. Knudsen var blevet beskyldt for ussel fejghed, der afholdt ham fra at sige sandheden, gik det hans »ære« for nær og han tilstod rovmordet på kusk Lars Pedersen, Ørholm.

En nedsat kommissionsdomstol idømte ham og hans to mandlige medsammensvorne, fhv. vægter Ole Hansen og Peter Christian Knudsen, der ellers gjorde i ben, gammelt jern og hestehuder, livsstraf og for de to førstnævnte at »lægges paa Stægle og Hiul« og den sidstnævntes hoved at sætte på en stage, jfr. Danske Lov henholdsvis 6-9-12 og 6-9-1. Sidse slap derimod med 1 års forbedringshusarbejde. Dommene appelleredes til Højesteret, der stadfæstede. Christian 8. fritog Kollerød for at lægges på stejle og hjul, og de to andre fritoges for livsstraf, mod at de efter at have overværet Kollerøds henrettelse skulle kagstryges på retterstedet og derefter hensættes til arbejde i Rasphuset på livstid. Og generalkrigskommissær dr. Jens Veibel Neergaard, der havde overværet forhørene, afsluttede sin bog om denne dystre kriminalsag med at bevidne forhørsdommeren (denne var såvel birkedommer som politimester) »en uforgængelig Følelse af Højagtelse«.

Hermed er givet et par smagsprøver på farverigt stof i en bog, der i øvrigt udmærker sig ved udførlige kildeangivelser og kontant indhold. Jeg kan kun ønske læseren god fornøjelse.

P. A. Tvede.

